MONIQUE JUTRIN

PANAİT İSTRATİ

MONIQUE JUTRIN - KLENER

Panait İstrati

Çeviren :
NİHAL ÖNOL

VARLIK YAYINEVİ
Ankara Caddesi, İstanbul

FAYDALI KİTAPLAR : 113

Varlık Yayınları, Sayı : 1625
İstanbul'da Dilek Matbaası'nda basılmıştır.
Ekim 1971

SUNU

İstrati'de beni ve benimle birlikte kalbleri insanlığın kaderine karşı taş kesilmemiş birçok kimseleri hayran bırakan taraf, onun salt sanat cephesi değildir. Edebiyatı, ancak bir söz hünerleri meydanı şeklinde anlıyanlar, kendisini, hattâ sanat sınırları dışında saymaya kadar gidebilirler. Bu düşüncede olanlar beğendikleri nükte ve söz cambazlıklarını göklere çıkarmakta özgürdürler.

Ama yürekleri kelime perendebazlıklarının çok üstünde, insan sevgisiyle, iyilikle dolu olanlar, bütün emeklerini bu uğurda harcamış ve insan topluluğuna, içlerindeki tanrısal cevherden bir şeyler katmak için didinmekten ömürleri boyunca geri kalmamış edebiyatçılara saygı duyar, onlara beğenilerinin ön safında yer vermekten kaçınmazlar.

Klâsik Fransız inceliğinin çerçevesi içinde kapalı kalmıyarak, yeryüzünün sefalet bataklığında gıvıl gıvıl kaynaşan insan kalabalığının üzerine bir peygamber şefkatiyle eğilmiş olan Tolstoy'ların, Dostoyevski'lerin soyu tükenmiş değildir. İşte çağımızda bir İstrati de, bu dev adamlarla, oranı ne olursa olsun, aynı yolun ateşli bir yolcusu olarak karşımıza çıkıyor.

Onda bir Tolstoy'un usta görüş sistemi, bir Dostoyevski'nin sıtmalı esrikliği bulunmayabilir. Ama insan acılarına karşı derinden sızlıyan yürek aynıdır. Ruhların tertemiz yıkandıkları yüceliklere doğru aynı yükseliş isteği onun da göğsünü doldurmaktadır. Kanatları bu tutkunun büyüklüğüyle orantılı çıkmadiyse, biraz da talihin kendisine karşı gösterdiği insafsızca ihaneti bundan sorumlu tutmalıyız.

Babasız doğarak, Romanyanın küçük bir kentinde, anası olan yoksul çamaşırcı kadının elinde büyüyen, yarım yamalak okuyup en ağır zanaatlarda ciğerlerini tükettikten sonra geri kalan ömrünü dünyanın en güç işi olan yazı sanatına adayan bu adam, amansız hastalığının kendisine verdiği kısa süre sona ermeden kalbini doldurup taşıran duyguları ateşli bir acele ile kaleme alarak bu edebî vasiyeti insanlığa miras bırakıp gitti.

Bu eserin içinde hüner göstermek amaciyle yazılmış tek satır yoktur dersek fazla mübalâğa etmiş olmayız. Onun bize anlattıklarının hepsi duyulmuş ve yaşanmış şeylerdir. Ama o, bayağı bir kolleksiyoncu gibi, her gözüne ilişeni kitaplarına istif etmiş de değildir. Onun anlatılmaya lâyık gördüğü şeylerde hep insanca bir ders saklıdır. Hem de ne ustaca saklıdır. İstrati'nin asıl hüneri en yüksek ahlâk derslerini, hattâ bazan açıkça bir ahlâksız gibi görünmeyi de göze alarak, hiç hissettirmeden vermesini bilmesidir. Bir su çabukluğile akıp giden eserlerinin içimizde kalan tortusudur ki, üzerinde düşünmesini bilenlere, onun büyüklüğünün sırrını açıklar.

Hemen bütün kitaplarını dilimize çevirmiş oluşumun sırrını da, bütün anlattıklariyle bize pek yakın, tam anlamiyle Balkanlı bu yazara karşı duyduğum hayranlıkta aramak gerekir.

★

Bugün de size bu büyük yazarın trajik olduğu ölçüde meraklı hayatını anlatan bir eser sunuyor ve bütün okumuş olduğunuz kitaplarında zihninize takılan sorunların cevabını burada bulacağınızı umuyorum.

Kitabın yazarı Monique Jutrin-Klener Belçikalı bir bayandır. Edebiyat Fakültesini bitirme tezi olarak Panait İstrati'yi seçmiş, kolayca altından kalkacağını umduğu bu eser, üzerinde çalıştıkça, onu daha çok sarmış, daha çok derinlerine çekmiş, o ölçüde de konusuna karşı tutkusu artmış, bu uğurda uzun ve zahmetli yolculukları göze alıp onun doğduğu ve yaşadığı yerleri, Romanya'dan başlayarak adım adım dolaşmış, bu maksatla biraz romence öğrenmiştir. İstrati'yi tanımış, onunla dostluk kurmuş insanlardan, en başta karısı olmak üzere, ha-

yatta kalanlarını görmek için türlü ülkelere gitmiş, belgeler toplamış, mektuplarının ve yazılarının fotokopilerini çıkartmış ve bütün bu belgelere dayanarak bir İstrati coşkunluğu ve sevgisi ile elinizde bulunan kitabı yazmıştır. Daha doğrusu yazdığı eserin yalnız İstrati'nin hayatı ile ilgili kısmı bu kitaba girmiştir. Eserlerini inceleyen bölümü ilerde ayrı bir kitabımızın konusu olabilir. İstrati'nin ülkemizde pek de kıt olmayan hayranlarına böyle bir hizmette bulunabildiğime seviniyorum.

YAŞAR NABİ

ÖNSÖZ

Panait İstrati mi? 1924 de bu ad henüz bilinmiyordu; bugün, ise hemen hemen unutulmuştur. Kırk yaşında fransız yazarı olan bu serseri ruhlu romeni kim tanır ki? Bazıları, ilkgençlik çağlarının gözlerini kamaştıran bir hikâyeciyi belki ansırlar. Kimi, hayran hayran, bir uçurtma öyküsünü hatırlar; kiminin aklına dikenlerin koşusu veya haydutların öyküsü gelir. Batı'da Panait İstrati üzerine hiçbir derin inceleme yapılmamıştır. Yapıtı bile, 1940 danberi hemen hemen hiç yeniden yayınlanmamıştır, Kira Kiralina ile Baragan'ın Dikenleri'nin pek geniş çapta olmayan yayını dışında.

Buna karşılık, Romanya'da, İstrati'nin yapıtı yeniden yayınlanmış ve 1956 danberi edebiyat dergilerinde birçok makaleye konu olagelmiştir. 1964 de Al. Oprea'nın monografisi çıktı, bu, yazarı tüm olarak ele alan ilk inceleme oldu. Bu kitap, toprağı ilk süren girişim olması yönünden övgüye değerse de, sanat yapıtının dar marksist yorumu içinde katılaşıp kalmıştır.

İlk adımda, merakımı uyandıran, İstrati'nin yapıtının çekiciliği ve beklenmedik yönü oldu. Batı'da, uyandırıcı bilgi veren bir incelemenin bulunmayışı benim bu yazara duyduğum ilgiyi daha da arttırdı. Böylece bu biyografisinde, İstrati'nin yaşantısının aslına tümüyle uygun bir kronolojik araştırmasını ve bazı karanlık kalmış dönemlerinin incelenmesini bulacaksınız.

Araştırmalarımda bana yardımı dokunmuş bulunan herkese teşekkür etmek isterdim. Eğer, bir profesöre duyulan gönül borcu, çekingenlik yüzünden, genellikle pek saymaca bir biçimde dile ge-

tirilse bile, ben, bu çekingenliğe rağmen gene de Profesör Mortier'ye tüm borçlu olduğum şeylerin burada altını çizmek isterdim. Onun bana verdikleri, öğütten de ötedir: kamlarının her biri birer yargı olmuştur benim için. Romain Rolland tarafından özenlendirilen İstrati'nin durumunu, Mösyö Mortier tarafından desteklenen kendi durumuma benzetme cüretini gösterseydim, gerçekten hiç de uzaklaşmış olmazdım.

Madam Carner-Noulet, tasarımı onaylamakla, öğrencisi olduğum sıralarda benden esirgemediği güvenini yenilemiş bulunmaktadır.

Sonra Madam İstrati'ye geliyorum. Kendisine duyduğum o içten dostluğu bilir; burada yardımından ne kadar yararlandığımı tekrarlamaktan başka bir şey gelmiyor elimden. Kendisine, hiçbir yerde yayınlanmamış belgeler, ve kişisel tanıklığı nedeniyle pek çok şey borçluyum ve ayrıca bana göstermiş bulunduğu sıcak konukseverliğinden dolayı da teşekkür ederim.

Bay Al, Talex de İstrati'nin eski dostu olarak bana sağladığı bütün bilgilerin bence ne kadar değerli olduğunu bilsin.

Romain Rolland Kuruluş'unda, İstrati ile Rolland'ın birbirlerine yazmış oldukları mektupları inceleme olanağını buldum. Ve bütün bu belgelerin üzerine titreyen Madam R. Rolland'ın dostça davranışını gördüm.

Madam Kazancaki'nin bana lûtfettiği görüşme, Kazancaki'yi İstrati'ye bağlayan bağları yeniden canlandırmak bakımından benim için pek değerli oldu. Madam J. —R. Bloch, İstrati'nin yazdığı bazı metinlerin düzeltilmesine kocasının bulunduğu katkıyı ölçmek yönünden bana yardım etmek lûtfunda bulunduğu gibi, hiçbir yerde yayınlanmamış mektuplar da verdi. İstrati'yi Felemenkçeye çeviren Yazar A. —M. de Jong'un oğlu Bay M. —A. Jong, babasıyla İstrati'nin birbirlerine yazdıkları mektupları okumama izin verdi ve İstrati'ye ilişkin anılarını bana hoşa gider biçimde anlattı. Madam Anna Munsch bana mektuplar ve belgeler

verdi. Beni karşılayışındaki sadelik ve içtenlik benim için her zaman pek değerli anılar olarak kalacaktır.

Bay Stanesco'yu halkın tanımadığı fakat sanatçıları iyi tanıyan suflöre benzetmek isterdim. İstrati'nin ve G. Ionesco'nun bu dostu, ilgi göstermeye değer belgeler, mektuplar ve el yazmaları toplamıştır.

Bazıları ise bugün aramızda bulunmamaktadır. Kitaplığı, İstrati'nin kitaplarının pek az bulunur örneklerini kapsayan ve otuz yıllık anıları hoş yönleriyle canlandıran Belçika'lı ressam G. van Raemdonck. Felsefi ve dinsel çalışmalarına rağmen, o şeytan gibi dost İstrati'yi unutmamış olan Bay, J. Jéhouda. Beni Bükreş'in üniversite ve edebiyat çevrelerine soknak nezaketini gösteren Profesör G.C. Nicolescu.

Romanya'ya yaptığım yolculuk sırasında pek çok kişi beni konuk etti ve bana yardımcı oldu: Akademi de Bayan Lovinescu, Romen Edebiyat müzesinde Bayan İzbasoiu, Folklor Enstitüsünde profesörlerden Bay Pop ile Bay Al. Amzulescu, gazetecilerden Bay Cuibus ile Bay Oprea.

Gerek bana yazarak, gerekse beni konuk ederek bana zamanlarını ve ilgilerini bağışlamak lûtfunda bulunan herkese, bu sıralamanın kuruluğundan dolayı özür dileyerek, borçlu olduğumu hatırlatmak isterim. Baylar E. Bendz, C. Bornand, (1) J. Guéhenno, J. Kessel, V. Kibalchiche (2), Fr. Masereel, Y. Nabi (3), P. Pascal (4), Ch. Vildrac'a.

Cömertlikleri, Fransa'da ve Romanya'da uzun süre kalmama olanak sağlayan Belçika Üniversiteli Kadınlar Federasyonu ile Kültür ve Milli Eğitim bakanına da teşekkür etmem gerekiyor.

Bu kitap, dostluğun desteğiyle yazılmıştır. Kimi dost bana

---

(1) Cenevre halk ve üniversite kitaplığı müdürü.
(2) Victor Serge'in oğlu.
(3) İstrati'nin türkçeye çevirmeni ve yayımlayıcısı.
(4) Sorbonne üniversitesinde doğu dilleri profesörü.

bir makale bulmuş veya bir sahafta pek az bulunur bir kitap ele geçirmiştir, ve kimi eski öğrenci bir kitaplıktan gerekli bilgiyi bana sağlamakla, tâ oralara kadar kalkıp gitmek zorunluğundan beni kurtarmıştır. Nihayet, bu yıllar süresince, buluşlarımın sevincini ve yenilgilerimin acılığını benimle paylaşarak devamlı bana destek olan kocama da gönül borcumu unutmamalıyım.

KRONOLOJİ

1884 10 ağustos: İbrail'de, Yoitza İstrati ile Gerasin Valsamis'in evlilikdışı oğlu olan Gerasim İstrati'nin doğumu.

1885 Gerasim Valsamis'in ölümü. İstrati'nin altı yaşına kadar Baldovineşti'de yaşaması.

1890-1896 İbrail'in 3 üncü ilkokulunda öğrenim.

1896-1900 Birçok yerlerde çıraklık ettikten sonra İstrati, duvar boyacılığında karar kılıyor.

1900 Mihail Kazanski ile karşılaşma: dokuz yıl sürecek bir dostluğun başlangıcı.

1900-1906 Kâh yalnız, kâh Mihail ile birlikte âvarelik yılları. 1904 de Bükreş'te sosyalist hareket ile ilk ilişki. 1905 de askerlik hizmetinden bağışık tutuluyor.

1906 Aralık: İstrati Kahire'de Mihail'i buluyor.

1907 Bütün yılı Mısır'da ve Yakındoğuda geçiriyor.

1908 Yılın başlarında Romanya'ya dönüş; sonbaharda yeniden Mısır'a hareket.

1909 İlkbaharda Romanya'ya dönüş. Mihail'in gidişinden sonra İstrati sosyalist parti gazetesi **Romînia Muncitoare**'ye yazıyor. İbrail liman işçileri sendikasının sekreteri oluyor.

1910-1912 Bu üç yıl boyunca İstrati kışı Mısır'da ve Yakındoğuda geçiriyor. İlkbaharda Romanya'ya dönerek bir yandan duvar boyacılığını, bir yandan da sendikacılık ve gazeteciliğini sürdürüyor.

1913 Aralıkta Paris'e hareket.

1914 Nisan ayına kadar Paris'te kalıyor.

1915 Sosyalist militan Jeannette Maltus ile evleniyor.

1916 30 mart: İsviçre'ye hareket. Leysin'de kalıyor ve Fransızcaya çalışıyor.

1917-1920 İsviçre'nin Valais kantonunun çeşitli kentlerinde kalıyor, çeşitli işler görüyor.
24 haziran 1919: **La Feuille** dergisinde fransızca yazılmış ilk makalesinin yayınlanışı.
20 ağustos 1919: Romain Rolland'a ilk mektubunu yazıyor ("adres bırakmadan gitmiştir" kaydıyla mektup geri geliyor).
Mart 1920: Paris'e hareket.
Sonbaharda: Nice.

1921 3 ocak: intihar girişimi. Kâğıtlarının arasında bulunan 20 ağustos 1919 tarihli mektup. F. Despres'in aracılığıyle Romain Rolland'a ulaşıyor.
15 mart: Rolland'ın İstrati'ye ilk mektubu.
İstrati şıpşak fotoğrafçılığı yapıyor.

1922 Rolland'ın yüreklendirdiği İstrati, yazmaya başlıyor. Yazı Hautil'de geçiriyor. 4 eylülde Rolland'a el yazısıyla 496 sayfa tutan bir yapıtını gönderiyor.
Ekim sonu: İstrati Rolland'ı ziyaret ediyor.
Kasım-aralık: Rumen kunduracı G. Ionesco'nun dükkânının bodrumunda **Kira Kiralina**'yı yazıyor.

1923 Şubat-mart: Nice'de kalış. Anna Munsch ile tanışma.
Temmuz-ağustos: Normandiya'da şipşak fotoğrafçılık.
15 ağustos: **Europe** dergisinde **Kira Kiralina** yayınlanıyor.
Ekim-aralık Paris'te edebi çalışma.
Aralık: Rieder yayıneviyle sözleşme imzalanıyor.

1924 Şubat-mart: Nice'de şipşak fotoğrafçılık.
Mayıs: **Kira Kiralina** kitap halinde yayınlanıyor, Fransız basınında geniş yankılar uyandıran makaleler.
8 temmuz: Anna Munsch ile evleniyor ve Maseveaux'ya gidiyor, orada kasıma kadar kalıyor.
Aralık: **Angel Dayı** yayınlanıyor.

1925 Ocak-nisan: Nice'de kalış, arada Paris'e kısa yolculuklar.
Mayıs-ağustos: Maseveaux'da.

Temmuz: **Haydukların Tanıtılması** yayınlanıyor.
20 ağustos: Romanya'ya gidiyor, eylüle kadar orada kalıyor.
Yılın sonu: Maseveaux, Paris, Nice.

1926 Ocak-nisan: Nice'de, **Snagov'lu Domnitza**'ya çalışıyor.
17 nisanda J. Jéhouda'nın çağırısı üzerine Cenevre'ye geliyor. Kısaca Bilili denilen Marie-Louise Baud-Bovy ile tanışma.
Haziran-ağustos: **Nerrantsula** (Sokak Kızı)yı yazıyor. Menton, Nice ve Cenevre'ye yolculuklar.
Kasım-aralık: Montana-sur-Sierre sanatoryumunda.

1927 Ocak-mart: Côte d'Azur'de.
Nisan: Paris'te.
Mayıs: Hautil'de, **Mihail**'e çalışıyor.
Ağustos: Hollânda'ya gezi, orada yazar A.M. de Jong ile tanışıyor.
Eylül: Bilili ile Meudon'a yerleşiyor ve **Baragan'ın Dikenleri**'ne başlıyor.
15 ekim: İhtilâl'in onuncu yıldönümü şenliklerine çağırılı olarak Moskova'ya gidiyor.
25 aralık: N. Kazancaki ile birlikte S.S.C.B. den ayrılıp Yunanistan'a geçiyor.

1928 Ocak-şubat: Kifissia'da, **Baragan'ın Dikenleri**'ni tamamlıyor. Yunanistan'dan kovularak mart ayında S.S.C.B. ne dönüyor.
Ağustos-aralık: Bilili, N. Kazancaki ve E. Samios ile birlikte S.S.C.B. içinde uzun bir gezi. Aralık ayında Moskova'ya dönüş.

1929 Ocak: Moskova'da.
1 şubat: Roussakov davası.
15 şubat: Paris'e dönüş.
Mart-haziran: Hollânda'ya, Menton'a, Montana'ya geziler.
Haziran: Romain Rolland ile son karşılaşma.
Ağustos: Romanya'ya gezi.

Eylül: Viyana'da.
Ekim: Paris'te. **Aldatan Işık (Vers l'autre flamme)** yayınlanıyor.
Kasım: Viyana'ya gidip Bilili'yi buluyor.

1930 Ocak: Viyana'da.
1 şubat: Bilili ve de Jong ile birlikte Mısır'a gidiyor. Mısır'dan sonra, İtalya'dan kovulunca Paris'e dönüyor.
Nisan-temmuz: İbrail'de.
Temmuz-ağustos: Muids-sur-Nyon'da, **Minka Abla**'ya çalışıyor.
Ağustos: Bilili ile bozuşuyor.
Kasım: İbrail'e dönüş.

1931 İbrail'de, Marga Izescu ile tanışıyor.
Haziran-ekim: Marga İzescu ile Fransa'ya gezi.
İbrail'e dönüş. **Uşak (Maison Thüringer)**ı tamamlıyor.

1932 Şubat: Avusturya ve Almanya'da konferans gezisi.
18 nisan: Marga Izescu ile evleniyor.
Haziran: Bükreş'de Filaret sanatoryumunda. **İş bulma Kurumu**'na çalışıyor.
Temmuz-aralık: Neamtz manastırında.

1933 Ocak ve şubat: Neamtz'da.
Mart-haziran: Filaret'de.
8 nisan: **Nouvelles Littéraires'de** "Hiçbirşeye katılmayan adam".
15 temmuz: Paris'de.
Ağustos: Holânda'da, de Jong'un yanında.
Ekim-aralık: Côte d'Azur'de.

1934 Ocak ve şubat Nice'de, **Akdeniz**'e çalışıyor.
Mart: Bükreş'e dönüş.
Aralık: **Cruciada** dergisine yazmaya başlıyor.

1935 Şubat: **Cruciada**'da yayınlanan makalelerine cevap olarak sol basından şiddetli saldırılar.
16 nisan: Panait İstrati'nin ölümü.

1. PANAİT İSTRATİ'NİN PEŞİNDE

●tuz yıl oluyor; "Bir insanın yaşantısı ne anlatılır, ne yazılır. Dünyayı sevmiş ve gezmiş olan bir insanın yaşantısı ise anlatılmaya daha da az elverişlidir. Fakat bu insan eğer içli biri ise, dünyayı dolaşırken mutluluğun ve yoksulluğun bütün derecelerini tanımış ise, o zaman, onun yaşantısının canlı bir görünümünü vermeye çabalamak hemen hemen olanaksızlaşır. Önce kendisi için olanaksız; sonra da onu dinleyecek olanlar için" (1) diyen öleli.

Seninle tanışmak için yola çıktım, Panait, Masevaux'dan Cenevre'ye, Menton'da Nice'de hep seni bulmak için dolaştım ve sayısız ruhlarından birinin hâlâ soluk aldığı yerlerde karşılaştık seninle. Birbirinizi senin kitaplarının sözcüklerinden biliyorduk ama yollar ve suratlar boyunca birbirimizle tanıştık. Dostlarının gözlerinde senin yansını arıyorken, sizlerin örmekte olduğunuz dostluğun ağlarına ben de yakalandım. Ve onlar sanki kendilerine Panait'i geri getiriyormuşum gibi benim elimi sıkıyorlardı. Sözleri taçlar örüyordu sanki.

— O bir eve girince herşey hemen değişiverir, altüst oluverirdi; fakat insan iliklerine kadar yaşadığını duyardı.

---

(1) **Kira Kiralina.**

— İstrati mi? Serseri ruhlunun biriydi o! Serseri ruhlu! ressam Georges van Raemdonck durmadan böyle tekrarlıyordu. Onbeş gün yerinde duramazdı bu adam.

— Yaşantımızı bir güneş gibi ısıttı o... Victor Serge'in, 1929 yılında sekiz yaşında bir yumurcak olan oğlu böyle ansıyordu.

— Yaşama tutkun biriydi o, diyor Josué Jéhouda.

— Zarif bir adamdı, diye Elena Kazancaki onun türküsünü çağırıyor.

— Olağanüstü bir insandı. Onun gibisine bir daha rastlanamaz.

— Fakat şeytanın biriydi, biliyor musunuz? Bütün dostlarıyla bozuşurdu.

— Ateşli bir ruh, bir alev, bir kor parçası, bir kızgın ocak, yaşantısını iki ucundan birden tutuşturuyordu.

— Yaşantısını yakardı... Onun sıcacık temasıyla insanlar, canlı olduklarını ansırlardı.

— İşitilmedik bir öykücü... Bize anlattığı öyküler kitaplarından çok daha güzeldi. İnsan onu dinlerken yemeyi içmeyi unuturdu. Hep onu dinleyerek geceler geçirmişizdir. On ayrı Kodin, yirmi ayrı Angel dayı dinlemişizdir. Bir halk ozanıydı o...

> "Güçlü, kasırgalı, ayni zamanda serüven meraklısı bir ruha sahip bir insanın yaşantısındaki çekicilik yani ilgi uyandırıcı yanları sadece göze batan olaylarında değildir. Güzellike çok zaman ayrıntılardadır. Ama ayrıntıları kim

dinler? Kim zevk alır onlardan? Hele, kim anlar?" (2)

Biliyorum, benimkisi oldukça iddialı bir girişim; insan tanıklığının, nekadar içten olursa olsun, tutarsızlığını biliyorum. Bunun için, senin yaşantını anlatmayacağım, Panait, bunun için, onu yazmayacağım. Fakat bırak da tutkulu yaşantının en güzel saatlerini seninle birlikte bizde yeniden yaşayalım.

(Nisan 1965)

(2) **Kira Kiralina.**

1.

GENÇLİK YILLARI (1884 — 1916)

1 — Çocukluk ve İlk Gençlik

"Baldovineşti köycüğünden Işık-Kent'e kadar öylesine uzun bir yol ki! Geçmiş olduğum yolu ölçtüğümde, kendime öylesine acıyorum ki!" (1)

Uçsuz bucaksız Osmanlı imparatorluğunun uzak bir ili olan Romanya, ele geçirilmiş bir ülkenin yazgısını tanımıştır: Türkler, Yunanlar, Ruslar bu toprağı paylaşmışlar, yoksul ve köleleşmiş bir halkı dilediklerince kullanmışlardır. Siyasal boyun eğiş, ekonomik boyun eğiş, kölelik ve yoksulluk romen köylüsünün uzun tarihçesini özetler.

Osmanlı imparatorluğunun gerileyişini milliyetçilik düşü izliyor: Balkan savaşlarının bulanık ortamı, Birinci Dünya savaşı, Büyük Romanya..., hepsi köylülerin omuzlarına yüklenen ayrı birer acı kaynağı oluyor. Bu, onların yaşantısının acılığının, toplumsal kargaşalıkların, köylü ayaklanmalarının nedenini açıklar. Hak uğruna savaşan bir insanın yüreği, savaşının anlamsızlığı karşısında kanamaktan başka ne yapabilir ki?

★

(1) **Toprağı sevdiğim için** (Pour avoir aimé la terre).

Halbuki ben, öyküme masallardaki gibi başlamayı ne kadar isterdim: bir zamanlar Baldovineşti adında bir köyceğiz varmış...

Baldovineşti... İbrail'e beş kilometre uzaklıkta, öyle güneşinde uykuya dalmış bir köyceğiz.

"Acaba Marin Neagu nerede oturuyor, biliyormusunuz?»

Bir küçük kız eliyle bir yön gösteriyor, bir köylü kadın bize yolu tarif ediyor. Araba bir toprak yola dalıyor, hepsi birbirine benzeyen, üstü saman örtülü köy evleri arasından, keçileri ve tavukları ürkütüp kaçırarak kendine yol açıyor. Bir çitin kapısını iterek açıyoruz. Bir adam bizi karşılamaya çıkıyor, uzun boylu, dimdik, yüzü güneşten yanmış, elmacık kemikleri fırlak, kır bıyıklı biri: Marin Neagu'dur bu, seksenbir yaşında, İstrati'yle kardeş torunları oluyorlar. Çardağa buyur ediliyoruz.

"Ya... demek İstrati hakkında bir kitap yazıyorsunuz? Onu ve ailesini hatırlayıp hatırlamadığımı öğrenmek istiyorsunuz, öyle mi?..."

Bakışında şaşkınlığın izi yok. Marin oturuyor, önlüğünü düzeltiyor. Konuşması da adımları kadar güven dolu, anıları da bakışı kadar duru.

"Şurada, yolun karşısında, ağaçların üzerinden görünen şu damı görüyor musunuz? İşte benim de dedem olan, Panait'in dedesi Stoica Strati'nin evi oradaydı. Stoica ile Nedelea'nın iki oğlu ve iki kızı vardı; Angel ile Dimi, Yoitza ile Antonica. Bir gün, Dobruca (2) ile Tuna'nın romen kıyısı arasında türk

(2) Dobruca 1877 ye kadar Türklerde kalmıştır.

tütünü kaçakçılığı yapan Rumlar Baldovineşti köylülerinden yardım istemeye geldiler. İstrati ailesini de böylece tanıdılar. Stoica, Tuna üzerinde acıklı bir kovalamaca sırasında gümrükçüler tarafından vurulup öldü, kaçak malları taşımakta olduğu bir gece. Ne yaparsınız? Yazgısı böyleymiş. Toprak boyarın (3) malı olduğundan dört çocuğa miras olarak sadece evin kirişleri, meyva ağaçları ve bağ kalıyordu. Babalarının ölümünden sonra, her biri bir yana dağıldı; yalnız en küçükleri olan Dimi anasının yanında kaldı. Angel köyün çıkışında, Galatz yolu üzerinde bir meyhane açtı, Angel dayının karısı güzel miydi, onu mu soruyorsunuz? Evet, güzeldi, ve, ne yaparsınız, Angel dayıyı aldatıyordu... Kızı da çok güzeldi ve ondan önce öldü. İki de oğlu vardı.

— Peki, Angel nasıl öldü?

— Söylendiğine göre, kederinden ölmüş. İflâs etmişti, evi yanmış serveti çalınmıştı, alkolik oldu. Bir düdüğü vardı, içki istemek için çalardı...

— Ya iki kızkardeş, Yoitza ile Antonica?

— Onlar da o yunan kaçakçılarından ikisiyle gidip İbrail'de yaşadılar ama adamlar nikâh yapmayı hiç düşünmediler."

Yoitza (*) Faraclata'lı (Kefalonya) Gerasim Valsamis'in peşinden gitmişti. Onunla birlikte oldukça hareketli sekiz yıl yaşadı ve ondan, bizim deyimimizle bir *çiçek çocuğu* doğurdu: 10 ağustos 1884

(3) Slav kişizadesi. (çev.)

(*) Zoitsa.

de (4), küçük yaşta ölmüş birinci çocuklarının anısına Panait dedikleri (5) Gerasim doğdu.

Babası Romanya ile Kefalonya arasında yarı yolda öldüğünde Panait ancak dokuz aylıktı. Otuz yaşında bir çocukla yapyalnız kalan Yoitza İstrati (6) geçimini sağlamak için İbrail'de çamaşırcılık yapmaya (7) başladı. Her pazar, Baldovineşti'de kalmış olan anasının yanına bıraktığı Panait'i görmeye geliyordu. Çocuk, altı yaşına kadar, dayılarının ve dayı çocuklarının yaşantısını paylaşarak orada oturacaktı.

Youtza oğlunun yoksulluk çekmesini istemiyordu. Çetin bir çalışma pahasına ve büyük yokluklara göğüs gererek onu beslemeyi, temiz pak giydirmeyi, bazen de şımartmayı başardı. Panait, Paskalya'da çörekleri ve kırmızı yumurtaları, Noel de domuz etini, arasıra da kendisine verilen oyuncakları, mutlu bir çocukluğun gökyüzünde her biri birer yıldız olan bütün bu şeyleri ansıyacaktır.

Birinci okul yılını, İbrail'in 3 üncü ilkokulunda; "öğrencilerini olur olmaz döğen bir zalimin"

(4) İstrati doğum tarihi olarak bazen 10 Ağustosu, bazen 11 veya 12 yi öne sürer. Doğum belgesi 10 ağustos tarihini taşımaktadır. Romanya'nın gregoryen takvimi ancak 1 ekim 1924 den itibaren kabul ettiğini de hatırlatalım.

(5) Bern'deki Romen elçiliğine yazılmış 14 eylül 1916 tarihli bir mektup: Gerasim İstrati, zis si Panait (namıdiğer Panait) imzasını taşıyor.

(6) 1856 da doğmuş, 1919 da ölmüştür.

(7) Hizmetçi olarak, birkaç varlıklı aile yanında gündelikle çalışıyor, evlere gidip çamaşır yıkıyordu.

falakası altında geçirdi. "Sonuç, yumurcaklar okuldan kaçıyorlardı" (8). Ertesi yıl, "öncekinden de daha çılgın bir öğretmen" onu okuldan büsbütün kaçırttı. Üçüncü yılın başında daha alfabeyi sökememişti ki, onu ele alma sırası Bay Moissescu'ya geldi. Bağırmadan, korkutmadan, iyi kalpli Moissescu onları dördüncü sınıfa kadar getirdi. O olmasaydı Panait belki de bir ıslâhevine düşerdi ve okumanın zevkini hiç tadabilir miydi, orasını Tanrı bilir.

> "Okulu hiç sevmemiştim, derslere pek yetenekli de değildim, biri dışında, o da her zaman en yüksek notu aldığım okuma dersi. Bay Moissescu beni ilerisi için birşeyler vadeden bir öğrenci olarak görmekten vazgeçmiyor ve okula gelen bütün müfettişler karşısında bana okuma görevi veriyordu." (9)

Oniki yaşında iken neler okudu? Söylediğine bakılırsa, oldukça iyi kitaplar. **Hayduklar** (10) ilk kahramanları oldu ve onların serüvenleri genç okuyucu yüreğini çarptırdı, Eminescu ise ona şiirin kapılarını açtı.

> "On yaşımdayken, okuldan kaçıp bataklıklara gittiğim sıralarda, iyi kitaplar okuyordum.

(8) Hayat yollarında (Mes départs).
(9) Ag. eser.
(10) Tam anlamıyla bizim haydut sözcüğünün karşılığı olmayıp, zenginlerden çaldıklarını yoksullara dağıtarak iyilik eden halk kahramanları anlamına gelir. (çev.)

(...) Eminescu'yu ve haydutlarımızı okuyor, Angel dayımın anlattıklarını pazardaki Yahudi'nin sepetinden satın alınmış kitaplarla karşılaştırmaya çabalıyordum. Eminescu ile Yancu Yanu arasındaki bu yakınlaştırmamın kusuruna bakılmasın ama bence insanın çocuğuna **haydutlarımızın** (11) öykülerini okutması yerinde bir şeydir."

Yoitza bu okul yıllarının giderlerini çetin bir çalışma bahasına karşılayabiliyordu. Sabahtan akşamadek azıcık bir ücret için didinip duruyordu. Bazen kardeşleri Dimi ile Angel ona yardıma koşuyorlardı. Hastalık, iş bulamamak, onu sık sık taşınmaya, ev değiştirmeye, daha düşük kiralı bir yer aramaya zorluyordu. Fakat, on yaşında bir çocuk için her taşınma bir bayramdı!

"Bu mahalle değiştirmelerin benim için ne kadar heyecan verici şeyler olduğunu size söylemenin gereği var mı? Paskalya ve Noel bayramları bile benim gözümde olay yönünden bu kadar zengin sayılmazdı. Böylelikle kentimizin en ilgi çekici mahallelerini, *oulitza*'larını tanı-

(11) "Citind pe Gala Galaction...in vacanta" çevirisi, **Adevarul**'da 24 ağustos 1924 tarihli. İstrati **haydukların** romanlaştırılmış serüvenlerini yayınlayan bir halk kıtasına değiniyor.

mak olanağını buluyordum: rus, yahudi, rum ve çingene mahallelerini. (12)"

Bir gün soluğu *Komorofka*'da (13) alıyorlar, burası banliyönün en yoksul, adı en kötüye çıkmış mahallesidir. Panait orada, Calin ile dost oluyor, bu, yirmibeş yıl sonra Kodin olacak eski bir kürek mahkûmudur.

★

1896 da, ilkokul diplomasını verirken B. Moissescu Yoitza'ya, oğlunu liseye gönderip göndermeyeceğini soruyor.

"Hayır, bay müdür, ben yoksul ve dul bir kadınım... bir gündelikçi, çamaşırcı (14)."

Baldovineşti'de, "unutulmayacak anılar alanına girecek bir özgürlüğün son alevleriyle" sarhoş olarak geçirdiği son mutlu çocuk tatili. (15) Daima özlemini duyacağı o çocukluk yılları geride kalmıştır artık. Bu küçücük adam hayatını kazanmak, kimseye yük olmamak istemektedir.

Bir ekim sabahı, Panait, Karaköy'ün (16) ortasında bulunan bir rum meyhanesine, Kir Leonida'nın

(12) **Kodin.**
(13) Liman taşıyıcılarının ve balıkçıların oturduğu mahalle.
(14) **Hayat yollarında.**
(15) A. g. e.
(16) İbrail rum mahallesinin adı.

hizmetine giriyor. Orada onaltı ay kalacaktır. Pek çetin bir çıraklık dönemidir bu. Sabahın altısından geceyarısına kadar: oraya buraya koşuşmalar, angaryalar küfürler, tokatlar. Karşılığında: yılda yüz frank, bir takım giysi, bir çift kundura Paskalya ve Noel'de birer gün izin. Pek seyrek bulabildiği boş saatlerinde okuyor, rumca çalışıyor. Kölelik günlerinin yükünü, kendisine Lazare Sainean'ın **Romence Sözlük** kitabını armağan eden kaptan Mavromati (17) hafifletmektedir. Önünde bilinmedik bir dünya açılmıştır.

> "Uyku saatlerimden çalarak (...) bir açık şemsiyenin altında yaktığım bir mumun ışığında dağarcığıma büyük bir hevesle, bilgi dolduruyordum... (18)"

Fakat bir gün, Tuna'yı seyre dalıp gecikince, ırmağa dimdik inen yarın başında patronu tarafından yakalanıyor! Bir tekme onu boşluğa itiveriyor, yar boyunca aşağıya, limana kadar yuvarlanıyor. Kir Leonida'nın yanındaki çıraklığı da böylelikle son buluyor.

Ondört yaşından onaltısına kadar Panait, sık sık meslek değiştiriyor ve bu hali anasını umutsuzluğa düşürüyor. Kir Nikola'nın **plaçinteriya**'sındaki

(17) **Hayat Yollarında** kitabının ikinci bölümü ona ayrılmıştır.

(18) **Hayat Yollarında.**

(19) çıraklık yıllarını da çekinmeden anmaktadır. Bu, Grivitza sokağındaki arnavut börekçidir. *Plaçinta* sanatıyla birlikte Kir Nikola ona sürgün yaşantısının acı yanlarını da öğretmiştir (20).

İbrail doklarının makine atölyelerine çırak olarak giren delikanlı, fabrikanın pis yaşantısını, işçi kitlesinin kabalığını, hattâ hayvanlığını öğreniyor. İstrati, "gülüşü acılı, şakası ağırbaşlı, cevabı kıt ve sevinmesi güç köylüyü" yeğ tutuyor (21).

> "Ben de o köylülerden doğmayım ve çocukluğumu onların arasında geçirdim, işte bunun içindir ki kent işçisinin hafifliğinden hoşlanmam. Gökyüzü altında doğmamış, açıklıklar ortasında büyümemiş biri yaşantının ruhunu derinleştiremez. (22)"

Bu çocukta yazma isteği, yazar olma hırsı nasıl doğdu acaba?

Geçmişini karıştırınca İstrati orada, ilk şiirinin anısını gömülü bulur. Daha ondört, onbeş yaşlarındayken, insanlara söyleyecek bir şeyleri olduğu sanısına kapılmıştır. Bir gün anasını işinden alakoyarak ona yazdığı dizeleri okur; bunlarda Tanrıya,

---

(19) **Plaçinta,** incecik açılmış, içine yumurtalı peynir veya soğanlı kıyma doldurulmuş bir çeşit hamur işi, poğaçadır.

(20) İstrati, bu çıraklık dönemini, yayınlanmamış ve 1929 haziranında kaleme aldığı bir el yazısı metinde anlatır: **İbrail doklarında.**

(21) **İbrail doklarında.**

(22) A. g. e.

kendisine "zenginlik veya ün vermesi için değil de (...) duyduklarımı dile getirebilme olanağını" vermesi için yakarmaktadır (23). Anası bir yandan onu dinler.

"Görüyor musun anne? Bu gibi şeyler, kıralların bile elinden gelmez! İnsanda yetenek bulunması gerekir!"

Annem birdenbire alaycı ve şaşkın bir yüzle bana dönerek dedi ki:

"Sahi mi? Bak şu işe! Ne de tuhaf bir çocuk doğurmuşum ben! Kıralların bile başaramadığı işler başarıyor."

Ve beni çılgınca kucaklayıp öptü (24)."

Sevdiklerimizle en derin heyecanlarımızı her zaman paylaşamayız...

Anası, oğlunun belirli bir işi olsun, yerleşsin, iyi bir İbrail'li kızla evlensin istiyordu.

Fakat bu ilkgençlik dönemi, zaman zaman karşımıza çıkan bir yerin de duramazlıkla, kaçamak yapma istekleriyle renklenmiştir. Meslekler birbirini kovalıyor: limanda ırgatlık, bir armatörün yanında ayak işlerine bakma, sonra bir bakkalda çıraklık, ve arada hep boş gezme dönemleri. Sonunda İstrati duvar boyacılığında karar kılıyor.

Mihail (Arkadaş)'ın bir sayfasında Adrien'in çizgileri altında beliren, işte bu yerinde duramaz ve serseri ruhlu Panait'tir.

---

(23) R. Rolland'a yazdığı mektuptan, 20 ağustos 1919.
(24) A. g. e.

"Romanya'nın her yanını dolaşıyor, araştırmalar yapmaya kalkıyor, kimse ile dost olmuyor ve annesinin türlü yoksunluklar bahasına bir yana koyduğu paraları yiyordu. Özellikle Galatz'a (...) yaptığı masraflı yolculuklarını hiç doğru bulmuyorlardı; buralardan her defasında üstbaş paramparça, sırtında bir gömleği bile olmadan, aç biilâç dönerdi (25)."

★

2 — 1900 - 1916

Delikanlıyı olgun bir adam haline getiren, yaşantısının bu en serserilikle geçmiş onaltı yılı pek iyi bilinmemektedir. Yazarın çeşitli metinlere dağılmış, kendi anlattıkları bize bu yılların ancak eksik bir görünümünü sağlayabiliyor. Bu konuda bize azıcık aydınlık verebilecek olan, bir İstrati'nin 1907 den 1916 ya kadar katkıda bulunduğu romen işçi basınıdır.

Doğu'ya geziler, sosyalist parti içinde eylem, gazetecilik, ilk edebiyat denemeleri, tanışmalardan, dostluklardan meydana gelmiş, düşlerle ve düş kırıklarıyla dolmuş, bir insanın olgunlaşmak için geçirmesi gereken bütün sınavlardan geçmiş onaltı yıl. Bununla birlikte İstrati hep bir öyküden veya bir şakadan pek büyük zevk alan, dünyanın güzelli-

(25) **Mihail** (Arkadaş)

ği veya çirkinliği karşısında şaşmaktan, öfkelenmekten veya sevinmekten asla geri durmayan o çocuk olarak kalacaktır.

★

"Dostluk... Seni açıklamıyorum: senin türkünü çağırmak isterdim... (26)"

Bir gün, bu onaltı yaşındaki çocuk dostlukla karşılaşıyor, Dostluk, Mihail Kazanski'nin niteliğine bürünmüştür: Pek soylu bir rus ailesinden gelme bu serseri, gizli tutuğu nedenlerle yurdundan ayrılmıştır. Bu karşılaşmanın öyküsünü *Mihail*'de okuruz (27). 20 ağustos 1919 tarihli mektubuyla Romain Holland'a anlattığı biçimiyle bu karşılaşmanın, öyküsü, beceriksizliği yönünden daha da dokunaklıdır. Karşılaşma, Kir Nikola'nın dükkânında oluyor:

> "Ancak Doğu'yu görmüş olanların zihninde canlandırabileceği o ilkel, pis, iğrenç, kokuşmuş fırınlardan biriydi bu (...)
>
> Bir gün, fırtına gibi daldım içeri ve olduğum yerde kalakaldım: ufaktefek, yirmi yirmiiki yaşlarında, kumral, sakin yüzlü bir genç, alçak ve tozlu sıraya oturmuş, bir kitap okumaktaydı (...).
>
> Herşeyi unuttum. Ağır ağır yaklaştım; ve

(26) **Mihail.**
(27) A. g. e.

kasketli başının üzerinden, kitaba baktım: yüreğim hızlı hızlı çarpmaya başladı. Resimli, bir fransızca kitaptı bu. Alphonse Daudet'nin *Jack*'ı. Baktım, baktım ve gözlerime inanamadım. Ve ceketinin yakasında iki bit rahat rahat geziniyordu. Elinde ise bir fransızca kitap! Demek fransızca okuyabiliyordu! Kitaba dalmış, sayfaları okudukça çeviriyordu. Çekinerek sordum: "Affedersiniz bayım, bu kitabı okuyor musunuz, yoksa yalnız resimlerine mi bakıyorsunuz?" diye.

Başını ağır ağır kaldırdı ve sakin fakat acılı çileli, iliklerime kadar işleyen yüzünü gördüm. Pek kötü, hemen hemen anlaşılmaz bir romenceyle karşılık verdi bana:

"Evet... resimlerine bakıyorum."

Gözlerini, tatlılıkla gözlerime dikti. Hiç ayırmadan. Ben de ona bakıyordum, şaşkın, neredeyse titreyerek.

Patro bana seslendi: "Rumca konuş onunla, rumca konuş onunla."

Fakat ben çıkmıştım bile dışarı, kolumun altında ekmeğim ve yüreğimde kutsal bir heyecan ile."

Mihail ufak tefek ve tıknazdı, Panait ise uzun boylu ve zayıf. Mihail, bu içinden geldiğince davranan, bir bakışta herşeyi vermeye, herşeyi almaya hazır Panait'ten daha kültürlü, daha ağırbaşlı, daha durmuş oturmuş idi. Batı'lıların anlamadıkları veya yanlış değerlendirdikleri tutkulu bir dostluk,

bozuşmanın ve barışmanın eşsiz zevklerinden meydana gelmiş bir dostluk; her ayrılışta parçalanarak, her buluşmada mutluluktan çılgına dönerek bu dostluk dokuz yıl sürdü ve Mihail'in ölümüyle son buldu.

Aralık 1906 da, biletsiz pasaportsuz, oldukça heyecanlı ve duygulanmış bir yolcu Köstence'den *Imperatul Traian* gemisine binmekte idi: bu, Mısır'da Mihail'in yanına giden Panait'tir.

"Karanlık gizlenme yerimde, Mısır'ı görme isteğinin içimde nasıl doğduğunu ansıyorum: ilkokul sıralarındaydık, kutsal kitap öykülerini okuyorduk ve bunların canlı renkli resimleri benim hayal gücümü alevlendirmişti. Bir gün, öğretmenim bu öykülerden birini "pek ateşli" okuduğumdan dolayı beni kutlayınca, bağırdım:

"Öğretmenim! Ben, Mısır'ı görmek istiyorum!"

Öğretmen gülümsedi, (ihtimal) çamaşırcı annemi bir düşündü ve çenemi dostça okşayarak dedi ki:

"Mısır'ı görmek istiyorsun ha?... Ama orası uzaktır. Ve öyle sanıyorum ki sen de, senin soyun da, orasını görmeden öleceksiniz."

Sonra kollarını kaldırarak ekledi:

"Meğer ki..."

Umutsuzluğa kapılmıştım, ama bu "meğer ki..." içimi rahatlattı. Demek ki basit bir gün-

delikçinin oğlunun bile Mısır'ı *görebileceği* durumlar vardı (28)."

Bu yolculuk, Akdeniz'de başıboş, uzun gezintilere başlangıç oldu. 1913'e kadar İstrati hemen hemen bütün kışlarını Doğu'da ve yazları Romanya'da geçirecektir. Hekimler, henüz başlangıcında olan verem hastalığını tedavi için ona Akdeniz iklimini salık vermişlerdir (29).

Her ayrılışında İstrati, annesini gözyaşları içinde bırakıyordu. Hem onun acı çektiğini görmekten mutsuz oluyor, hem de özgürlüğünden vazgeçmek elinden gelmiyor, serseriliğin çağırışına karşı koyamıyordu.

"Bazen anlıyor gibi olur, ağlaması kesilir, gülümser, beni kucaklardı, sonra da, gene gitmeye kalkıştığımı görünce, sıska kollarını uzatır, korkunçlaşmış ellerini bana gösterirdi:

"Peki ama öyleyse neden otuz yıl çamaşırcılık yapacağım diye didindim durdum, sen yalnız kendini düşünerek yaşayacak ve seni yetiş-

(28) Mısır'da (En Egypte).

(29) İstrati daha onsekiz yaşındayken vereme yakalandığını öne sürer. Yaşamı boyunca birçok kez hastalığının tekrarlamasından yakınacaktır. Bu konuda hiçbir kesin bilgimiz yok. Bu hastalığın kendine özgü niteliğini: ilk yerleşmeden sonra gizli kalışını, erişkin insanda müzminleşmesini bildiğimizden, bir yargıya varmak güçtür. Öte yandan, o devrin teşhis koyma öğeleri de henüz pek gelişmemişti. Kesin bir bilgi ve tıbbî belgeler bulunmadığı için, sadece şukadarını belirtelim ki İstrati'nin sağlık durumu 1931 den itibaren yavaş yavaş bozulmaya başlamıştı.

tirmiş olan beni hiç düşünmeyecek olduktan sonra?

Kendini yere atar, vücudünü kapımın eşiğine engel yapar, yolumu keserdi.

Kalk anne, yoksa üzerinden atlar geçerim..."

Atlar geçerdim üzerinden. Vücudü, bir hıristiyanın atlayıp geçmediği bir mezar olduğu günedek. (30)"

1907 yılı son derece hareketli geçti. Ocak sonunda Pire'de Mihail'den ayrıldı; dostu, bir süre Aynaroz'a gidip kabuğuna çekilmek istiyordu. Panait ise, eski bir düşünü gerçekleştirebilmek umudunda idi: Fransa'ya ulaşmak!

"Fransa'ya ulaşmak için —ki bu ülke Doğu'nun gözünde her zaman ideal bir sevgili olagelmiştir—, birçok düşsever serseri, kendilerini onu ele geçirme isteğinden çok onun çağırısına kapıp koyvermişlerdir fakat çoğu, belki de en iyileri, onu tanımadan önce veya sonra, ki ikisi de ayni kapıya çıkar, kemiklerini bırakmışlardır. Çünki güzellik ancak düştedir. Ve insan koşusunun amacına varsın varmasın, acılık her iki halde de hemen hemen ayni taddadır. (31)"

Marsilya'ya giden bir gemiye biletsiz yolcu ola-

(30) **Toprağı sevdiğim için (Pour avoir aimé la terre).**
(31) **Hayat Yollarında.**

rak binmiş, yeri hemen bulunmuş, yakalanmış, Napoli'ye çıkartılmış, orada açlıktan ölecek hallere gelmişti. Sonunda Mısır'a döndü, yaşlı bir Yahudi ile dostluk kurdu; ikisi birlikte Port-Said'e, sonra da Lübnan'a iş aramaya gittiler. Reklâm boyacılığı, sokaklarda reklâm taşıyıcılığı, müzikhol pandomimciliği yapan İstrati, hayatını binbir güçlükle kazanıyordu ama İbrail'e ancak 1908 başlarında, gözleri ve yüreği binbir gece görünümleriyle kamaşmış bir halde döndü.

Pire, İstanbul, İskenderiye, Port-Sait... Bu sıcacık, yoğun, avare kalabalığın kaynaşması; kundura boyacılarının, salepçilerin (32), piyango satıcılarının, kuru yemişçilerin ve meyvacıların —gerçek gezici pazarlar— yolunuzu kestikleri sokakta sayısız isteklerle karşılaşma. Ve olmadık, isteklerini yerine getirebilen kişinin tüm mutluluğu: şu kahveye yerleşmek, kahvesini yudumlamak, bir nargile içmek, kunduralarını cilâlatmak, dilenciye bir sadaka fırlatmak...

İstrati için paranın —Yaşamın bütün tatlılıklarının kapısını açan o sihirli sözcüğün— taşıdığı özel değeri anlayabilmek için, bu bolluk ile, doymamış seyirci olarak kalanların yoksulluğu arasındaki sefalet merdiveninin bütün basamaklarından geçmiş olmak gerekir.

O zaman İstrati'nin, edebi ününün doruğuna eriştiği anda niçin para biriktirmeyi aklına getir-

(32) Bir çeşit bitkinin kurutulmuş ve toz haline getirilmiş kökünden yapılma türk içkisi.

mediği daha kolay anlaşılacaktır. Sonunda şu iyi cins sigara, şu lüks kahvenin bahçesini, veya şu pahalı hevesini kendine ikram edebilecek parası bulunuyordu işte. Ya eski sefalet arkadaşlarını nasıl unutabilsin. Çevresindeki aç bakışlara nasıl dayanabilsin? Bunun içindir ki servetini avuç avuç dadağıtmaktaydı.

Talihin garip bir cilvesiyle, İstrati ün kazanıp da Yunanistan'a ve Mısır'a döndüğü zaman —bu kez bileti ve pasaportu cebinde olarak—, bu ülkeler siyasal nedenlerle kapılarını ona kapatacaklardır.

★

1909 ilkbaharında, İbrail rıhtımında, Mihail'den ayrılıyor; doğduğu kent Kazan'ı bir kez daha görmek isteyen Mihail, Odessa'ya doğru yola çıkmaktadır (33). Panait arkadaşını bir daha hiç görmeyecek fakat bir daha kavuşmadığı bu "ruhların ku-

(33) Mihail veremli idi; ayrıldığı sırada durumunun umutsuzlaştığı anlaşılıyor. İstrati bu ayrılığı **Akdeniz. Günbatısı**'nda şöyle anlatır:

"Halbuki, vapur Odessa'ya hareket ederken bana açıkça demişti ki:

'Şunu iyi bil; eğer yolculuk çetin geçer ve bana çok acı çektirirse, kendimi denize atarım, ve ancak o halde benden mektup alamazsın, yoksa Odessa'ya varır varmaz ve sonra, Kazan'a kadar yolumun üzerindeki bütün büyük kentlerden yazacağım sana."

Bunları bana 1909 da söylemişti... Odessa'dan gelecek o ilk mektubu hâlâ bekliyorum."

sursuz birleşmesi"nin özlemini her zaman içinde taşıyacaktır.

> "Bugün bile, günde birkaç kez, sokakta tek başıma giderken, birdenbire döndüğüm ve soluma baktığım olur: Mihail orada yürürdü (...), ruhu her zaman sol yanımda idi. (...) Şimdi herşey ılık (...). Kendimi Mihail'den önceki o âlemin ortasında buluyorum, çevremde her zamanki ve her yerdeki insanlardan başka hiçkimseyi göremiyorum (34)."

3 — Toplumsal Sorun ve Sosyalist Eylem

> "Gözlerimi hayata dudaklarımın ucunda bu soruyla açtım ve ekmeği pişiren fakat yiyemeyen insana her zaman döneceğim; köylerimizde olduğu gibi, oralarda yüz ailede, ömrü boyunca haftada bir kezden fazla ekmek tatmış bir aileden çoğunu bulamazsınız. (35)"

İstrati'nin pek genç yaşında toplumsal soruna karşı duyarlık göstermesine şaşmalı mı? Rum babadan doğmuş, anası başkalarının kapısında çalışmak zorunda, "evlilikdışı" çocuk olarak, mahalle karılarının ve haylâz çocukların çok zaman alay konusu olmuş, küçümsenmiştir.

Böylece Romen'in, "dışardan gelme"ye karşı

(34) **Akdeniz. Günbatısı.**
(35) **İbrail doklarında.**

duyduğu kini öğrenecektir. Bir dayanışma duygusu içinde, İbrail'deki yabancılarla kaynaşacaktır, o: "uzak vatanlarının özlemi içini kemiren sürgünlerle (36)": Rumlar, Türkler, Ermeniler, Ruslar, Yahudiler, Arnavutlar... Kutsal Cumartesi (Sabbat) gününde, yahudi evlerinde, Musa'nın o gün yapılmasını yasakladığı ufaktefek işleri gören odur. Kir Nikola'nın *plaçinta*'yı hazırlarken söylediği şarkıları dinler; fırından çıkan alev, adamın özlemini aydınlatır; bu aydınlıkta, bu şarkılarda Panait, sürgün kişinin, sıla özlemi çeken insanın umutsuzluğunu duyar. Kir Nikola bu dükkânda kendi yerinde değildir, Panait'in parçalanmış bir dünyada kendi yerinde olamayışı gibi.

> "(...) başka bir ulusun zararına veya küçük düşürülmesi bahasına bir ulusa öncelik tanınmasına gelince, yaşantımın hiçbir döneminde, hattâ çocukluğumda bile böyle bir adiliğe sapmadım ben: dünyaya kozmopolit olarak gelmişim. (37)"

Daha Baldovineşti'de iken Panait, Dimi dayının ve yakınlarının çetin yaşantısına karışmıştı, "özgürlük kılığına bürünmüş bir tür kölelik" (38). Çünki köylünün emeğinin tüm ürünleri —iyi buğday, mısırın en iyisi, inek sütü ve tavuklar— toprak sahibine ve Devlet'e olan ve tükenmek bilmeyen borçların ödenmesi yoluna sömürülüp gidiyordu.

---

(36) **Hayat yollarında (Mes départs)**
(37) A. g. e.
(38) **Bataklıklarda bir gece.**

Dayısı bataklıklarda kamış kesmeye sonra da İbrail pazarına satmaya giderken ona seve seve eşlik ediyordu. Fakat Dimi o mahut kamış kesme iznini bir türlü alamadığından, gece karanlığında yola çıkmak ve atların kişneyerek toprak sahibinin bekçisinin dikkatini çekmesini önlemek gerekiyordu. Bir gece, Dimi dayı güzelim aygırının karnını yarmak zorunda kalmıştı çünki çevrede bir kısrağın kokusunu alan hayvan, havayı uzun kişnemelerle yırtmaktaydı.

"İşte o zaman köyümün yazgısına başkaldırdım: bir bataklık bekçisinin fazlasıyla boyun eğmiş durumdaydı. Fakat çok geçmeden anladım ki boyun eğiş, evrenseldir ve bataklık bekçileri dünyanın efendileridir. (39)"

Çok erken bir tarihte, İbrail limanı işçileri daha iyi çalışma koşulları istemişlerdir (40). 1868 de, ülkenin ilk grevlerinden birine gitmişler, bunu 1874, 1884 ve 1893 grevleri izlemiştir. İstrati 1898 yazında liman ırgatlarının giriştiği greve, liman makine atölyelerinde çalıştığı sırada, tanık olmuştur.

"Öğledenberi bir sahne gözlerimin önünden gitmiyordu: valiye kıçını gösterip ağıza alınmaz küfürler savuran o mahalle karısının hali.

(39) **Toprağı sevdiğim için.**

(40) Romen sosyalist partisi 1893 yılı nisanında kurulmuştur.

Ben de, zaten herkes gibi, inanmıştım ki, eğer ardından ağlayacak yüzlerce ölü vermediysek bunu o çirkef kadına ve onun davranışına borçluyuz. Evet: adsız, bir hiç, varlığı sözkonusu bile edilmeyecek olan bu kadın, bir dakika için, katledilmekten kurtardığı sürüsünün kurtarıcı meleği oluvermişti.

Halkın istediği daha neydi peki? Hattâ daha ileri giderek şöyle diyeyim: valinin istediği daha neydi? Bir bilge mi? Bir okumuş mu? Bir ermiş mi? Hayır, kaba bir küfür ile kocaman çıplak bir kıç (41)".

Adalet çok zaman oldukça ilkel bir dille zafere ulaşır. İşte o gün, zaferini kalabalıktan çıkıvermiş adsız bir sese borçlanmıştır.

Adrien'e, dünyanın gerçek yüzünü, okullarda öğretilmeyen yüzünü göstermek isteyen Kodin'den de başka bir ders almıştır. Bir sabah, şafak sökerken Kodin, "çuvallar"ın dağıtım saatinde onu limana sürükledi. "Çuval" işçinin en iyi kazanç getiren işi demektir. Her sabahki gibi orada, çuvalı ele geçirme uğruna kavga vardır. Ekip şefi çuvalları dağıtmakta, işçileri tanışları arasından, kendisini pohpohlayan ve içki sunan adamlar arasından seçmektedir. Ötekiler, zayıflarla yoksullar, iş bulma olanağına hemen hemen hiç sahip değillerdir. Ününe ve iri kıyım yapısına güvenen Kodin, ekip şefini bir yana iterek bir bakıma adaleti yerine ge-

(41) İbrail doklarında.

tirebilmek için, birkaç yoksul işçiye iş vermesini sağlar.

Ne yazık ki insanlıktan yoksun olanlar, sadece ekip şefleri değildir. İstrati, sınıfdaşlarının, patronlarına karşı alçalmalarını, köleleşmelerini, birbirlerini yemek için başvurdukları alçakça entrikaları, oyunları da küçümser, 1901 yılının o sert kışında, Sibirya'ya yaraşır bir soğukta, iş aramak üzere bir Tuna limanı olan Giurgiu'ya yolu düşmüştü. (42) Liman işçileri aylardanberi boş gezdiklerinden, her çalışma olanağına hemen saldırıp ele geçiriveriyorlardı. İstrati sonunda tuz vagonlarını boşaltma işine alınmayı başardığında, arkadaşları tarafından acımasız bir biçimde boykot edilmiş ve işini bırakmak zorunda kalmıştır.

Ondört ile ondokuz yaşları arasında okudukları, onun içinde kaynayan ayaklanma duygusunu dile getirmesine yardımcı oldu. Halk kitaplarında yayınlanan çeviriler sayesinde büyük rus ve fransız yazarlarını öğrendi: Tolstoy, Dostoyevski, Gorki, Balzac, Zola, Maupassant... Böyle ustalardan aldığı cesaretle daha iyi bir dünyanın, daha hakbilir bir toplumun düşünü kurmaya başladı.

Hristiyan inancının onu on yaşlarında iken terkettiği anlaşılıyor (43). Çok geçmeden "sosya-

(42) Şubat 1932 tarihinde kaleme alınmış el yazısı metin **Sarkiss**'de anlatılan anı. Bu metin fransızca yayınlanmamıştır.

(43) **Carnetul intim**'deki açıklamalarına göre; bu, ağustos 1934 de kaleme alınmış ve 1946 da **Almanahul Momentul**'da yayınlanmış romence bir metindir.

list dini" ni benimsiyor, burada Tanrı'nın kullarında boşu boşuna aranan bütün o erdemleri bulacağına inanıyor.

> "Bu hareketin her zaman ateşli hatta bazen sert bir yandaşı olmuşumdur. Bana göre bütün yaşam, bir tek sözcükte, *duygu* sözcüğünde özetlenebilir. Bunun içindir ki, dostluğu dinlerin en canlısı sayan militanlar'dan başka kimseye bağlanmamışımdır. Doktrin ise bana vız gelir (44)".

Sosyalizmi daha iyi ve yakından tanıdıkça, "adalet isteyen herkesin her zaman âdil davranmadıklarını" gördü.

İstrati'nin sosyalist parti ile ilk ilişkilerinin, 1904 yılında Mihail ile Bükreş'te *strada Sfintilor* (Ermişler Sokağı)nda bulunan işbulma kurumunda çalıştığı sırada başladığı anlaşılıyor. Orada en ileri gelen sosyalistlerle tanışıyor: Cristescu, Gheorghiu, Constantinescu, Rakowski (45) gibi. Birçok kez, sosyalistlerin 24 ocak 1905 de Bükreş'te, rus ihtilâliyle dayanışmalarını belirtmek ve gerek çar yandaşlarının zulmüne, gerekse Gorki'nin hapse atılmasına karşı çıkmak için düzenledikleri mitinge değinecektir. Daha sonra dediği gibi bu, onun "ih-

---

(44) 1927 yılı şubat ayında kaleme aldığı, Rakowski konusundaki makale, yayınlanmamıştır. Moskova'da çıkan **Ogoniok** dergisi için yazılmış olan bu makale, Rakowski'nin gözden düşmesi nedeniyle yayınlanamamıştır.

(45) İstrati'nin sonradan Paris'te karşılaşacağı, ileride S.S.C.B. elçisi olacak kızı.

tilâlcilik vaftizi" olacaktır. Bununla birlikte, 1908'e kadar sosyalist partisi ile ilişkileri oldukça gevşek süregitmiştir.

1909 ile 1916 arasında, İstrati her ne kadar sosyalist basına ve harekete katkıda bulunmuşsa da, bu edebî ve siyasal eylem, sürekli olmamıştır. Yaşantısı Doğu'da yaptığı avare gezilerle geçimini sağlamak zorunluğu arasında bölünmekteydi. Şurasını da unutmayalım ki, 1913 de Paris'e ilk yolculuğunu yapmış bulunuyordu. Bir yandan da duvar boyacılığıyla hayatını kazanmaya devam etmekteydi.

> "Ah! Şu kahrolası iş! Bütün bu değerli zamanların koca bir gün şu budala mide uğruna harcanması. Şu yaşam artık gırtlağıma kadar geldi (46)".

1909'dan 1916'ya kadar olan bu süre içinde, romen basınında da çalışmıştır. *Adevarul, Dimineata*'da ve çağın sosyalist gazetelerinde dergileri de arasıra yayınlanan makaleleri dışında, özellikle *Rominia muncitoare* (47) ye yazı yazmış hatta bu dergiye bir süre için yazar olarak atanmıştır.

En sürekli çalışması 1909 ile 1910 arasına, Mihail'den ayrılışından kısa bir süre sonrasına rastlar. İlk gençlik çağından beri içini kemiren bu

(46) 1913 yılında Bujor'a Mısır'dan yazılmış bir mektuptan; bu mektup, 31 temmuz 1965 tarihli **Luceafarul**'da yayınlanmıştır.

(47) **İşçi Romanya,** romen sosyalist partisince yayınlanan ve G.M. Bujor'un yönettiği haftalık dergi.

yazmak ihtiyacını, işçi basınında, yılda otuz kadar makale yayınlamakla, iyi kötü gideriyordu. 1910 dan sonra, sosyalist parti ile ilişkileri gevşedi, ve makalelerinin sayısı da yılda on kadara indi.

1909 ve 1910 yılları toplumsal kaynaşmalara sahne olmuştur. 1909 yılı eylül ayında, Stefan Grigoriu'nun öncülüğüyle, İbrail liman işçilerinin ilk sendikası kuruldu. İstrati bu sendikaya sekreter seçildi. Ertesi yıl, Tuna limanlarında toplum kargaşalıklarına sahne oldu. Şubatta, İbrail limanındaki 2000 işçi greve gitti. Haziranda 10000 işçi genel grev ilân etti. Bir gösteri sırasında İstrati, bazı arkadaşlarıyla birlikte tutuklandı (48). Grevin nedenleri konusunda, büyük yankılar yaratan bir seri makale yayınladı. (49)

Dostluğun veya nefretin yazdırdığı, hiçbir zaman soğuk veya ılımlı olmayan makaleleri, isyana çağırıdır. Kötüye kullanışları, köylülerin ve işçilerin sömürülüşlerini gün ışığına çıkartır. Genel oy kullanma hakkı uğruna savaş verir, grev hakkının kısıtlanmasına başkaldırır. Hitap ettiği, bilinçlenmeye, isyana, insan onuruna uyandırmaya çalıştığı, işçi okurudur. İşçiyi okumaya, kültür edinmeye çağıran, 14 nisan 1910 tarihli yazısından şu satırları alıyorum:

---

(48) 1909 yılı ekim ayında da, Rakowski lehine bir gösteri sırasında tutuklanmıştır.

(49) **Rominia muncitoare,** 3 hazirandan 4 temmuz 1910'a kadar

"Hayvan gibi yaşama: oku, gece gündüz oku! Gerçeği arayan insanların yazdığı eserlerde, sen de gerçeği bulacaksın, o seni daha iyi, daha hakbilir bir dünyaya, gerçek bir insan olabileceğin bir dünyaya götürecektir (50)."

Resmî makamlara hitap ettiğinde, işi biraz alaya döküyor. Ve hernekadar bazen bir tumturaklı ifade veya bir safça cümle, okuyanı gülümsetiyorsa da, bu eliaçıklık gene de insanı kayıtsız bırakamıyor.

Pek yüksek edebi kapsamı bulunan bazı metinler, ileriki öykülerinin tohumlarıdır. Kâh ünlü *Komorofka*'nın polisin bile ayak atmaya cesaret edemediği çağlardaki bir görünümünü çizer (51), kâh, İbrail'de bir mayıs bayramını anlatırken, türk kayıklarının bir Kira Kiralina'yı kaçırdıkları o eski çağları anar (52).

Makalelerinden biri, ona, sosyalist eleştirmen C. DobrogeanuGherea'nın (53) övgüsünü kazandırdı: şu delikanlı yetenekten hiç de yoksun değil; yeter ki direşken olsun..." İstrati, sende bir sanatçı mayası var... Ama, başarmak için, atılım yetmez, uygulama da gereklidir (54)."

---

(50) "De vorba cu tine, muncitorue", **Rominia Muncitoare**'de.

(51) "Stefan Grigoriu", **Rominia Muncitoare**'de, 7 nisan 1913.

(52) "İntii Mai la Braila", **Rominia Moncitoare**'de, 29 nisan 1914.

(53) Romen edebi leştirisinin kurucusu (1855 - 1920).

(54) F. Lefèvre, "P. İstrati ile bir saat",, **Les Nouvelles littéraires**'de 1 ekim 1927.

Gerçekten edebi sayılacak ilk taslakları romen günlük yaşantısından sahneler çizer veya Akdeniz'deki yolculuklarından dönemler anlatır. Öyküler anlatır. *Calul lui Balan,* bir kış sabahı, İbrail'in kenar mahalesinde açlıktan ölen bir atın öyküsüdür. Kalabalık birikir; halk bağırır, yakınır. Öykü, atın sahibinin şu acı sözleriyle son bulur:

> "Zararı yok... Yapacak en iyi şeyi buydu zaten. Ama bizler... Açlıktan ölme olanağından bile yoksun olan bizlerin hali ne olacak ya? (55)"

★

Bujor'a, "Doğu'nun hiç kuşkusuz şu yedi yıl süresince kendisine pek çok şeyler verdiğini" söylüyor, "ama, tatlılığıyla ruhunu ısıtmış olmasına karşılık, aklını işlenmemiş toprak olarak bıraktığını" da ekliyor (56).

Doğu, Fransa düşünü, batı uygarlığının ve 1789 ihtilâlinin yuvası olan bu ülkenin düşünü dağıtmaya yetmiyor. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik, o tarihlerde bu sözcüklerin bütün dünyada ne gibi yankılar yarattığını bizler hiçbir zaman gereğiyle anlayamayız.

> "Seçkin insan grupları, köy evlerinin dermeçatma damları altında titreşir ve bir avuç

(55) **Calendarul Muncei'den** çevrilmiştir, 1912.

(56) Yukarıda adı geçen **Rominia Muncitoare**'nin yöneticisi G.M. Bujor'a yazılmış bir mektuptan.

mısır ile karın doyururken, susuzluklarını eliaçık düşünce ile gidermeye çabalarlar. Oysaki, bu düşünceyi doğuran bütün uluslar içinde bizce en çok tanınan, Fransa'dır. O bizim ilkgençlik çağımızı, son iki yüzyıllık edebiyatıyla ve felsefesiyle zehirler. Ona inanmışızdır. Her sözünü gerçek saymışızdır. Şaşkına dönmüşüzdür. Ve bazen, bir trenin altına sığınarak veya yaya olarak, ondan hesap sormaya geliriz (57)."

Aralık 1913 de, İstrati, Işık Kent'e (Paris) ayak basıyor. Acaba çok fazla düşünü kurmuş, çok fazlasını mı ummuştur? Paris onu düş kırıklığına uğratıyor. Fransızcayı çatpat konuşabilmekte, yalnızlığın acısını çekmekte, pek güçlükle iş bulabilmektedir. Constantinescu ona romen bir kunduracının adresini vermiştir, Georges Ionesco; onun evinde sıcak bir ilgiyle karşılanır. On yıl sonra, *Kira Kiralina*'yı (58) onun dükkânının bodrumunda yazacaktır.

Nisan 1914 de Romanya'ya döner. Dönüşü, dostu Stefan Gheorghiu'nun ölüm haberiyle yasa bürünür (59). Sosyalist hareket içerisinde karşılaştığı

(57) **Aldatan Işık.**

(58) Bu kısa kalış süresinde, **Romınia Muncitoare**'nin muhabiri olacaktır. Birkaç makale, bu arada sosyalist kişilerden üçünün Père - Lachaisse mezarlığına gömülüşünün hikâyesi bütün çabalarını özetler.

(59) Gheorghiu veremden öldü. 1912 de İstrati onu, kurtarabilme umuduyla Mısır'a götürmüştü, ama bu umut boşa çıktı.

insanlar arasında Stefan, Panait'in, sıcak dostluğu ve sadeliği nedeniyle Panait'in hepsine yağ tuttuğu kişidir.

> "1914 ilkbaharında, İbrail'de, o günedek yaşadığım dönemlerin en acıklısını yaşıyordum. 5 martta Paris'te Stefan Gheorghiu'nun ölüm haberini almıştım ve bu adamı yitirmek beni "hareket"ten soğutmuştu. Gururlanabileceğimiz tek insan, sosyal-demokrat sürüsünün boyunduruk altına girmemiş tek ihtilâlcisi o idi... (60)"

Bu dönemde İstrati'nin işçi basında yayınlanan makaleleri gittikçe seyrekleşiyor. Sosyalist harekete karşı bu ilgisizlik belirtisinin belki de Gheorghiu'nun ölümüyle ilişkisi yok değildir. Bu acıklı yıllarında Tarih kanlı sayfalarla yazılıyor iken İstrati'nin yazgısı da günlük basitliklerle, o günedek görülmedik bir biçimde karışmış, kaynaşmıştır, yaşantısının günü gününe yeniden canlandırılmasını olanaksız kılacak derecede. 1914 de ve 1915 de duvar boyacısı olarak İbrail'de çalışmakta, bir yandan da domuz yetiştiriciliği yapmaktadır. Edebi değerden yoksun olmasına rağmen, yazarın kendine özgü ateşliliğini belirten, domuza övgüsünü buraya almadan geçemeyeceğiz:

> "Domuz birçok bakımlardan, insandan daha terbiyeli bir hayvandır. Bir defa, pis olduğu hiç de doğru değildir: daha üç günlükken, do-

(60) 1918 de kaleme alınmış ve yayınlanmamış romence metin **Moş Popa**'dan çevrilmiştir.

muz yavrusu avlunun bir köşesine anasının peşinden gider, sonra da orayı kendi kendine bulmasını becerir. Düzenli zamanlarda beslenirse, hiç oburluk yapmaz; onlara hazırladığım çimento havuz ile sokağın çamuru arasında bir ayırım yapmak zorunda kalınca, temiz suya koşmakta bir an bile duraksamamıştır (61)."

1915 de İstrati, yahudi asıllı bir sosyalist militan olan Jeannette Maltus ile evlendi. Elimizdeki pek az kanıta bakılırsa bu birleşme pek kısa süreli ve o oranda da fırtınalı oldu (62).

Mart 1916 da İstrati domuzlarını öldürdü, sattı ve Romanya savaşa girmeden önce vatanından ayrıldı.

★

Sosyalist hareket içerisinde İstrati, insanlarla, düşüncelerle çatışmıştır. Grev hakkı, sendika örgütlenmesi, marksist öğreti, bir semaverin çevresinde tartışmaların ateşi. Sanatçının rolü, ahlâksal ve toplumsal görevinin anlamı üzerine de tartışılmaktaydı.

Romınia muncitoare'de halkçı ideolojiyi benimsemiş, köylülerin yaşantısına ve halk edebiyatına

(61) F. Lefèvre, "Panait İstrati ile Bir Saat", **Les Nouvelles littéraires**'in 1 ekim 1927 sayısından.

(62) Romain Rollan'a yazdığı 22 mart 1923 tarihli mektupta, İstrati, 1915 de "Jeannette Maltus ile kanun yolundan evlenmiş olduğundan" söz ediyor; bunun" cehennemi bir evlilik olduğunu ve kabahatin de yalnız kendisinde bulunmadığını" da ekliyor.

büyük bir ilgi duyan kişiler de yazmaktaydı. Bu içsel ve düşünsel yönelimin etkisinde kalan İstrati, gene de her öğretiden, her tür parti disiplininden uzak durmasını bildi. Onun insanlara ve düşüncelere bağlılığı salt duygusal idi. Bireyci, güzelim özgürlüğünü kıskançlıkla koruyan bir kişi olarak halk kitlelerinin boyun eğmesine, topluluk ruhuna dayanası yoktu. Sosyalist arkadaşlarıyla arasında kaçınılması olanaksız anlaşmazlıklar çıktı.

2.

İSVİÇRE'DE (1916 — 1920)

İstrati hemen hemen otuzikisine gelmişti. 30 mart 1916 da, vatanından ayrıldı, 1925'e kadar bir daha göremeyeceği vatanından (2). İşte İsviçre'ye gelişini şöyle anlatmaktadır:

> "Doğrudan doğruya, varlığından bile habersiz olduğum ve bütün dünyada ancak hekimlerle veremlilerin bildiği bir köye indim: Leysin. O tarihte verem hastalığım pek ciddi bir hal al-

(1) İstrati'nin kendi yazdıklarından başka, Romanya Dışişleri bakanlığının arşivlerinde bulunmuş bazı belgeler bu dönem üzerine bize bilgi veriyor. Bu belgeler G. Macovescu tarafından **Contemporanul**'un 8 mart 1968 tarihli sayısında yayınlanmıştır: "Pasaporte si scrisori ale lui P. İstrati." İsviçre'de kaldığı sürece İstrati'ye verilmiş pasaportlar ve Bern'deki romen elçiliğiyle yazışması hakkında bir yazıdır.

(2) İsviçre'ye gidişinin nedenleri pek iyi bilinmiyor. Romanya'dan, savaşa girmeden önce ayrılmak mı istiyordu? Verem hastalığını tedavi için mi gidiyordu? Yoksa sadece günlük yaşantısının tekdüzeliğinden kurtulma çabasında mı idi? İstrati 1905 yılında Galatz'daki piyade alayında bir aylık hizmetten sonra askerlik görevinden bağışlanmıştı, 1916 da, yeni bir bağışıklık belgesi Bern'deki Romanya elçiliği tarafından kendisine verilmiştir.

mış değildi ama orada İbrail'li bir dostum, pek değerli biri bulunuyordu... (3)"

Leysin'de, dört ay süreyle, fransızca öğrenmek için bir dağ evinin küçücük bir odasına kapanarak tâ ilkgençlik yıllarından kalma bir düşü gerçekleştirdi. Mihail ile ilk karşılaşmasını ve tanımadığı bu gence, Daudet'yi aslından, fransızcasından okuyan bu bitliye duyduğu hayranlığı hatırlayalım:

"Mihail ile bu dokuz yıllık dostluğumuz süresince, o güzelim evrensel dili öğrenmek için ne çok ve ne boşuna girişimlerim olmuştur. Bugün bile, uykuya dalmadan önceki, bana o kalın ve tatlı sesiyle: "Tekrarla bakayım, Panait: Je dors, tu dors dors, il dort... (4)" dediği dakikaları ne büyük bir heyecanla anarım!

> Fakat yazgım başka türlü imiş! Hiçbir zaman hiçbir şeyi yarım yamalak başaramadım. Ya bütün benliğimi vermek veya hiç vermemek, tutkulu kişilere uygun düşen ve onlara gerçek başarılar sağlayan tek yoldur. (5)"

İstrati bu yeni başarısına kendisini bütün gücüyle veriyor. Önce klâsik yazarlarla işe başlayarak Fénelon'un Télémaque adlı yapıtını ele alıyor; birinci cümlede, romenceye benzeyen "teselli etmek" sözünden başka hiçbir şey anlamıyor. "Sözlük benim

(3) **Romînia Literara**'da yayınlanmış "Civilisatie"nin çevirisi, no. 74, 1933.

(4) Uyuyorum, uyuyorsun, uyuyor (çev.)

(5) F. Lefèvre, "Panait İstrati ile bir Saat, **Les Nouvelles Littéraires**, 1 ekim 1927.

tek aracımdır. Ömrümde gramer açmadım. (6)" Hiç durmadan fransızca-romence sözlüğünü açmaktan sabrı tükenerek sözcükleri fişlere kopye edip bunlarla duvarları donatıyor. Daha sonra, edebiyatta bir kardeşi bulunduğunu öğrenecektir: Martin Eden. Fénelon'u Rousseau, Voltaire, Pascal, Montaigne izliyor... dört ay süren, hastalık derecesi de bir çalışma. Gerçeğe döndüğü zaman, odasının duvarları fişlerle döşenmiştir, sözlüğü parça parçadır ve cebinde tek bir isviçre frangı kalmıştır.

Bu yüzyılın başlangıcında İsviçre, Avrupa'nın bütün sürgünlerinin sığınağı idi: ihtilâlciler, marksistler, anarşistler, barışseverler. Büyük Savaş sırasında bunlara, vicdanının sesini dinleyip savaşa karşı çıkanlardan, asker kaçaklarından, serserilerden kozmopolit bir kalabalık eklendi.

Ekim ihtilâlini Lenin bu ülkede hazırlamıştı. Tzara ile dadaist dostları sanat devrimini burada ilân etmişlerdi. Panait'e gelince, o, tam iki yıl süren donuk ve güç bir yaşantıda, birbiri ardından on ayrı iş görerek ölmemeye çabalayan tanınmadık bir işçiden başka bir şey değildi.

Leysin'de bir müteahhit onu hemen işe alıyor ama: "Saygıdeğer Aziz bayım, tıpkı kitap gibi konuşuyorsunuz!" derneyi unutmadan. 1917 ilkbaharında Leysin'den ayrılıyor. Onun sırasıyla Orbe vadisinde telgraf direkleri diktiğini, sokaklarda kar küreDiğini, traktör sürücülüğü yaptığını görüyor ve

(6) İstrati daha sonra Larousse'dan yararlanacaktır. Littré Sözlüğünü ancak 1933 de öğrenmiştir.

Picard-Pictet cephane fabrikasında tekrar karşılaşıyoruz.

> "Böylelikle —1916 dan 1918'e kadar süren o karanlık yıllarda dünyanın en güzel ülkesinde yapayalnız ve fazlasıyla mutsuz— neredeyse yalnızlığıma yenilmek üzereydim. İnsanın nekadar sevinçli veya ne kadar kederli olduğunu söyleyecek bir dostunun bulunmaması korkunç bir şey! Halbuki bunları söyleyebileceğim dost, hemen yakınımda imiş: Sierre'de imiş, barış için çalışıyormuş ve Jouvê'un, Desprès'nin ve ötekilerin yanında acı çekiyor ve belki de Sion ile Villeneuve arasında, Rhône ırmağı vadisini sürmekte ve inletmekte olan traktörümün gürültüsünü işitiyormuş (7)."

Bir Noel akşamı, yapayalnız, hüzün içinde, Cenevre sokaklarında amaçsız gezinmektedir. Noel'ler: üzerinde bir uğursuzluk vardır zaten, "bu bayram gününü, evde yalnız kalan anası için her zaman bir keder günü haline getirmiş olmasından dolayı onu cezalandırmak için (8)." Bir meyhaneden, bir adam ona seslenip çağırır: "Hey, sen, gel buraya. Yanıma otur. Nen var?" (9). Büyük bir dostluk doğmuştur. Bu adam, Bernard'dır, bir italyan mültecisi. Savaştan sonra, İstrati onu Nice'de yeniden bulacak ve

---

(7) "Benim Romain Rolland'ımın üç evresi", **Liber amicorum R. Rolland**'da, 1926, sy. 184

(8) De Jong'a, 27 aralık 1929 tarihli mektubundan.

(9) "Karşıki eskici", **Europe**'da, eylül 1952, sy. 10 (Le gnaf d'en face).

ona gezici şipşak fotoğrafçılık mesleğini öğretecektir (10).

Bazen, sıla özlemini uyandıran, bir yurddaşdır, Almanya'da tutsak iken, İsviçre'ye ulaşabilmek için Ren ırmağını yüzerek geçen o Oltenya'lı köylü gibi. Gözleri yerde, Cenevre sokaklarında kavalının, toprağının, köyünün düşünü kovalayarak yürüyordu. Bu dönemde romence yazılmış bir metin bu karşılaşmayı duygulandırıcı birkaç sayfayla dile getirir (11).

Ocak 1919 da, İstrati Sylvana-sur-Lausanne sanatoryumuna alındı; orada üç ay kalacaktır.

> "(...) benimle konuşmk isteyen birkaç kişinin de cesaretini kırıyordum. Bunlardan biri, İsviçre'li bir gazeteci, bir gün, edebiyat konusunda başbaşa yapıtğımız bir konuşmanın ortalık yerinde, bağırdı:
>
> "Fakat anlamıyorum, daha ne istiyorsunuz siz? Tolstoy bile size yetmiyor mu artık?" (12)

Hayır, ona gereken "edebiyat" değildir, "bir tür yürekten gelme ezgi, ensemde yakıcı bir eldir... *yukarıdan* gelme bir içtenliktir, *aşağıdan* gelme içtenliğimize karşılık vermek üzere..." (12)

---

(10) Bernard'ın ancak bir mektubunu bulabildik: italyanca yazılmış, Nice, 16 aralık 1930 tarihi atılmış, A. Bernard imzasıyla.

(11) Cenevre'de romence yazılmış üç metin bulunmuştur: **Evadatul de peste** Rhin (11 sayfa); Moş Popa (56 sayfa, tamamlanmamış); **Fratii saraci** (57 sayfa, tamamlanmamış).

(12) "Benim Romain Rolland'ımın üç evresi", **Liber amicorum R. Rolland**'da, 1926, sy. 185.

Ona, Romain Rolland'ı tanıyıp tanımadığını soruyorlar. Romain Rolland mı? İstrati onun adını bile duymamıştır. Karşısındaki ona, üç *Vies des hommes illustres* (Ünlü kişilerin yaşantısı) kitabını ve sonra da *Jean-Christophe*'u okumasını salık veriyor. Kendisine Romain Rolland'ın varlığını haber veren bu İsviçre'li gazeteciyi İstrati 1926 da yeniden bulacaktır: bu, Josué Jéhouda'dır (13).

Sanatoryumdan çıkıp Cenevre'ye dönünce İstrati, *Jean-Christophe* kitabını yutarcasına okuyor. Ayakta, Peugeot garajının makineleri arasında, kitabını elinden bir türlü bırakamıyor: sonunda kendi çapına göre bir yapıt bulmuştur işte. Her tür "edebiyat"ın ötesinde, bir insan sesi ona yakıcı mesajını fısıldamaktadır (14).

1919 ilkbaharında, Rolland'ın yapıtını öğrenmeye başladığı dönemde, ona İbrail'den haberler gelmektedir: bir kartpostal, dostu Samoyla Petrov'un (15) ölüm haberini iletir; bir başka kart ise anasının ölüm haberini getirir.

---

(13) Jousé Jénouda, musevi edebiyatçı: birkaç roman yazmış, **Revue Juive de Genève** (Cenevre musevi dergisi)i kurmuş ve yönetmiştir (1892-1966).

(14) Rolland'a yazdığı 22 mart 1921 tarihli mektuptan: "Sizi, gönlümdeki bu boşlukla tanımıştım. Tam zamanıydı. Sanki evren bütün bayağılığını boğmak için kişiliğim çevresinde toplamıştı."

(15) S. Petrov sobacı ve ressamdı; rus asıllıydı, İbrail'de yaşamıştır.

"En büyük sevgim, beni henüz uzaktan bile ayakta tutabilen tek sevgi de sönüp gitmiş oluyordu (16)."

"(...) Tam otuz yıl günde iki franga çamaşıra gitmek (...) ve sonra, geçen nisan ayında, üçbuçuk yıl süren ayrılıktan, üç yüzyıl süren işitilmemiş açılardan sonra, seni son bir kez kucaklayamadan, bana o canım hakkını helâl edemeden yoksul yatağında yapayalnız ölmek (17)."

Ölmeden önce hep oğlunu çağırmıştı, son ana kadar beklemişti onu. Panait, herşeyi bağışlamasını bilen, yiğit kadın yaşantısını tamamen kendisine adayan bu kadının sevecenliğini bir daha hiç kimsede bulamayacaktır. Sesi hâlâ kulaklarında çınlamaktadır:

"Git, git, derdi ona; bir gün, döndüğünde, bir mezar bulacaksın..."

Panait'in bu vicdan azabı hiç bir zaman onmak bilmeyecektir. Bazen, sabahleyin hüzün içinde uyanırdı: "Düşümde anamı gördüm. İbrail'e dönüyor ve onu buluyorum. Ve bunca yıl onu niçin yalnız bıraktığımı bir türlü anlayamıyorum." Son anlarında, morfin uykusu içinde sayıklarken de anasıyla konuşacak, pek uzun süren bir ayrılıktan sonra ona kavuşacaktır...

---

(16) **"Benim Romain Rolland'ımın üç evresi"**, a.g.e. sy. 185.

(17) R. Rolland'a, 20 ağustos 1919. tarihli mektuptan.

Bir haziran akşamı, İstrati, Birukkoff'un (18) Rusya konusundaki bir konferansını dinliyor. Konuşmacı tolstoyizmi savunmuş ve marksizmi "ruha hiçbir şey sunmayan ahlâkdışı bir öğreti" olarak yermiştir. İstrati Birukoff'a "Tolstoyizm mi, bolşevizm mi?" başlıklı bir makale ile karşılık vererek marksizmin savunmasını yapıyor. P. İstrati, romen gazeteci olarak da imzasını atıyor. 24 haziranda, *La Feuille* (Yaprak) gazetesinin (19) birinci sayfasında, fransızca yazılmış ilk makalesini görmek mutluluğuna eriyor. Gazetenin yöneticisi Jean Debrit ona ikinci göndericilik görevini teklif ediyor; ayni zamanda *La Feuille*'e yazı yazmasını da öneriyor. İstrati kabul diyor ama ancak iki makale daha yazacaktır: "Bir işçinin Henri Barbusse'e açık mektubu" 16 eylül 1919 tarihinde ve "Bir yamyam" imzalı bir küçük fıkra da 11 ekim 1919 tarihinde yayınlanacaktır (20).

---

(18) Paul Birukoff, Tolstoy'un eski dostu ve biyografıdır; Birinci Dünya Savaşı sırasında Cenevre'de yaşamış ve orada Rolland ile dostluk kurmuştur.

(19) Birinci dünya savaşının sona ermesinden kısa bir süre sonra çıkmaz olan barışçı gazete. Jean Debrit'nin yönetimindeydi ve çalışanları arasında **Humanité** gazetesinin ileriki hukuk yazarı F. Desprès, ve ressam, gravürcü F. Masereel bulunuyordu. İstrati, ayni zamanda komünizme katılışının başlangıcı olan bu makaleyi zevkle ansıyacaktır.

(20) Açık mektubunda, İstrati halkın acılarına kulaklarını tıkayan sanatçıları küçümseyişini dile getirir. Ve bu kez: **P. İstrati, yapı işçisi, romen Lupta sosyalist örgütü** mensubu olarak imzasını atar.

Henüz ifade bakımından oldukça beceriksiz olan bu üç makale, Romain Rolland'a bağlı bulunan Cenevre'nin küçük barışseverler grupunda bile dikkati çekmedi. Fernand Desprès onu *La Feuille*'ün yazı işlerinde rastladığını hatırlamayacaktır; Frans Masereel'in ise şöyle bir gözüne ilişmiştir (21). O silik işçilik görevinde İstrati, iiçne katılamadığı bir dünya ile yanyana yaşamıştı. Bununla birlikte, yazar olabilmek umudunu yitirmiş değildir. Bir gün insanlar onun da sesini duyacaklardır; ama nasıl ulaşmalı insanlara?

★

20 ağustos 1919 günü, *Tribune de Genève* gazetesine göz gezdirirken İstrati, Romain Rolland'ın, Interlaken'deki Victoria oteline, "uzun süre kalmak" üzere indiğini öğreniyor. Yapıtını tanıdığındanberi, *Jean-Christophe*'un yaratıcısına yazma isteği içini kavurmaktadır.

> "Ah (...) bu dosta sözlerinin benim için ne büyük kurtarıcı olduğunu, söyleyebilseydim ve ondan söylediklerine kendisinin de inandığını belirtecek bir sözcük, bir kanıt elde edebilsey-

(21) "Panait İstrati'yle ilk kez Cenevre'de 1914-18 savaşının sonuna doğru karşılaştım. Her gün bir resim yaptığım **La Feuille** gazetesinde el işçisi olarak çalışıyordu. O tarihte onu ancak iki üç kez gördüm ve evvelce —romence— yazı yazmış olduğu da, fransızca yazacağı da aklımın ucundan geçmedi", Masereel'in bana yazdığı 28 mart 1965 tarihli mektuptan.

dim ve bunun *salt edebiyat olmadığını* bilebilseydim (22)."

Nihayet, o akşam, ona yazdı: "Ölmek üzere olan bir adam sizden itiraflarını dinlemenizi rica ediyor..." Ve düzenli yazısıyla onaltı sayfa doldurarak, tutkularını, adalet idealini açığa vurdu; çocukluğunu anlattı, anasının sevecenliğini, Mihail ile karşılaşmasını, serserilik yıllarını anlattı. Sonra, bilinmedik dostuna sordu, kaygısına cevap vermesi ricasıyla: "Bir yoksunluk yaşantısında salt kendi olanaklarımla bulabildiğim gerçek damlasını görmem mi gerekiyor?" Uzun süre, dünyanın kendi kendini doğru yola getirebileceğine inanmıştı. Bir şeyler değiştirilebilir mi? Siz buna içtenlikle inanıyor musunuz?" Aksi halde, yaşamaya değmez, hiç değmez!"

Birkaç gün sonra mektup; üzerinde "adres bırakmadan gitmiştir" kaydıyla ona geri geliyor. Yoksa Rolland onun mektubunu önemsememiş midir? İstrati, Debrit'ye açılıyor, o da mesajını Rolland'a P. —J. Jouve aracılığıyla iletmesini salık veriyor. Fakat İstrati bu "dolambaçlı yol"a yanaşmıyor ve mektubu saklıyor. Rastlantının garip bir cilvesiyle bu mektup sahibinin eline ancak iki yıl sonra geçecektir. İstrati, Rolland'ın İnterlaken'de ancak on saat kaldığını öğrenecektir! Sosyete reklâmcılığının bu gizemlerini nereden bilebilirdi ki!

✱

Mart 1920 de İstrati Paris'e geliyor. Georges

(22) "Benim Romain Rolland'ımın üç evresi", a.g.e., sy. 186

Ionesco onun şık giyinmiş, bir halde dükkâna girişini hatırlamaktadır. Tekrar duvar boyacılığına dönüyor ama Ionesco'ya, yazmak isteğinin içini kemirdiğini açıklıyor.

> "Onu üzüyordu, bu yazmak davası; "Ruhumda olanları dışarı atıp da ne zaman ferahlayabileceğim?" diyordu hep. Sevmediği bir işte, akıllı olmayan arkadaşlar arasında tükenip gidiyordu. Bizimkilerden de bazı dostları vardı, birkaçı da ondan yanaydı ama bu, hoşuna gitmiyordu çünki hep ayni şeydi, zihnini kurcalayanlardan söz edemiyordu onlara. Bilirsiniz ki çalışan, hakkının bilincine varmış herkes isyancıdır (...) Hemen hemen her tartışmada, Panait, kardeşlerimizin, rus yoldaşlarımızın verdiği savaşı ansıyordu. Panait, onsekiz yaşında iken olan 1905 ihtilâlini ansıyordu (23)."

Sonbaharda, iş bulacağından emin olarak Nice'e gidiyor. Girişimleri sonuç vermiyor; onu artık yoksulluk beklemektedir.

> "(...) sağlığım da, moralim de sıfır. Sanırım benim için en iyisi, ortadan kalkmak olacaktır. Burası bir yeryüzü cenneti olmasına rağmen, ben can sıkıntısından patlıyorum. Dünyada kimsesi olmamak pek kötü. Bana yaz... (24)"

---

(23) "Karşıki eskici Le guaf d'en face", a.g.e. sy. 12

(24) Dostu, İbrail'li berber N. Constantinescu'ya gönderdiği 28 kasım 1920 tarihli bir kartpostalden; bu dönemden kalan tek belge bu karttır.

Noel bu yıl da, her zamanki gibi, pek hüzünlü geçiyor. Aralık ayının son haftası, Ionesco bir telgraf alıyor: "Elli frank gönder." Kendileri de para sıkıntısı içinde olduklarından, yardım edemeyecekleri cevabını vermesini karısına söylüyor.

Panait İstrati otuzyedi yaşındadır; yapayalnızdır, işsizdir, umutsuzdur. Yaşam ona daha neler getirebilir ki?

3.

BİR FRANSIZ YAZARININ DOĞUŞU (1921 — 1924)

1 — İntihar girişimi.

Nice, 3 ocak 1921. Öğleden sonra, saat iki buçuğa doğru, Albert I parkında gezinenler, bir kan gölcüğü içinde yatan bir zavallının başına toplanıyorlar. Adam bir ustura darbesiyle gırtlağını keserek hayatına son vermeye kalkışmış. Aylâğın biri polise haber veriyor; polis, yaralıyı Saint-Roch hastanesine kaldırıyor.

Ameliyat salonunda, parmaklarından kaçan damarı bir türlü tutamayınca operatör küfürü basıyor: "Hay Allah kahretsin! sıvışıyor bu damar, sıvışıyor!" Yaralı, yarı baygın "Aa, diyor, demek operatörler de işçiler gibi küfür ederlermiş..."

Ertesi gün, *L'Eclaireur de Nice* ve *Petit Niçois* gazeteleri, haberi günlük olaylar sütununda yayınlıyorlar. 5 ocakta, bu gazeteler, yaralının durumunun iyiye gittiğini bildiriyorlar: "Yaralar düzeyde kalmış ve hiçbir hayati organı etkilememiş." Polis, yaralının üzerinde, yaşamına son verme kararını almasına yol açan nedenleri açıklayıcı bir mektup bul-

nuş: "Derin yoksulluk, bedensel ve içsel çöküntü (1)."

Eğer yazgı, pençesini indirmemiş olsaydı, bu adi günlük olay da unutulup gidebilirdi: ilk kez olarak fransız basını bu "romen uyruğunun" adını yazıyor: İstrati, Gherasini (küçükadı yanlış yazılmış), 36 yaşında, işi, duvar boyacısı, Marceau sokağı 15 no. da oturuyor.

Bir fransız yazarı doğmak üzeredir. Üç yıl sonra, okuyucular, Adrien Zograffi'nin öykülerini kapışacaklardır.

Bugün bazı kişiler hâlâ kuşkudadır. İnsan hiç kendini bir parkta öldürür mü? Güpegündüz? Gerçekten hayatına son vermek istese, usturayı derine daldırmamaya dikkat eder mi? Bu bir intihar değil, diyorlar, tersine, yaşama bir çağrı! Ve İstrati'nin, cebinde, Romain Rolland'a yazılmış bir mektup bulunduğunu da ekliyorlar. Bu mektup gerçekten cebinde miydi? Yoksa Marceau sokağındaki odada bulunmuş olmasın? Bunu hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz çünki kesin bir sonuca varmamızı sağlayacak hiçbir kanıt yok elimizde.

Nice gazetelerinde çıkan günlük olaylar dışında, Romain Rolland ile yazışmalar, İstrati'nin bazı yazılarındaki kendi değinmeleri, "Le gnaf d'en face" (karşıki eskici) (2) de Georges Ionesco'nun an-

(1) **L'Eclaireur de Nice**, 4 ve 5 ocak 1921. **Le Petit Niçois**, 4 ve 5 ocak 1921; **L'Eclaireur du Soir**, 4 ocak 1921.

(2) Eylül 1952 tarihli **Europe**'dan.

lattıkları fakat özellikle Fernand Desprès'nin (3) Romain Rolland'a yazdığı, 14 ve 15 mart 1921 tarihli iki mektup bulunuyor. Bu mektuplar intihar girişimi sırasında, İstrati'nin kâğıtlarının arasında *üç tane* mektup bulmuş olduklarını tesbit etmemize olanak sağlıyor: Rolland'a iki mektup ile *Humanité* gazetesine yazılmış bir mektup.

1) "*L'Humanité*'ye bir açık mektup."

Bu mektubun metni kaybolmuştur, ama Desprès, bazı bölümlerini Rolland'a aktarmıştı:

> "Sefalet beni hiçbir zaman korkutmamıştır çünki bütün yaşantımın yoldaşı olmuştur o (...). Fakat, son zamanların insanca yaşama koşullarından yoksulluğu (...) sağlığımı derinden sarstı, üstelik beni kendi gözümde berbat duruma düşüren o korkunç derecede alçalmalarımı da buna eklenince..."

Bu itirafın sonunda, fransız proletaryasını "atmış olduğu cüretli adımdan" dolayı selâmlıyor ve öncüleri Cachin ile Frossard'a, en sevdiği yazarlar Barbusse ile Rolland'a duyduğu hayranlığı dile getiriyor.

---

(3) Desprès, Birinci Dünya savaşı sırasında, Cenevre'de, Jean Debrit'nin **La Feuille**'ünde yazmıştı. 1921 de, **L'Humanité**'nin yönetim kurulunun yönetici-temsilcisi idi.

Öyle anlaşılıyor ki İstrati, bu mektubun *L'Humanité* gazetesine ulaştığını öğrenememiştir (4).

2) 1 ocak 1921 tarihli, *Dernières paroles* (Son sözler) başlığını taşıyan 27 sayfalık ve "Belirtilen tarihte Romain Rolland'a yazılmıştır" ibaresini taşıyan (5) bir metin. Bu metin, davranışını ahlâksal yönden haklı göstermeye çalışıyor ve iki yerde de araya öyküler sokulmuş bulunuyor. Şöyle başlıyor:

> "Bugün 1921 yılı başlamakta, ama başkaları için. Benim için ise bu, sonun başlangıcıdır (...). İnsan dünyadan ayrılmaya karar verince bunun nedenini açıklamanın gereği var mı? Hayır sessizce ayrılabilirler ve bu, bence içtenliğin en iyi kanıtıdır. Fakat bu umutsuz işi bazı maddi zorluklar yüzünden yaptığımı sanacak dostlarım için şu kadarını belirteyim, içleri rahat olsun. Çok daha ciddi nedenlerim var ve en güçlüsü de dostluğun onların dostluğunun iflâsıdır. Onlar bunu

(4) Christian Rakowski konusunda, yayınlanmamış bir makalesinde İstrati bu mektuba değinir: "(...) ocak 1921 de, Nice'de kendime öldürücü sandığım darbeyi indirirken, cebimde **L'Humanité**'ye yazmış olduğum ve içinde Rus ihtilâliyle onu başaran insanları selâmladığım bir mektubu avuçlayarak gözlerimi yavaşça yumdum. Bu mektup bugün o debdebeli kentin 1 numaralı mahallesinin bir polis karakolunda bir çekmecede uykuya dalmıştır.

(5) Rolland **Kira Kiralina**'ya yazdığı önsözde buna değiniyor: "Bu masalcı dehası öylesine karşıkonulmaz bir güç ki, intihar arifesinde bile, umutsuz yakınmalarını iki kez keserek geçmişine ait iki güldürücü öyküyü anlatıyor."

hiç sezmediler ve gururlarını ve çıkarlarını dostluk uğruna feda ettiler".

3) 20 Ağustos 1919 günü Cenevre'de, Rolland'a, Interlaken'deki Victoria oteline yazılmış mektup.

Bu üç belge, Fernand Desprès'nin eline nasıl geçmiştir? Burası oldukça karanlık kalıyor. Desprès'ye göre, bu mektuplar Istrati'nin bir dostu tarafından gönderildi (6). Ocak sonunda, Desprès Istrati'ye yazdı ve 1919 tarihli mektubu da Rolland'a iletti (7).

27 sayfalık el yazısı metine gelince bu, o tarihte Rollan'a gönderilmedi; yalnız 1922 haziranında Jouve'da bulunduğunu (8) ve Rolland'a, isteği üzerine, ekim 1922 de verildiğini biliyoruz.

İşte böylece Fernand Deprès Rolland ile Istrati arasında bağlaç ödevini görüyor. Daha ilk satırda Desprès, Istrati'nin üstelik ana dili olmayan bir dilde yazdığından, daha da övgüye değer ifade gücünü sezmiştir. Ona cesaret vermek için, Desprès

(6) "Saint-Roch hastanesinde tedavi edilmişti. Dostlarından biri birkaç gün sonra **L'Humanité** gazetesine yazdı. Mektup karşılıksız kaldı. Ocak ayının sonuna doğru bana verildi. Yazdım. Yeniden hayata dönen zavallı hasta bana cevap verdi", Desprès Rolland'a böyle yazıyor, 15 mart 1921 tarihli mektuptan.

(7) Rolland'dan İstrati'ye, 15 mart 1921: "Fernand Desprès mektubunuzu bana gönderdi, **iki yıl önce yazılmış.**" Ne yazık ki Desprès 'nin İstrati'ye yazdığı mektuplar bulunamamıştır.

(8) İstrati'nin iki mektubuna göre: 30 haziran 1922 de Rolland'a yazdığı ve 26 ekim 1922 de **Ionesco'ya yazdığı mektuplar.**

L'Humanité'nin edebi yönetmeni *Martinet'ye, Nicolai Tziganou* başlıklı bir öyküsünü veriyor (9).

Rolland'a yazdığı mektupta Desprès, birkaç kez Istrati'yi Gorki'ye yaklaştırıyor; sonradan sık sık uygulanan bu "Romen Gorki'si" (10) formülünü bulan da odur. Geleceği öngörüyor :

> "Öyle sanıyorum ki, o mücadeleler ve yolculuklar, o sevinçler ve umutsuzluklarla geçmiş yaşantısını yazsa, bütün edebiyatların en duygulandırıcı ve en içten örtücü kitaplarından birini yaratmış olurdu."

Fakat Desprès doğru görmüştür: o sırada, kanadı altına aldığı insanın herşeyden çok moral desteğe ihtiyacı vardır. Rolland'a ısrar ediyor:

> "Sizin bir mektubunuz onun en yürekten isteklerinizi yerine getirmiş olacak. Ona sağlayacağı sonsuz sevinç, yitirdiği güvenine tekrar kavuşturacak, belki de yazarlık yeteneğine yön verecektir.
>
> 15 mart 1921 de Rolland İstrati'ye ilk mektubunu yazıyor.

Edebi amacına ulaşmak için güya intihara kalkışmış olması varsayımı bana inanılmaz gibi

(9) "Martinet'ye, bir grev öyküsü verdim, eminim, bu çocuk hakkındaki kanımızı büsbütün güçlendirecek bir öyküdür bu", Desprès'nin 14 mart 1921 tarihinde Rolland'a yazdığı mektuptan.

(10) Kira'ya yazdığı önsözünde Rolland! "Balkan ülkelerinin yeni bir Gorki'si" diyecekti.

geliyor. Istrati, o çağda, kendine olan bütün güvenini yitirmiş durumdaydı; öte yandan, fransızca ifade olanaklarının zavallılığını öyle iyi biliyordu ki, Rolland onu yazmaya razı etmek için bir yıldan fazla bir süre savaşmak zorunda kalmıştı.

Gerçi parktaki bu intihar girişiminde bir gösteri ihtiyacı yok değildir. Bunun İstrati de farkındadır. çünkü Romain Rollan'a şöyle bir itirafta bulunmuştur:

> "Dostum, bunu yalnız size söylüyor ve yalnız kendinize veya kendiniz gibi olduklarını tahmin ettiklerinize saklamanızı rica ediyorum: hemen hemen kanımın tümünü bir parkın çakıl taşları üzerine bıraktıran, ki, tam istediğim gibi, kocaman bir leke yirmi gün oradan silinmemiştir, o çaresizlik (11) duygusudur... Ah! hayatıma son vermek için odamı seçmediğime hiç de pişman değilim ve, vurduğum anda kinim pek şiddetli olmasına rağmen, itiraf ederimki, size şunu itiraf etmeliyim ki, öcalma isteğim yokalma isteğimden daha baskın çıkmıştır... (12)"

Adevarul'da (13) bize, intiharının "beklenmedik bir sonucu" olduğunu söylediği zaman, içtenliği-

(11) Bu deyimle İstrati, değerini doğrulayacak hiçbir karşılık görmediğinden kapıldığı başarısızlık duygusunu belirtmek istiyor.

(12) 31 mart 1921 tarihli mektup.

(13) 1 mayıs 1924 tarihli makale.

ne inanabiliriz: iki yıl önce Romain Rolland'a yazılmış mektup, sonunda *L'Humanité* gazetesinin aracılığıyla eline geçebilmiştir. Olayların bu beklenmedik zincirlenişi İstrati'nin kendisini bile şaşırtmaktan geri durmamıştır.

Bu intihar girişimi öylesine beklenmedik ve özellikle umulmadık sonuçlar getiriyor ki, bizde bütün nedenlerini inceleme isteğini uyandırıyor. Gerçi evet, İstrati'nin yazgısı bu yüzden değişmiş olmaktadır. O tarihe kadar, herşeyi yoklamış fakat hiçbir şeyde dikiş tutturamamış bir "başarısız" idi. İsteklerinin hiçbiri yerine gelememiş ve gelebileceğini belirtecek en ufak bir ize bile rastlayamamıştı.

İntihar nedenleri tam tamına mantığa uydurulamaz. Sık sık rastlamaz mıyız, umutsuzluğa kapılıp hayatına son vermeye kalkıştıktan ve yeniden yaşamaya başladıktan sonra hemen her zamanki kaygılarına dalıp günlük yaşamlarına koyuluverenleri? Uyku ilâcı yutup canına kıymaya kalkışan şu anne, komadan çıkar çıkmaz hemen çocuğunu düşünür, başka bir şeyi gözü görmez olur. "Son sözler"de öykücükler anlatan İstrati'de de bu tutarsızlığa rastlanmaktadır. İntihar ister bir kaçış, ister bir çağırı, isterse bir meydan okuyuş olsun, ancak başarıldığı zaman bir sonuca ulaşmış demektir. Bu intihar girişiminin nedenleriyle sonuçlarını birbirine karıştırmayalım ve şurasını kabul edelim ki intihar nedenleriyle bir ruhsal çöküntü döneminin bir araya gelmesi birçok varsayımlara yol açabilir.

Yalnızlık, sefalet, hastalık, düş kırıklığına uğ-

ramış dostluk, mutsuz aşk (14), hepsi bir ruh çöküntüsü anında gelmiştir: nedenler, ihtimal, birkaç tanedir. Fakat bir insanın davranışlarını yorumlayabildiğini kim iddia edebilir ki? İstrati kendisi bile, bu konuda bize cevap verebilir miydi acaba?

Dostu Georges Ionesco'ya şöyle demiştir: "Bak, dinle beni, gırtlağımı kesmem senin yüzünden olmadı. Öyle çok şey vardı ki, ve yaşamdan öylesine bıkmış usanmıştım ki. (15)"

2 — Kira Kiralina'dan önce (1921 ve 1922)

"Ve uzun süre, ilkel kayığım kimsenin gözüne ilişmeden, dalgalar tarafından yutularak, her an devrilmeye hazır, dolaştı durdu. Yazgımın bu olduğunu kabullenmek üzereydim. Ama hayır! Tehlikeli bir dönemeçte, kanlı köpüklere batmışken, sihirbazın biri yolumu kesti ve bana son derece güzel bir karavela sundu.

— Yetişir karanlıklarda kaldığın! Hadi git, aydınlığa, doğru, dünyaya görün!

Sihirbazın elini ve karavelânın bayrağını öptüm:

— Teşekkürler! Demek ki devam etmem gerekiyor?

— Hem de nasıl!

---

(14) Desprès'nin değindiği, "**L'Humanité**'ye açık mektup" kendisine bağlanmış ve sonradan terketmiş zayıf karakterli bir halk kızından söz ediyor.

(15) "Karşıki Eskici", a.g.e., sy. 17

— Öyleyse, şimdiyedek olduğu gibi: doğru dünyaya!

Sihirbaz, acı bir gülümsemeyle:

— Şüphesiz, çocuğum!

Ve dalgaların içine daldı.

... O güzelim, baştan çıkartıcı, aldatıcı *edebiyat!* Herşey *edebiyattır!* (16)"

Yazgısındaki bu çatlağa şaşmaya her zaman hazır olarak, o "edebiyata giriş"ini sık sık ansımıştır. Hiç kimse, eğer —uzun yıllardanberi— içinde yazma istemini taşımasa, kırk yaşında yazar "olamaz".

Bu yirmi yıllık gezilerinden anılar dağarcığına ne dile gelmemiş hazineler tıkmamıştır ki o! Hele hele, ne rastlaşmalar! Hiçbir şeyini bilmediğiniz ve sizin hakkınızda hiçbir şey bilmeyen bir varlığı tanımak, onun yaşamını, mutsuzluklarını, sevinçlerini anlatışını dinlemek: dünya yeniden doğar, yaratık kendi kendisini yeniler, serseri ruhlunun en yüce zevki!

Bazen, heyecanının dalgasını önleyemeyince, ince ve sık yazısıyla kırk sayfa doldurıverir, öyküyü bir yana bırakıverir veya yeniden okuduktan sonra yakar onu. (17) Boş zaman, dirişkenlik ve destek yokluğundan, hiçbir zaman sürekli edebi çalışma ya-

(16) **Pour avoir aimé la terre,** (Toprağı sevdiğim için), sy. 17-18.

(17) "Yeniden okuduğumda beğenmeyince, kimseden bir cesaret sözcüğü duyamadığım için ateşe attığım denemelerimin sayısını kim bilebilir ki!" (R. Rolland'a, 31 mart 1921.)

pamamıştı. Çoğunlukla bir dinleyici topluluğunu büyüleyerek ozan yeteneklerini kapıp koyvermeyi yeğ buluyordu. Unutmayalım ki, tüm yapıtını tâ yirmi yaşındanberi içinde taşımaktaydı.

Hastaneden çıkışında, Promenade des Anglais'de (18), bir dostundan öğrenmiş olduğu gezici şipşak fotoğrafçılık yapmaya başladı (19).

Desprès'nin bütün cesaret verici sözlerine rağmen, İstrati'nin bir edebi çalışmaya girişeceğini belirtecek hiçbir şey yoktu ki, 18 mart 1921 de, yazgısının yolunu değiştirecek olan o, kanatlı gibi harflerle yazılmış mavi zarfların birincisi geldi.

O zamanadek, tutkularla kendini harcamış bulunan bu güç, kendini yaratıcı bir işe nasıl verebilecekti? Bu değişimi, manevi otoritesiyle, edebi teknik dersleriyle, bir yazarın doğmasına olanak sağlayan Romain Rolland'a borçluyuz.

---

(18) Nice'in deniz kıyısı boyunca uzanan geniş ana caddesi

(19) 4 ve 5 ocak 1921 tarihli Nice gazetelerinde çıkan intihar haberi, tümüyle dikkatten kaçmış değildi: Nice'de yaşamakta olan bir Romen kadınının gözüne ilişmişti. İstrati'yi ziyaret ve teselli etti. Hastaneden çıkışında, fotoğraf makinesi alabilecek kadar bir para verdi ona. Kırk yıl kadar sonra, tanımadığı bir kadın Magda İstrati'ye telefon ederek gönülborcunu ödemek üzere, İstrati'nin mezarına bir **coliva** (ölü pastası) bıraktığını bildiriyordu. Paraca sıkıntıda kalınca İstrati'nin 1921 de kendisine yazmış olduğu mektupları satmıştı. Bu mektuplardan biri Al. Oprea'nın monografisinde yayınlanmıştır, sy. 70-71)

Nice'de. Ocak 1921 -mayıs 1922.

Yazarı "tanımak" için Rolland'a bir tek metin yetmişti: iki yıl önce Interlaken'e, kendisine gönderilmiş bulunan onaltı sayfalık mektup. Orada, "ruhun kutsal ateşinin şimşek gibi çaktığını" (20) görmüştü". Şaşılacak kadar yetenekli, sanata hiç aldırış etmeksizin kendisini içgüdüye kapıp koyveren bir yaratık bulmuştu orada. Gördüğünü ve duyduğunu tutkuyla anlatabilecek masalcı sanatı.

Rolland'ın bazı kaygıları vardı ve haksız da değildi: bunca tutku, bunca ateş, yapıtı gerçekleştiremeden boşu boşuna yanıp kül olmayacak mıydı acaba? Bir yıl bu uğurda savaştı, önce İstrati'yi yazmaya razı edinceye kadar, sonra da ona, iyi tohumu zararlı tohumdan ayırd etmesini öğretinceye kadar.

İstrati Paris'e gitmek üzere Nice'den ayrılmak istiyordu ama Desprès ile Rolland buna şiddetle karşı çıktılar.

> "Paris, verdiği güçten fazlasını alır insandan. Oraya ancak sağlık ve güven yönünden tamamen iyileştikten sonra dönmelidir (21)."

İşte böylece İstrati bir yıldan fazla aşkın bir

(20) İstrati'ye, 15 mart 1921.

(21) R. Rolland'ın 15 mart 1921 tarihli mektubu. Bu kaynayan kişinin Paris'te ortaya çıkıvermesinden mi çekiniyordu yoksa?

süre Nice'de kaldı ve bu süre içinde edebi eylemi birkaç öyküden öteye gitmedi.

27 mart 1921 de *L"Humanité*'de yayınlanan (22) *Nicolai Tziganou*'dan başka, mart 1921 tarihli *Bir karşılaşma*'yı yazdı. Bir başka metinin —yaz boyunca, Alpes-Maritimes bölgesi köylerindeki gezileri sırasında alınmış notlardan oluşmuş— aralık 1921 tarihli bir mektupla gönderildiği anlaşılıyor. Ocak 1922 de İstrati, *Sotir*'in (23) ilk taslağını yazıyor; bu metin kayıptır.

İlk iki metin İstrati'nin bu çağdaki öykülerinin değerini yargılama olanağını sağlar. Fransızca yanlışlarına, romence ilk öykülerinde de kendini gösteren yazış yanlışları ekleniyor. Edebi yaradışın karşısına bellibaşlı üç engel dikilmektedir: para sıkıntıları, anadili olmayan bir dilde yazma güçlüğü, her tür edebi teknikten yoksunluk.

> "Sırtımda fotoğraf makinesi, panayırları ve bayram yerlerini bir uçtan bir uca dolaşarak, jandarmaların hakaretlerine uğrayarak ve Romain Rolland tarafından övülerek" (24), ilkbahar ve yaz işte böyle geçti.

Çileli başlangıç: Promenade'da çalışma izni olmayan fotoğrafçıların üzerine para cezası yağdırılı-

(22) Bu metin 1921 den önce yazılmış olabilir. İstrati'nin ne zaman yazdığı bilinmiyor.

(23) Bu bilgi bize İstrati tarafından, **Sotir**'in 5 ekim 1924 de Adevarul'de yayınlanan romence çevirisinin önsözünde veriliyor.

(24) "Benim R. Rolland'ımın üç evresi", a.g.e. sy. 187

yordu; bu cezalar, eğer ödenmezse, hapis cezasına çevriliyordu (25).

Sonbahar geldiğinde, yeniden duvar boyacılığına döndü; mali durumu anlaşılan biraz düzelmişti çünki aralık ayında, rahatsız olan Rolland'ı Nice'e çağırıyordu:

> "Benim konuğum olursunuz. (...) Nerede bulunduğunuzu kimse bilmez ve ben de sizi ancak çağırdığınız zaman gelir görürüm. Geliniz (26)."
>
> "Sanıyor musunuz ki hiç bilmediğim bir dildeki ifade tarzım konusunda boş hayallere kapılıyorum? Siz ise Evrensel Aşk'ın ifadesi olanaksız dilini bildiğiniz içindir ki beni tanımış bulunuyorsunuz (27)."

Romain Rolland'a yazdığı ilk mektuplarda İstrati'nin durmadan tekrarladığı düşünce işte bu idi.

Nicolai Tziganou'nun *l'Humanité*'de yayınlanması bir düş kırıklığı oldu. Desprès'den "romence düşünülmüş ve yazılmış öyküsüne bir fransız eli vurmasını" rica etmişti (28). Fakat bu yolda hiçbir şey yapılmamıştı ve metin de, Panaït'in, P.I. Dellabraila gibi kolay anlaşılır bir takma ad altında tanımakta hiçbir güçlük çekmeyen dostlarına karşı utandıran beceriksizlikler karınca gibi kaynıyordu! Sinirlendi;

(25) Desprès'nin 14 mart 1921 tarihli mektubuna göre.
(26) Rolland'a yazdığı 20 aralık 1921 tarihli mektup.
(27) Rolland'a 20 mart 1921 tarihli mektubu.
(28) Rolland'a 30 mart 1921 tarihli mektubu.

zaten öykünün daha başlığı biçim değiştirmişti: *Tziganou* değil de Iziganov! Panait'i ancak romence koyduğu yere rusçanın geçirilmiş olması azıcık yatıştırdı.

Tuhaf çelişki: o ki metinlerini Rolland'a temize çekmeksizin hattâ bir daha okumaksızın gönderirdi, birdenbire kendini "kâğıda dökülmüş sözcüğün ve eksik olmaması gereken virgülün kölesi" (29) olarak görmeye başladı. Eğer kimse onunla "işbirliği" yapmaya yanaşmazsa, yapıtından vazgeçecekti; Rolland'ın bir sözcüğüne bağlıydı bu. Ve Panait'in Rolland'ın bu işbirliğini kendisine önermesi gibi bir umuda —ey çılgın ve gizli umut— kapıldığından bile kuşkulananlar oldu.

Onda yazar yeteneği bulunduğunu doğruluyorlar demek. İşte heyecanlandı: yirmi yıldır bekliyor bunu, bu doğrulamayı, yalnız bunun için yaşadı, yalnız bunu işitemediği içindir ki canına kıymaya kalkıştı. Fakat, cesareti hemen kırılıveriyor:

> "Artık benim için çok geç. İnsanın elini alıştıracağı yaşta değilim ben (30)".

Yapıtının hiçbir zaman vasatın üzerine çıkamayacağından korkuyor. Kültür edinme olanağını bulabilmiş midir?

> "Bilgisiz bir sanatçı kadar insana hüzün veren bir şey olamaz, ruhen sanatçı bile olsa (31)".

---

(29) Rolland'a 30 mart 1921 tarihli mektup.
(30) 31 mart 1921 tarihli mektup.
(31) 30 mart 1921 tarihli mektup.

Gerçi kuşkusuz, söyleyecek bir şeyleri vardır ama bu isteğin şiddeti karşısında güçsüz kalıyor. Bazen başarısızlığının bilinci onu sarıveriyor. Promenade'da, fotoğrafının yanıbaşına dikilmiş, bakışları boşuna gelip geçenler kalabalığını tarıyor, orada "akıllı bir yüze, bir söze, anlayışlı bir göze rastlamaksızın" (32).

> "Neden birdenbire, bende bu yalnızlık bu tek başına kalmışlık duygusu? Ah, çok iyi biliyorum! Bu, benim başarısızlığımın apaçık bilincidir. Eskiden, halk adamının aldırmazlığı ile, herşeyi geleceğe bırakırdım: günü gelince olur elbet! Ama işte, gelmiyor günü, veya geliyor, yaklaşıyor bir an, sonra gene uzaklaşıveriyor... Benim de içim kararıyor, gücümü yitiriyorum, yıldızım kayıp gidiyor! Gerçeği söylemek gerekirse, bu yıldızı hiç umursamamışımdır ben; onun parlaması için hiçbir şey yapmamışımdır, ve yapamazdım da zaten... Sadece yaşadım işte! (33)"

Gerçekte, dil engeli aşılmaz değildir. İmlâ ve cümle kuruluşu istediği kadar zayıf olsun (34), söz-

(32) 9 mayıs 1921 tarihli mektup.

(33) 9 mayıs 1921 tarihli mektup.

(34) İki kez, Rolland İstrati'ye "kaçınılması kolay bazı hataları" işaret etmiştir:

dememeli	**demeli**
nous partâmes, je couvrai,	nous partîmes, je couvris
un air expédient	un air d'expérience
ensuite de...	à la suite de...

lük hazinesi istediği kadar yoksul olsun İstrati'de anlatma üslûbu Tanrı vergisidir. Uyumlu cümle kavramına doğuştan sahiptir. Rolland hemen onu yatıştırmaya çabalıyor. "Yabancılığının verdiği, cümleyi altüst edişleri" bile bazen yerinde olmaktadır çünki düşüncenin gidişine tam tamına ayak uyduruyor. Rolland şimdiden sezmiştir ki, eğer kusursuzlaştırmayı başarabilirse, bu ifade aracı, hem fransızca, hem romence ses verebilecektir.

> "Herhalde kendinize güvenebilirsiniz. Sanatçı yeteneğiniz apaçık. Ve hangi dilde olursa olsun, bir yazar olurdunuz ve olacaksınız (35)."

Yazıları arasında değer bakımından ne büyük ayırımlar olduğunu ona sezdirmek gerekiyordu. Birinci ilke: seçmesini öğrenmek!

> "Yazdıklarınızın değeri elinizdeki sarsıcı malzemenin seçimine ve yapısında, gizli bir uyumun yasalarına uyarak birbiri ardından sıralanmasına bağlı olacaktır (36)."

Böylelikle, 1919 yılının o itiraf - mektubuna üç evre hakim olmaktadır :

> "Dostla karşılaşmanız, anneniz hakkındaki acı ve sevecenlik dolu sayfalar ve Tuna'ya karşı daldığınız düşler. Aşkınızın ışınlarının içe iş-

(35) 29 mart 1921 tarihli mektup.
(36) 17 nisan 1921 tarihli mektup.

lediği (...) üç ayrı evredir bu. Sizin gücünüz hiç kuşkusuz buradadır, onu bilinçsizce ve gerekmediği zaman savurmaktan sakınmalısınız ama bu gücü tanımanız da iyi olacaktır (37)."

Bir karşılaşma'da Crissier'de, kırların ortasındaki bu düş kurma anları apaçık bir biçimde belirmektedir. Rolland *Confessions* (İtiraflar)daki Jean-Jacques Rousseau'yu hatırlatan bu "derin evrensel aşk duygusunu, doğa ile kaynaşma duygusunu" sevmiştir; bunda da ayni "geniş, sağlıklı ve taze duygusallık" görülmektedir.

İstrati, böylesine bir öğretmenin derslerinden yararlanabilmekteki mutluluğun bilincine varmış mıdır acaba? Pek değerli öğütlerine, Rolland, öğrencisinde cesaretsizlik başladığını sezer sezmez birkaç destekleyici söz ekmekten geri durmamaktadır. Onu yıkılmış, herşeyi terketmeye hazır hissedince hemen "işe koyulmaya" kışkırtıyor:

"Hayır, hayır, yapıtınızdan vazgeçmek üzere olduğunuzu söylüyorsunuz, buna asla razı olamam. Hiçbir zaman vazgeçmeyeceksiniz!... Düş kurmak yetmez. Yaşamak bile yetmez. Çalışmak demek, eser vermek, düşünü dizginlemek ve yaşamı üzerinde saltanat sürmek demektir (38)."

22 ocak 1922 de, intihar girişiminden bir yıl son-

(37) 29 mart 1921 tarihli mektup.
(38) 26 mart 1921 tarihli mektuptan.

ra, İstrati nihayet yoğun bir çalışma vadiyle cevap veriyor: "Bir iyice sarsınca beni ayağa kaldırdınız."

Paris'de (mayıs 1922-aralık 1922)

"Artık yanardağının tıpası açıldı. Ateş püskürtünüz! (39)"

O yıl ilkbahar güzel ve sıcaktı. 5 mayısta Panait Paris'e geldi; kollarında bir demet leylâk ile dosdoğru dostu Ionesco'nun, Colisée sokağındaki kunduracının dükkânına gitti. Eskiciyi dinleyelim:

> "Durdu ve (...) iki üç dakika bana baktı ve gözlerinde bütün ömrünün sitemi vardı (...) Sonra bana elini uzattı. (...) Bu kez, ona doğru atılıp onu kucaklayan ben oldum. Ve barıştık (40)."

İstrati ona Rolland'ın mektuplarını gösterdiğindenberi Ionesco'nun sevinci sonsuzdur. Panait'inin yeteneği demek ki "kargaşalığın üzerinde bulunan o büyük adam" tarafından tanınmış ha! Bir akşam, Panait'i tasarıları üzerinde sorguya çeken kunduracı, dostunun Korsika'da fotoğrafçılık yapma niyetinde olduğunu öğreniyor. İşte o zaman Ionesco, Panait'i, sakin bir köşede birkaç ay çalışmak için gerekli parayı kabul etsin diye sıkıştırıyor. İstrati kabul ediyor. Zaten Paris'e otuz kilometre uzaklıkta,

(39) Rolland'dan İstrati'ye, 23 aralık 1922.
(40) "Karşıki Eskici" a.g.e. sy. 16-17.

Hautil'de dostlarıyla birkaç gün geçirmiş bulunuyordu. Gezisinden pek memnun olarak dönmüştü: "Dostum, çok güzel bir yer, ormanın içinde..."

Birkaç gün sonra, İstrati Hautil'de, ormanın ortasına yerleşmişti. Birinci katta bir odası ve penceresinin kirişi üzerinde de bir kırlangıç yuvası vardı.

Anıların okyanusuna dalmışsın, Panait, geçmiş, dalgalar halinde geri geliyor, sana ilkgençlik dostlarının yüzünü, tanıdığın, sevdiğin, yitirdiğin kişilerin sesini getiriyor.

Çağır türkünü, Panait, çocukluğunu İbrail'in o tatlı adıyla büyüle, ey Angel dayının öyküleri, Dimi dayının kavalı, ey Mihail adını alan dostluk. Fakat eline verilen güç karşısında titriyorsun öyle mi: yapıtın bunlara, bu geçmişin gölgelerine ihanet etmeyecek mi acaba?

Zaman zaman doğru yolda olduğun izlenimine kapılıyorsun; "oluyor, geliyor" diye seni her pazar görmeye gelen dostun kunduracıya içini açıyorsun. Ormanda geziniyorsunuz, mantar topluyorsunuz. Sayfalar, bölümler okuyorsun, mutlusun.

Başlangıçta ancak 100 veya 200 sayfalık bir uzun öykünün kahramanı yapmayı tasarladığın, bu kadar uzun bir yolculuğa seni sürükleyeceğini aklına bile getirmediğin Adrien'in kişiliği, belirmeye başladı bile; o, her yerde karşına çıkan Zograffi'nin.

Haziranın daha ilk günlerinden itibaren yazdıkların görünüm değiştiriyor, kitap boyutu kazanıyor ve sen de onu "bu kadar geniş bir konuyu hiç ele

almadığın için, umutlar ve düş kırıkları ortasında (41)" izliyorsun. Baş kişisi Adrien Zograffi olacak bir sürekli roman yazmak düşüncesine saplanıyorsun. Bir tasarı hazırlıyorsun, öteki tasarılarının çoğu gibi hemen unutuveriyorsun. Geniş bir romanın temel yapısını kaç kez beyaz bir kâğıda dökmemişsindir ki?

Odana, ev sahiben madam Floscher'den ödünç aldığın, Büyük Larousse'un altı cildini çıkarmışsın; onları çevrene yaymışsın, masanın üzerine, yatağın üzerine, yerlere. Birinden ötekine koşup duruyorsun. Pencerenden, ev sahiplerine sesleniyorsun: "Şu sözcük nasıl yazılır? İki t ile mi? bir p ile mi? üzerine çift nokta konacak mı?" Ve henüz pek iyi sahip olamadığın bir dil ile her gün yaptığın bu göğüs göğüse çarpışmaya lânetler, küfürler yağdırıyorsun. Günde on kez savaşı terketmek istiyor, kalemi bir yana fırlatıp hırsından ağlıyorsun. "Çiziktirdiklerim hiçbir zaman tutkumun düzeyine erişemeyecek, ve Sanat hiçbir zaman onun uğruna bütün bu çektiklerimi bana ödemeyecek (42)."

Halbuki, sonunda para kaygısından kurtulmuş, rahata ermiş durumdasın. İlk —belki de tek— kez olarak, yazma sevincini, bir daha tam anlamıyla hiç erişemeyeceğin o, sanat yaratmanın mutluluğunu tatmaktasın.

3 eylül günü, öğle üzeri yazmayı bırakıyorsun:

(41) R. Rolland'a, 16 haziran 1922.
(42) Ayni mektuptan.

yazdıkların tam 406 sayfa tutmuş (43)! Ve ertesi gün, bunları bir daha okumaksızın, o tek metini Romain Rolland'a gönderiyorsun. Daha önceden onun vereceği karara uymuşsun: ister ateşe atılsın, ister matbaaya verilsin, senin için hiç önemi yok.

Villeneuve'den cevap 24 eylülde geliyor. İlk satırlarda yüreğin sevinçle çarpmaya başlıyor:

> "Tahminlerim doğru çıktı. Bu öykülerin bazılarında en yüksek yaşam ve sanat verileri bulunuyor. Bazıları ise (sıkı durun!) Gorki'nin en iyi öykülerinin veya neredeyse Tolstoy'un halk öykülerinin değerini taşıyor."

Bu senin sakın başını döndürmesin! Çeşitli bölümler değer bakımından hiç birbirini tutmuyor ve bugünkü haliyle bu yazılar yayınlanamaz. Bu yapıta hakim olan şey, kişilerdir: *Sotir, Kir Nicolas, Mihail, Angel dayı* (44).

İstrati bu çeşitli kişileri bir uzun romanda toplamaya çalışırken Rolland ayrı ayrı öykülerin gücü üzerinde ısrarla duruyor: ayrı ayrı iken bu bölümler bütün değerini korumakta; her biri ötekilerinden tamamen bağımsız bir uzun öykü meydana getiriyor. Ve ekliyor, eğer bir dergisi olsaydı, bir veya

(43) R. Rolland bu metnini İstrati'ye geri vermiştir. Bazı bölümleri, yeniden gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş olarak, daha sonra yayınlanacaktır. Bu el yazması metinden, ancak, P. İstrati'nin İsveç'li eleştirmen E. Bendz'e bağışlamış olduğu 395 inci den 406 ya kadar olan sayfaları bulabildik.

(44) İstrati henüz **Angel Dayı**'nın ancak başlangıcını ve Mihail'in kesin metninin bir bölümünü kaleme almıştı.

ikisini yayınlamakta hiç duraksama göstermezdi (45).

Üslûpta da çarpıcı bir eşitsizlik var: çok güzel, "güçlü bir biçimde duyulmuş ve indirilmiş" sayfaların yanında, bazı sayfalar var ki tamamen başarısız. Rolland onu zevksizlikten doğma yanlışlara karşı uyarıyor: bir daha, ilk denemelerinde olduğu gibi, sakın "yaşamdan bir sahne"ye düşmesin.

Metin, imlâ ve cümle kuruluşu hatalarıyla dolu. Rolland en göze batanları baştan sonuna kadar, kendi eliyle düzeltiyor. Fakat, böylesine bir "yaratıcı güç"e sahip olduğuna göre, İstrati, "ne bahasına olursa olsun ifade aracını kusursuz bir biçimde elde edemez ise bağışlanmayacak bir kusur işlemiş olacaktır" (46).

> "Geçen zamandan yararlanınız: ruhunuzun derinliklerinde kaynaşan bu âlemden ne mümkünse hepsini kâğıda aktarınız (...). Yanlışın manlışın hiç önemi yoktur: bu yapıt, yürek zoruyla kendini sevdirecektir. Kendini sevdirecektir-belki Fransa'da değil veya önce Fransa'da değil— ama mutlaka Avrupa'da kendini kabul ettirecektir. (...) Şimdi, İstrati, bu patırdıcı yüreği zapturapta almak, bu patlayıcı gücü bastırmak, bu tutkulu yetenekleri sanat yapıtı sınırlarına çekilmeye zorlamak gerek (...), tâ

(45) Rolland belki de kısa bir süre sonra dostlarının çıkarmayı düşündüğü bir dergiden yararlanabileceğini haber veriyor: bu, ilk sayısı şubat 1923 de çıkacak olan **Europe** dergisidir.

(46) 24 eylül 1922 tarihli mektup.

ki sonunda, yaşamınızdan boşalmış fakat onu yazmaktan mutlu olarak halsiz düşesiniz (47)."

Sonbahar geldiğinde, çabuk üşüyen Panait, Paris'e sığındı. İçinde gittikçe büyüyen bir istek vardı: Romain Rolland ile karşılaşmak. Onun hiç isteklerini gerçekleştirmekten vazgeçtiği görülmüş mü? Yolculuk giderlerini karşılamak için dostlar aralarında para topladılar.

Villeneuve'de, 25 ekim 1922 günü, Rolland ile ilk kez karşılaştı:

"— Eee, İstrati, nihayet geldiniz işte!... Ellerimiz birbirine sarılıyor, beni içtenlikle kucaklıyor ve salona doğru sürüklüyor (...) Gözlerimiz birbirini araştırıyor, bakışlarımız açıkça karşılaşıyor. İkimiz de gülüyoruz ve yeniden el sıkışıyoruz (48)."

Bu günlerden bize kalan tek maddesel kanıt: 26 ekim ile 3 kasım 1922 arasında İstrati'nin Villeneuve'den Ionesco'ya yazdığı beş uzun mektup (49). Panait sanki bir peri masalı yaşamaktadır. Rolland'ın kendisine gösterdiği bu "babaca sevecenliğin" her belirtisinde içini sevgi tutkulu hayranlık, şiddetli heyecan kaplıyor.

"Bu mektuplara yalnız ruhumu altüst eden heyecanları işlemek istiyorum. Belki de daha

(47) Aynı mektup.

(48) Ionesco'ya, 26 ekim 1922.

(49) Istrati Ionesco'nun artık bütün mektuplarını sakladığını biliyor.

sonra —artık bu dünyada olmadığımız zaman— anlatılamayanı anlatacak tek ve gerçek Sonsuz, bu heyecanlar olacaktır (50)."

Ayrılacakları sırada Istrati diyor ki:

"— Size gelirken biraz korkuyordum doğrusu: şimdi ise, mutlu ayrılmaktayım: onbeş gün içinde onbeş yıl yaşadım!...

— Biz de, İstrati... Benim de korkularım vardı, ama diyebilirim ki şu anda hepimiz sizi tanıdığımızdan dolayı mutluyuz!... (51)"

Bundan sonraki onüç yıl boyunca, iki adam ancak iki kez daha karşılaştılar (52). Bir daha hiç böylesine uzun konuşmaları olmadı. Dostlukları bu ateşi bir daha hiç bulamadı.

Artık İstrati, Ionesco'nun bodrumunda, uzun bir terzi masasının üzerinde, bir fincan kahve ile izmaritlerle dolup taşan bir kül tablası önünde çalışmaktadır. Bölümleri bitirdikçe, daha uzun süre yanında alakoymaktan korkarak, ve bir daha okumaksızın, Villeneuve'e göndermektedir. Birbiri ardından *Stavro*'yu (53) ve *Kira Kiralina*'yı (54) yazıyor. Bu

(50) G. Ionesco'ya, 29 ekim 1922. Daha sonra İstrati, bu karşılaşmayı, **Liber amicorum R. Rolland**'da "benim R. Rolland'ımın üç evresi"nde ve **Les Nouvelles Littéraires**'in 16 haziran 1928 sayısında, "Gorki'yi ziyaret"inde anmaktadır.

(51) G. Ionesco'ya, 3 kasım 1922.

(52) Nisan 1926 ve haziran 1912 da.

(53) 11 aralık 1922 de, **Stavro**'yu gönderdiği sırada, Rolland'a yapıtının genel başlığını da bildiriyor: **Yaşantımın inançları ve duyguları.** Rolland yüzünü buruşturuyor.: "Bu, bir kitabı batıran o beceriksiz başlıklardan. Bir defa, inanç (fois) sözcüğü

kez Rolland, heyecanını göstermekten kendini alakoyamıyor:

> "Dostum, size yazmak için daha fazla bekleyemem... bekleyemem, geceyarısı, *Kira Kiralina*'yı yutarcasına okuduktan sonra... Size hemen söylemem gerek: *müthiş bir şey bu!* Günümüz edebiyatında bu çapta bir eser daha yok (...). Fakat, ulu Tanrım! bu güç, bu tutkunluk, bu yaşama hırsı! Bu artık bizim çağımızın, Batı'nın malı olan şeyler değil (55)."

Rolland ile İstrati'nin birbirlerine yazdıkları bu mektuplar dalgasının arasında, konuşma hep duyulmakta. Panait'in sesi hâlâ bu sayfalar arasında çınlamakta, dostun sevgisini çağırarak, —son derece saflıkla— mutlağı beklediği bir üstada boyun eğerek (56). Ona karşılık veren ses ise daha alçak, daha akıllı uslu. Belki de Rolland bu konuşmayı salt iki zekânın alışverişi haline getirmeyi yeğ tutacak-

---

fransızca çoğul kullanılınca kötü bir etki bırakır. Öte yandan, niçin (yaşantısı) sözkonusu olsun? Yazar, yapıtının arkasında gizlensin: "Göbek kordonunu kesiniz. Oğlunuz daha iyi yaşayacaktır. (21 aralık 1922 tarihli mektup.)

(54) **Dragomir** ile birlikte, **Kira Kiralina** başlığı altında çıkacak iki öykü.

(55) 23 aralık 1922 tarihli mektup.

(56) "Niçin yazıyorum? Söyleyeyim: sizin için! **Evet, yalnız sizin için!**... Siz benden yazmamı istediğiniz için ve yalnız bunun içindir ki, —kâğıdın üzerine sizi kazanabilmek umuduyla atılıyorum— **sanatıma değil** (...) fakat kalbime, bir insanın dostluğuna, ve en güçlüsünü, en mükemmelini istemek cüretini de göstermiş bulunuyorum." (2 mart 1923 tarihli mektup).

tı... Gerçi evet, kendisine gösterilen bu ateşli sevgiden duygulanmış, cömert, hattâ babaca ama elikolu bağlanır korkusuyla temkinli davranıyor. Kişiden çok, kişinin taşıyıcısı olduğu mesaja bağlanıyor o.

Kira Kiralina'nın önsözünde, İstrati'nin Romain Rolland'a ve Georges Ionesco'ya olan borcunun altını önemle çizdiği o bölümü bir daha okuyunuz. Kendi haline bırakılsa idi, yazar olmazdı. Mesleğini, kendisine inanmış olan bu iki adama borçludur. İnsan *Jean-Christophe*'un yazarına karşı bir yükümlülük altına girdiği zaman, sözünü nasıl tutmaz? Ve kendisine bunca eliaçıklıkla "yulaf" veren o iyi kalpli Georges'un güvenini nasıl boşa çıkartır? Her ikisini de düş kırıklığına uğratabilir miydi? "Sağrısına yediği bu kamçı"dan sonra, artık geri dönemez. Fakat, eserine koşulmak ve onu sonuna kadar götürmek için bu kamçı gerekliydi ona.

> "Sağrıma yediğim bu kamçıyla —ayni zamanda dostum Georges Ionesco'nun bana cömertçe verdiği yulaf sayesinde— gayretle tırısa kalktım. Adrien Zograffi'nin öyküleri üçümüzün eseridir. Kendi başıma kalsaydım ben, duvar boyacılığından başka bir şey yapamazdım."

İstrati'nin yaşamının bu dönemi üzerinde niçin bukadar durduk? Yazarlık mesleğinde kesin bir dönüm noktası olduğundan mı? Elimizde bol belgeler bulunduğundan mı? Bizce başka bir neden daha var: bu dönem, insanlığın o eski düşüne de yakınlık gös-

teriyor, kuşu uçarken yakalamak, dünyayı tam değişim anında anlamak düşüne. İnsanı yazar olduğu sırada, yazıyı kitap biçimi aldığı anda yakalamak, burada insanı altüst eden bir dürtü yok mu?

3 — Kira Kiralina'dan sonra (1923 ve 1924)

1922 yılı, onun yazarlık hayatının başlangıcı, kesin bir dönüm noktası olmuştu. Eserinin en iyi ürünlerini koymakla girişmemiş miydi o meslek kumarına? *Kira, Stavro, Angel, Kir Nicolas, Mihail.* Sonra bir yayınlayıcı aranmasına başlandı, sözleşme kaleme alındı, eser tanıtıldı. İstrati, cild halinde birleştirmek üzere öykülerini tamamladı. Romanya ile yeniden ilişki kurarak kâh fransızca, kâh romence yazar oldu.

İstrati 10 şubat 1923 de (57), Ionesco ile birlikte, Nice'e gitmek üzere Paris'ten ayrıldı. Hep Ionesco'nun sırtından geçinmekten utandığı için, tekrar fotoğrafçılık mesleğine dönmeyi tasarlıyordu.

Trende yol arkadaşları güzel bir Alsace'lı kadın idi: Anna Munsch. Panait gözlerini ondan ayırmadı.

(57) İki bölüm daha kaleme almış ve Rolland'a göndermiştir. **Acceptation** ve **Kodin. Acceptation'u** R. Rolland pek beğenmedi; bu metnin izine rastlayamadık. Kodin'e gelince, yeniden gözden geçirilmiş ve kısaltılmış olarak ertesi yıl **Revue Européenne**'de yayınlanacaktır. 1926 da, iki ayrı öykü ile birlikte, bu bölüm de **Kodin** başlıklı kitapta yayınlanacaktır.

Yıldırım aşkı oldu bu. Ionesco'ya: "Ömrüm boyunca aradığım kadın bu" dedi. Genç kadın bu tuhaf adamdan çekindi. Nice'de önce ondan kaçtı ama sonunda çekimine kapılmadan edemedi. Aşkları, Anna'nın terzilikle geçindiği Paris'te de sürdü. Temmuz'da onları, ağır bir fotoğraf makinesini sürükler bir halde, Normandiya kumsallarında buluyoruz

Şiddetli bir rüzgâr kıyıyı kasıp kavuruyor, öyle ki, ardarda birkaç gün çalışamıyorlar. 15 ağustosta, cebinde ancak yirmi frank kalmış, Panait Saint-Malo sokaklarında geziniyor (58). *Europe* dergisinin son sayısının bulunduğu bir kitapçı vitrininin önünde durakalıyor. Dergiyi saran şeridin üzerinde, şu sözcükler okunmakta: *Bir Balkan Gorki'si. Romain Rolland'ın Panait İstrati'nin Kira Kiralına'sına yazdığı önsöz.*

Rolland'dan zaten haberini almıştı, *Europe*'da öyküsünün çıkmasını bekliyordu (59); gene de düş gördüğünü sanıyor ve heyecanına hakim olamıyor. Rolland onu okuyucuların tepkilerinden haberdar ediyor. *Europe*'un yazarları arasında Frans Masereel ile J. —R. Bloch, önceden beğenilerini bildirmişlerdi. (60) İstrati rahat bir soluk alıyor: "bu,

(58) 1933 de, bu olayları, **Marianne**'da yayınlanan, **On yıl önce Saint-Malo**'da adlı yazısında anlatır (15 ağustos 1933).

(59) R. Rolland'ın 22 şubat ve 26 temmuz 1923 tarihli mektupları.

(60) R. Rolland Bloch'un bir mektubundan birkaç satırı almıştır: "Otoriteli (Rieder yayınevinin ortak-yönetmeni otoritesini) İstrati'nin hizmetine vermek isterdim: **Europe** onun sanatının ilk örneğini bana getirmiş bulunuyor. Duraksamaya hiç yer

beni karnı okşanan bir kedi gibi mutlu kılan bir şey (61)."

Bu ilk başarıyla başı dönmüş halde, Paris'e geldi ve orada gene de, parasızlık yüzünden, duvar boyacılığına başlamak zorunda kaldı. Saint-Louis lisesinin cephesiyle uğraşırken, kendi kendine soruyordu: "Nereye gidiyoruz biz? Bütün bunlar bizi nereye götürüyor?"

Rieder yayınevi, Europe'da çıkan öykünün kazandığı başarı üzerine, ona, eserlerini basmayı önerdi. Istrati duraksamadan kabul etti (62).

16 ekimde, yedi ay süren bir edebi durgunluk döneminden sonra, yeniden yazmaya koyuldu. İki cilt öykü yayınlamaya karar verdi. *Angel Dayı* başlığını taşıyan birinci cildi, üç bölümü kapsayacaktı:

---

yok. Büyüklüğün bütün çizgileri, özellikleri orada okunmakta." (6 eylül 1923 tarihli mektup.)

(61) R. Rolland'a, 4 eylül 1923.

(62) Sözleşmenin kaleme alınması uzun süre tartışıldı. Crémieux ile Bloch Villeneuve'e gittiklerinde, ekim 1923 de, İstrati Rolland'dan, işi kendi adına konuşmasını rica etti. Başkalarının işine karışmaktan duyduğu nefrete rağmen —o ki "kendi işlerini pek kötü yönettiği" kanısında idi— Rolland, bu sözleşmenin İstrati için taşıdığı önemi sezdiğinden, kabul etti. 6 aralık 1923 de, İstrati sözleşmeyi imzaladı. Altı ciltlik birinci seri için yükümlülük altına girdi. Eserinin yeni baskılarını yapmak, çoğaltmak, uyarlamalarını yapmak hakkı yalnız yayımcılara bırakılıyordu (sadece Romanya söz konusu olduğunda İstrati'ye danışılacaktı). Telif hakları her baskının tamamlandığı gün ve basılan kitapların tümü karşılığı olarak ödenecekti ki bu, işe henüz başlayan bir yazar için olağanüstü bir hüküm sayılırdı. (İstrati'nin Rolland'a yazdığı, 6 aralık 1923 tarihli bir mektuba göre.)

Angel Dayı, Angel dayının ölümü ve *Kozma*. İkinci cild, *Kira Kiralina* da üç bölümden meydana gelecekti: *Stavro, Kira Kiralina* ve *Dragomir* (63). Bir süre sonra, İstrati, cildlerin sırasını değiştirecektir: *Kira, Angel Dayı*'dan önce çıkacaktır.

Üç bölüm, henüz "kafasının içinde" (64): *Angel dayının ölümü, Dragomir* ve *Kozma;* ekimden ocağa kadar, bunları birbirinin ardından kaleme aldı. Bundan sonra, Rolland'ın isteği üzerine, J. —R. Bloch onun yazdığı metinlerin düzeltmesini yapacaktı (65).

İstrati, kendisini büyük bir romana atılacak yerde, "öyküler" yazmaya yönelten Rolland'ın bu pek yerinde öğüdünü tutacaktır:

> "Size şunu haber vereyim ki, on cildlik bir roman yazma isteminizle başlıbaşına tamamlanmış öyküler yarattıran içgüdünüz arasında (...) içgüdünüze boyun eğmeniz akıllıca bir davranış olacaktır. Ben olsam, imgelem gücüme ve anılarıma göre öyküler kaleme alırdım (66)."

"Adrien'in serüveni" düşününden vazgeçmemişti, eserlerine genel önbaşlık olarak *Adrien Zograffi'nin öyküleri* başlığını koydu.

---

(63) 16 ekim 1923 tarihinde Rolland'a yazılan mektuptan.

(64) Rolland'a, 4 eylül 1923.

(65) Rieder yayınevinin edebi yönetmenlerinden biri olan J. —R. Bolch İstrati'nin eserinin yayınlanacağı, **Çağdaş fransız düzyazıcıları** serisiyle uğraşıyordu. R. Rolland **Kira Kiralina** bölümünün düzeltmesini yapmıştı.

(66) 22 şubat 1922 tarihli mektup.

Bu 1923 yılı dört aylık sanat çalışmasıyla özetlenir, ki bu dört ay içinde şunları yazmıştır: *Acceptation, Kodin'in* birinci biçimi, *Angel dayının ölümü,* Dragomir (67).

1924 ilkbaharında, İstrati demokrat romen dergisi *Adevarul literar si artistic*'in yönetmeni Jacob Rosenthal ile tanıştı. İkisi arasında bir dostluk doğdu. Rosenthal ona: "Sen de benim gibi bir işçisin. Sen de mücadele eden bir kişisin. Senin yerin benim yanımdır" dedi (68). Ve İstrati, *Adevarul*'a yazmayı kabul etti. Böylelikle *Kira*'nın yazarını romen halkı da tanımış oldu (69).

8 temmuzda, Paris'te, İstrati, 8 inci mahalle belediyesinde, Anna Munsch ile evlendi. Yeni evliler Maseveaux'ya gittiler (Yukarı Ren ilinde) ve İstrati aralık ayına kadar orada çalıştı. O yıl, fransızca ve romence çok eser verdi: Romence bir dizi makale ile iki uzun öykü yazdı: *Pescuitorul bureti* (Sünger avcısı) ve *Nemurire* (Ölümsüzlük), bunları daha sonra fransızcaya çevirecektir. Öte yandan, *Kozma*'yı tamamladı, *Kodin*'i kısalttı, *Kira* ile *Angel*'in taslakları üzerinde düzeltme yaptı (70).

Kitapları başarı kazandığından, kalemiyle ya-

(67) **Kozma** ocak 1924 de kaleme alınmıştır.

(68) **Trecut şi Vitoor**'dan, sy. 181.

(69) 11 mayıs 1924 tarihli makale: "Bir Romen Gorki'si".

(70) **Kodin,** mart-nisan 1924 de **Revue européenne**'de yayınlandı. **Kira** ile **Angel,** sırasıyla mayıs ve ekim 1924 de Rieder yayınevince basıldı.

şamaya başladı (71). Çok mutlu idi, Rosenthal'e açıldı: "Rieder benim, yayınevinin en kocaman balığı olduğumu söylüyor (72)." Romanya'nın eserini nasıl karşılayacağından merak ediyordu: "Rieder Romen kitapçılarının *Kira*'dan 1000 tane sipariş verdiklerini söylüyor. Öyle sanıyorum ki pek büyük bir sayı bu. (73)" Rosenthal, Bükreş'te *Kira* konusunda yayınlanan bütün makaleleri ona gönderecektir; Romanya başkentinde İstrati'nin eseri, sağcı basın ile solcu basın arasında şiddetli bir kalem tartışmasına konu olmaktadır.

Sonbaharda Romanya'dan acı bir haber geldi: dostu Rosenthal, *Adevarul* dergisinin yönetiminden uzaklaştırılmıştı, hem de "eylemlerini paylaştığı, yirmi yıllık dostları olan bir sosyal-marksistler çetesi" tarafından (74). Ve İstrati kendi kendine kaygıyla soruyordu, acaba makalelerinin şiddeti mi Rosenthal'e bu son darbenin indirilmesine yol açmıştır, diye?

Bir düş kırıklığı daha: *L'Humanité* gazetesi, İstrati'nin Romanya'dan sürdürülen baskı hareketlerini konu edinmiş bir makalesini yayınlamayı reddedi-

(71) Haziran 1924 de, Kira 10.000 sayılık bir tiraja ulaşmıştı. Rieder ona bu tarihte ayda 800 frank veriyordu. Rosenthal ise 1000 frank; ayrıca, İstrati çeviri kazançlarından da % 50 almaktaydı.

(72) 12 haziran 1924 tarihli mektup.

(73) Ayni mektup.

(74) R. Rolland'a, 30 Eylül 1924.

yor (75). Buna karşılık bu gazete İstrati'nin daha az önem verdiği bir yazıyı, Hamburg'da hapsedilmiş komünist yoldaşlara bir bildirisini yayınlıyor (76).

Evlilik yaşantısı da bulutsuz değildir. Rolland'a, Anna'nın, ortak yaşama bir türlü alışamadığından, kendisinden ayrılmak istediğini açıyor. "Bir köpek, bir at, gitarı ve orman, işte onun bütün yaşantısı. Ya ben, ben ki insanları severim! Benim halim ne olacak? (77)"

Eserin tanıtılması

"— Aziz dostum, size sormak cüretini gösterebilir miyim, acaba bir önsöz yazmak niyetinde misiniz?

(75) Birinci Dünya Savaşı sonunda Romanya, Avusturya toprakları olan Transilvanya ile Bukovina'yı ve rus toprağı olan Besarabya'yı kendisine katmış bulunuyordu. Romenler, Besarabya halkına çok eziyet ettiler. Rolland'a yazdığı 30 eylül 1924 tarihli mektupta, İstrati, ikiyüz Tatar-Bunar'ın öldürülmesinden söz ediyor. Bir rezalet daha: general Al. Vaitoiano, topraklarını pek düşük fiyatlara satın aldıktan sonra, Ardeal köylülerini Birleşik-Amerika'ya göndermiştir. 1925 de, Romanya'ya yaptığı yolculuk sırasında, İstrati başka vahşice davranışları da gözüyle görecektir.; döniişünde, kamuoyunu uyandırmaya çalışacaktır. Bruxelles'de, temmuz 1927 de, insan hakları Birliğinin mitinginde söz alacak, Yahudilere karşı girişilen şiddet hareketleri üzerinde ısrarla duracaktır. Nihayet, Kolossov'un **Peuple, écoute** (Halk, dinle) (Paris, 1927) kitabına yazdığı önsözde de romen komünistlerine yapılan muameleye şiddetle karşı çıkacaktır.

(76) "Hamburg'dakiler için, P. İstrati duygulu bir insan olarak tanıklık ediyor", 17 ağustos 1924.

(77) R. Rolland'a, 30 aralık 1924.

Omuzlarımdan tutarak hemen cevap verdi:
— Fakat, azizim İstrati, ne diyorsunuz siz? Bunu sadece seve seve yapmakla kalmayacağım, ayni zamanda bu benim için büyük bir sevinç kaynağı olacaktır... ne demek! (78)"

Europe'da çıkan *Kira Kiralina*'nın bölümünün bu önsözünde, Rolland fransız okuruna, İstrati'nin kişiliğini ve eserinin niteliğini tanıtıyor. Bu serseri ruhlunun oradan oraya gezmekle geçen yaşantısını anarak (79), alçak gönüllülükle ekliyor: "Onu, öykülerinin bir bölümünü kaleme almaya razı ettim" ve bu sözlerle bir yıldan fazla bir süre sürdürdüğü bir savaşı özetlemiş oluyor.

Romain Rolland, bu yapıtı sınıflandırmanın hiç de kolay olmadığını bilmiyor değildir. Fransız okuru karşısında, gene de, onu edebi çerçeveye sokmaya çalışıyor. Onu rus hikâyecilerine yaklaştırıyor. Bununla birlikte, anlatımın dolambaçlı gidişi, Şehrazad'ı hatırlatmaktan da geri kalmamaktadır. Gorki ile birlikte acı bir yaşam deneyimini, Doğu ile de ayni masalcı mutluluğunu paylaşan İstrati, duygusallığı ile onlardan ayırd edilmektedir. Gerçi hernekadar yoksulluğu yakından tanımışsa da, Doğu'nun her yanını dolaşmışsa da, bunları tümüyle kişisel bir heyecanla duymuş ve bu heyecan süzgecinden geçi-

(78) İstrati'den Ionesco'ya, 3 kasım 1922.

(79) Rolland, İstrati'nin kendisine sağladığı otobiyografi belgelerine dayanır: 20 ağustos 1922 tarihli mektup, 1 ocak 1921 tarihli mektup ve İstratinin yaşantısını özetlediği, 22 mart 1923 tarihli uzun bir mektup.

rerek dile getirmiştir. Bunun için Rolland, ileri sürdüğü formüllerde azçok değişimler yapıyor. Yanılmayınız sakın, Gorki değil, fakat "Balkan ülkelerinin yeni bir Gorki'si"; Binbir gece değil, fakat "Tuna ile dolambaçları".

Paris basınının yorumları 1924 yılı mayıs ayında, (80) *Kira Kiralina* cildinin yayınlanmasından sonra akın etmeye başlıyor. 31 mayısta *Nouvelles littéraires*'de, baş sayfada, derin yankılar uyandıran bir makale, İstrati'nin bir fotoğrafıyla birlikte, çıkıyor: profilden, saçlar arkaya doğru taranmış, boyunbağı düzgün bağlanmış. Bu makalenin altında Maurice Martin du Gard imzası vardır ve şöyle başlıyor: "İstrati mi? Bu ad size henüz bir şey demiyor mu?"

Sonra bunu, *Nouvelle Revue française*'in, *Action française*'in *Essais critiques*'in, *Paris-Soir*'ın, *Liberté*'nin, *Revue de France*'ın makaleleri izliyor...

Rolland ona şöyle yazıyor: "Görüyorum ki eser şimdiden "Panayır Alanında" kendine yer bulmuştur (81)." ve üç ay sonra: "Sizinki kadar kısa bir zamanda evrensel oluveren başarı bilmiyorum ben (82)."

Okuyucu, gerçek bir masalcıyı, tazelik, tatlılık, yaşam dolu bir yapıtı alkışlıyor. Bu öykülerin do-

(80) Gene bu mayıs ayında İstrati, romen okuyucusuna tanıtılmıştır.

(81) İstrati'ye, 8 haziran 1924.

(82) İstrati'ye, 10 eylül 1924. Çok geçmeden, yirmiden fazla dile çevrilen Kira, bütün dünyaya yayılmıştır.

ğuya özgü çekiciliğine kapılarak, onlarda bambaşka bir dil, Tuna'nın halk masallarının dilini, kaba ve patırdılı bir şiiri buluyor ve her tür "edebiyat"ın yokluğuna hayran oluyor. Bu eserin yeniliğinden, işitilmemiş niteliğinden etkilenerek heyecanını gizlemiyor: "Nihayet!" diye bağırıyor "hele şükür!"

Hele şükür edebiyatta bir taze rüzgâr, hele şükür kısır analizlerle uğraşmayan bir yazar. Fransızcayı tek başına, klâsikleri okuyarak öğrenen bir yabancıdaki bu dil kusursuzluğu hayretle karşılanıyor (83). Hele olağanüstü serüvenleri, başarısızlıkla sonuçlanmış intihar girişimi hatırlanınca! Ayni zamanda şipşak fotoğrafçı, duvar boyacısı da değil mi? Basın, bu yazarın şaşırtıcı yönünü alabildiğine işliyor. André Billy, sakin sakin şu sonuca varıyor: "Edebi fenomen olarak bundan iyisi düşünülemez (84)."

Kıskançlık varsa bu, İstrati'den çok Rolland'a yöneliyor. Böylesine bir vaftiz babalığı Romain Rolland'ın düşmanlarının kıskançlığını uyandırmaktan başka bir şey yapamazdı zaten.

---

(83) Okuyucunun, Rolland ile Bloch'un düzeltmelerinden haberi yoktur. Bu konuda büyük bir gizliliğe yer verildiği anlaşılmaktadır.

(84) **L'Oeuvre**, 29 temmuz 1924 sayısı.

4

ÜNE KAVUŞTUĞU YILLAR (1925, 1926, 1927)

"Doğu'nun hiçbir yöresinde Paris'te kaldığım kadar yalnız kalmamışımdır, başka hiçbir yerde burada olduğu kadar gerçek dost kıtlığı yoktur; size "nasılsınız"dan başka bir şey sormayan insan kıtlığı. Herkes gereksiz kâğıtlarla yaşar, ailesi dışında, yalnız onlarla. Hiç kimse insan ile yaşamaz, hiç kimse onu aramaz (1)."

"Zavallı İstrati, dörtte üçten fazlası doğulu olan mizacınız bizim Batı'mızda ne kadar yanlış anlamayla karşılandı! Siz onları soğuk, içine kapanık, kalpsiz olarak yargılıyorsunuz. Onlar ise sizi ölçüsüz ve dengesiz olarak. Sizin ölçünüz kendinize göre. Onların ise *kalpleri kendilerine* göre (2)."

1923 den 1927 ye kadar İstrati, en çok Paris'te yaşadı. Bir otel odasında oturuyor, yemeklerini Ionesco'da yiyordu. Kunduracının Paris'in bağrında gerçek bir Romen yuvası olan dükkânında, İstrati

(1) Danimarka'lı eleştirmen G. Brandès'e, 3 eylül 1926.
(2) R. Rolland'dan P. İstrati'ye, 25 haziran 1922.

yurddaşlarına rastlıyor, ana diline ve en sevdiği yemeklere kavuşuyordu.

Edebi çevrelerin alışkanlıklarına hiçbir zaman ayak uyduramamıştır:

> "Sanat onların kafasında fazla yer tutuyor, kalplerinde ise gereğinden az yer tutuyor. Hiçbir zaman benim olmayacak çevrelerinden uzak durmayı yeğ buluyorum. Onlara katılmak için fazla yaşlıyım ben (3)."

Paris'in edebiyatçılarının çoğunun onun hakkında edindikleri orijinal, olağandışı, şaşırtıcı, sade kişi izlenimi işte böyle doğuyor. Onların gözünde İstrati, hep o kendi kendini yetiştirmiş kişi, göçmen kuş, davetsiz konuk olarak kalacaktır. Bazalgette (4), J. —R, Bloch, J. Robertfrance (5), J. Kessel, F. Lefèvre (6) gibi başkaları ise onu daha iyi tanımış ve değerini anlamışlardır. Rolland'ın kendisine salık vermiş olduğu Bazalgette ile Bloch'tan söz ederken İstrati şöyle diyecektir:

> "Onları gördüm ve öyle sanıyorum ki, sevdik birbirimizi... dostların, kapılarında, temelli istedikleri dostu, kendilerini tanıtmadan ta-

(3) R. Rolland'a, 26 şubat 1923.

(4) Léon Bazalgette, Whitman ile Thoreau'nun çevirmeni; Rieder'de **Çağdaş Yabancı Düzyazısılar** serisinin yönetmeni.

(5) Jacques Robertfrance Rieder yayınevinin önce reklâm şefi, sonra edebi yönetmeni olmuştur.

(6) Fréderic Lefèvre **Nouvelles Littéraires**'in yazışleri yönetmeni idi.

nıyabilmelerine yarayan bir delik açtıkları Batı'da sevilebileceği kadar. İşte ben de bu dostlardan, yani taşınması ağır ama yitirilmesi kolay dostlardan olduğum içindir ki, Paris'ten, kapılarından ve söz konusu delikten imkân oranında kaçmaya çalıştım. Bununla birlikte, gene de bu iki kişinin dostluğunu koruyabildim. (7)"

İstrati için sanatçı, insandan çok daha az önemlidir. Hele sakın kitaplarını dostluğuna yeğ tutmasınlar! Kaçınılmaz çatışmalar onu fransız yazarlarına karşı çıkartacak, bu yazarları yapıtına kendisinden fazla ilgi gösterdikleri için kınayacaktır. Başlangıçta başını döndüren edebi başarısı, sonunda onu sinirlendirmeye başlıyacaktı:

"Bu, başlangıçta benim hoşuma gitmekle birlikte, sonunda midemi bulandıracak bir patırtıdır. (8)"

Bu başarı, acılığı silmiyor: eskiden, insanlar "sıcak ve cömert yüreğine tükürürlerdi."; bugün ise onların eline kâğıt tutuşturuverecek olsa hemen şaşırıyorlar. Yürekli bir adam, güzel bir kitaptan daha değerli değil midir? Hiçbir kitap hiçbir zaman Mihail'in yerini tutamayacaktır.

Sanatçı görevini hiç ihmal etmemelidir. Eğer eski serseri şimdi yazar olmuş ise, acı çekenler için

(7) Panait İstrati, "Ölen dostlarımızın anısı üzerine", Europe, 15 haziran 1929.

(8) R. Rolland'a, 16 haziran 1924.

savaşmayı unutmamalıdır. Kendisini, başkaları gibi bir "kaçış taciri" saymaları onu düş kırıklığına uğratmıştır, onu, o isyancıyı, o *hayduk*'u.

> "O zaman özgürdüm, tutkundum, umut doluydum. Benden dilediklerince yararlanmalarını istiyordum. Kira'nın ve Kozma'nın zamanındaydı. "Soytarı" kendini tümüyle birine, bir şeye vermek istiyordu: bir insana veya bir düşünceye. (9)"

Toplumsal ve siyasal bir rol oynamak, İstrati'ye bir görev gibi geliyordu. Bu duygunun etkisiyle, basındaki makalelerini çoğalttı, Romanya'da, Yunanistan'da, Almanya'da komünistlerin hapsedilmelerine karşı çıktı. Bununla birlikte, bir aralık, "adalete susamışlığımız önünde nihayet bir donkişotvari çağın açılacağı düşü belirdi (10). Bu, *Balkanlarda Beyaz Tedhiş kurbanlarını savunma Komitesi* ve *Faşizme karşı Komite* dönemiydi.

> "Hayalinde bile olsa, ne darbeler indirilecek! Fakat gerçekte insanın yiyeceği darbeler nekadar da çok, ve insan ruhu için en önemlisi de bu ya! Hapishanenin, pıranganın, işkencenin yaklaştığını, kalabalıkların başkaldırdığını görüyor gibiydim. Hiç de böyle olmadı. Yüzden fazla veya yüz kadar üyesi bulunan iki Komi-

(9) J. —R. Bloch'a, 17 aralık 1932.

(10) Panait İstrati, "Ölen dostlarımızın anısı üzerine" Europe, 15 haziran 1929.

te, çok geçmeden Balkanlarda ve başka yerlerde asılan her oniki kişiye itirazda dönen bir Ronéo haline dönüştüler, tıpkı o dinlendirici, *Hakların savunması Birliği* veya bilmemne gibi. Biz, üyeler ise, her birimiz villâmızdan veya gezimizden, yürekli katkımızı göndermekle yetiniyorduk (10)."

★

Ocak 1924 de, *Kozma*'nın kaleme alındığı sırada İstrati, çocukluğunun o masalsı *haydut*larının serüvenlerinin devamını yazmayı tasarlamıştı. Ocak 1925 sonunda, bir ay süren ateşli bir çalışmadan sonra, *Haydut*ların sunuluşunu hemen hemen tamamlamış bulunuyordu. (11)

Daha şimdiden, yazma sevincine acılık karışmaya başlamıştı bile. Sürekli olarak yayımcısının baskısı altında bunalan İstrati, kendisini, hiçbir zaman kusursuz bir biçimde hakim olamayacağı bir dilde yazmaya zorlayan yazgısına lânet etmekteydi. Büyük sır ortağına, itirafta bulunuyordu:

"Üç yıldanberi (...) eserim, tutkularım ve para sıkıntılarım arasında debelenip duruyorum (12)."

Hâlâ, kendisine hiç soluk aldırmayacak olan bu şeytanları kovabileceğini umuyordu. İki üç yıla kal-

(11) Bu cild temmuz 1925 de basılmıştır.
(12) R. Rolland'a, 31 ocak 1925.

madan bütün söyleyeceklerini söylemiş olmayacak mıydı? Oniki cildini yazdıktan sonra, yapıtını borçlu olduğu kişilere teşekkür ederek edebiyattan uzaklaşacaktı. Bu yazarlık mesleğinin kendisini tuzağına düşüreceğini öngörebiliyor muydu acaba? Eserine ancak üç yıl sonra, hasta olacak, ve şu kahrolası edebiyattan başka geçim kaynağı bulunmadığı bir zamanda, yeniden başlamak üzere ara verdiğini biliyor muydu?

Haydukları yazdıktan sonra, "yokuşu pek hızlı tırmandığı için (13)" soluğu kesilmiş, duruyor. Eserinin çizelgesi acaba kritik noktaya mı ulaşmıştır?

Kaygılanmak için bir neden daha vardır: bir yıldanberi, kâh fransızca, kâh romence yazıyor. Yazış tarzı bundan zarar görebilir. 1925 yılı yazında, dostu Rosenthal Bükreş'te bir yayınevi kurmuştur: *Renaşterea*. İstrati orada bir otobiyografik öyküler derlemesi ve çeşitle makaleler derlemesi yayınlıyor: *Trecut şi Viitor* (Geçmiş ve Gelecek) (14), bir de *Angel Dayı*'nın çevirisi yayınlanıyor (15).

---

(13) "Fransa'nın dış ülkelerdeki edebi etkisi", **Nouvelles** litteraires"in soruşturması, 4 temmuz 1925.

(14) Bu cild 1924 ve 1925 de kaleme alınmış iki metni bir arada toplar. İçinde şunlar vardır: **Hayat Yollarında**'nın ilk iki bölümü, **Nemurire** (Ölümsüzlük); **Cine e autorul lui Hamlet?** (Hamlet'in yazarı kimdir?) ve fransızcaya çevrilmemiş olan başka metinler.

(15) **Kira** "Adevarul" yayınlarında, yazarın izni alınmaksızın romenceye çevrilmişti. Bu çeviri yanlışlarla dolu olduğundan İstrati, bundan sonra kendi eserini kendisi çevirme kararını almıştı.

Temmuz sonunda, İstrati karısıyla Romanya'ya bir yolculuk yapmaya karar veriyor. On yıllık bir ayrılıktan sonra vatanını yeniden görme kaygısındadır. Acele görülmesi gereken iki iş kendisini oraya çağırmaktadır: Angel Dayı'nın baskı taslaklarının düzeltilmesi ve anasının mezarına bir taş dikilmesi. 20 ağustosta yola çıkıp 25 ağustosta Bükreş'e varıyorlar; başkent dolaylarında pek büyük bir yeri olan Rosenthal'in konuğu oluyorlar.

Pek şaşırtıcı bir haber: fransız gazeteleri İstrati'nin *Siguranza* (Romen güvenlik örgütü) tarafından tutuklandığını, hapsedildiğini ve tehdit edildiğini yazıyor. Fransız kamuoyu öfkeleniyor (16). Bu dayanışmadan çok duygulanan İstrati, Fransa'ya döndüğünde olayların gerçek yüzünü açıklayarak durumu düzeltiyor: Romanya'da kaldığı sürece hayatı hiçbir zaman tehlikeye sokulmamıştır. Ona, işçi örgütleriyle ilişki kurmaya çalışmamasını, aksi halde misillemeye hedef olacağını bildirmekle yetinmişlerdir. Sefalet, siyasal baskı, halkın uyuşukluğu: işte vatanının ona sunduğu iç örtücü görünüm.

Bunca ceza görmemiş suç karşısında duyduğu öfke ile hâlâ dolu olan İstrati, Fransa'da bir basın kampanyası açmak istiyor. *Paris-Soir ile Le Quotidien*'den başka hiçbir gazete ona sütunlarını vermiyor. (17)

---

(16) R. Rolland ve İnsan Hakları Birliği ondan yana çıkmışlar.

(17) **Paris-soir:** 1 kasım 1925. **Quotidien:** 13 ve 14 aralık 1925.

Pek sevdiği bir alışkanlığı uyarınca, İstrati doğrudan doğruya okuyucuya hitap ediyor, onu, kalbinin sesine kulak vermesi için sıkıştırıyor. Romen cezaevleri, tek suçu resmi katların emrettiği cinayetleri işlemeyi reddetmek olan asker ve sivillerle dolup taşmaktadır, yahudi düşmanlığının keyfi davranışlarına kurban olan yahudiler de ayrı. Bessarabya'da teğmen Moraresco, kaçakçı avına çıkmak bahanesiyle, Dniestr ırmağı üzerindeki rus mültecilerinin kayıklarına ateş açma emrini vermiştir.

> "Fransa'da ise, salt bir yazar tutuklanma tehlikesiyle karşılaştı diye halkın galeyana geldiği düşünülürse! Utanıyorum bundan (18)."

★

Kışın Paris'in havasına dayanamayan İstrati, genellikle bu mevsimi Côte d'Azur'de geçiriyordu, orada kendisine yakın bir çevre kurmuştu. Nice'de, gezici fotoğrafçılar dünyası vardı, bunların arasında da büyük dostu Albert'i buluyordu. Daha yukarıda, Cimiez'de, Dantz ailesinin kendisini ağırlamaya her zaman hazır olduğu Cimerose köşkü vardı. Birkaç kez, 1921 denberi tanıdığı doktor Gillard tarafından tedavi edilmişti. Menton'da müşterilerin yemeklerin lezzetinden veya odaların rahatından çok patronun canlılığından memnun kaldıkları, orijinal, basit Sapins otelinin filozof sahibi Jean Reiss vardı.

(18) Paris-Soir, 1 kasım 1925.

Saint-Raphaél'den Menton'a kadar Akdeniz, anıları sürükleyip getirirdi.

1925 kışında, Nice'de, Rieder'in devamlı baskısı altında, *Domnitza de Snagov*'u tamamladı çünki bu dördüncü cild epeyce gecikmişti. Kaleme alınması çetin oluyordu, damar kurumuştu artık ve İstrati bunun pekâlâ farkındaydı. Önsözünde "Bu kitabı pek istekle yazmadım" diyordu. Günün romen hükümeti yaşlıları, kadınları, çocukları Bessarabya seferleri sırasında, "ortaçağdakinden de bambaşka bir vahşetle" katlederken, türk işgalinin dehşetinden söz etmek niye?

Anna ile anlaşmazlığı zaman geçtikçe ciddileşiyordu: eşlerden hiçbirinin uzlaşmaya yanaşmadığı dengesiz bir çift. Yorgunluğun her yanını kapladığını duyuyordu. Burada, evlilik yaşantısının değişmez tekdüzeliğine kaymaktan korkuyordu; orada eserinin doruğuna yeniden tırmanamamaktan çekiniyordu. İçindeki serseri ruh ise sabırsızlanmaktaydı: yenilik, işitilmemişlik, hem de hemen! İsteği gerçekleşecektir, çünki çok kısa bir zamanda kendisini acıklı bir sevdanın tam ortalık yerinde bulacaktır!

1926 ocak ayının ortasında, Cenevre'den gelen, Josué Jéhouda imzalı bir mektup onu pek şaşırtmıştı. Jéhouda mı? Fakat bu, 1919 da, Sylvana-sur-Lausanne sanatoryumunda kendisine Romain Rolland'ın eserini ilk tanıtan İsviçre'li gazeteci değil mi? Nihayet ona olan gönül borcunu ödeyebilmekten mutlu Panait'in, heyecanlı cevabı. Jéhouda İstrati'yi görmeye Nice'e geliyor ve ayni zamanda onu nisan ayın-

da Cenevre'de bir konferans vermeye çağırıyor: talih bir bakıma öcü almış oluyor, İsviçre hanlarının bu eski konuğunu Cenevre yüksek sosyetesinin konferansçısı haline getiriyordu!

25 nisan 1926 da, bu konferanstan çıkışta, D. ailesinde verilen bir şölen sırasında, İstrati, herkesin Bilili dediği matmazel Marie-Louise Baud-Bovy ile tanıştı (19). Ve bu, bir türlü vazgeçmek istemeyeceği yeni bir sevdanın doğuşu oldu.

> "Kozma'yım ben. Öyküm de yazılmıştır (...). Anna'dan da, Bilili'den de vazgeçeceğime canımı feda ederim daha iyi. İkisi de gerekli bana. Ve bu pekâla mümkündür. (20)"

Evet, mümkündür ama insanın içini parçalamadan değil. F'acia Panait'in gerçeği Anna'ya açtığı gün patlak veriyor. O kendisine her zaman apaçık davranmasını, söylemez, kıskanç değilim demez miydi? Saf İstrati'cik, kadın kıskançlığının bu patlayışını hiç beklemiyordu. Anna'nın canına kıymasından korkarak bir kentten ötekine çılgınca kaçışlarında hep karısının peşinden gitti. "durmadan ayni cümleleri tekrarlayan iki hortlak" (21).

---

(19) Marie-Louise Baud-Bovy Cenevre yüksek sosyetesindendir. Babası Cenevre Konservatuvarının müdürü idi. Kızkardeşi ressam Henri Boissonas ile evlenmişti. Rolland, Baud-Bovy ailesini tanıyordu; İstrati ile yazışmalardan anlaşılıyor ki, Rolland'a bu ilişkiyi haber veren, genç kızın babası olmuştur.

(20) R. Rolland'a, 17 mayıs 1926.

(21) R. Rolland'a, 4 haziran 1926.

Sonunda, temmuz ayında, Paris'e sığındı. Colisée sokağındaki bodrumda, bir ay içinde, o güzelim şiiri, *Nerrantsoula* (Sokak Kızı)yı yazıverdi. Hafif, kanatlı gibi el yazısı. Hemen hemen hiç silintisiz, metnin şaşırtıcı bir ifade ve yazış hakimiyetinin belirtisidir. Tıpkı bir şarkı gibi yazılmıştır, iki âşıkının kalbine işkence etmekten zevk alan bu Nerrantsoula'nın öyküsü.

Ağustos ayında, Bilili'ye kavuşmak sabırsızlığıyla yanarak, İstrati Jéhouda ile *Perlmutter ailesi*'ni ortak yazma (22) bahanesiyle, Ionesco'yla İsviçre'ye gitti. Bilili ile Anna arasında kalmış, zamanını

(22) Bu işbirliğini nasıl anlamak gerekir? Nisan 1965 de Jénouda'ya sorduğum soru bu oldu. Kaçamak bir cevap verdi: "Bu işbirliği Cenevre'de Bilili'yi bulmak için bir bahaneydi. Aynı zamanda bana karşı da değerbilirliğin bir kanıtı oldu. Adımı kendi adıyla birleştirmekle beni fransız okuruna tanıtmak istiyordu. Fakat gerçek bir ortak çalışma olmadı. Yazdığı metini bana verdi ve dilediğim şeyleri eklemek, dilediklerimi keyfimce çıkarmak özgürliiğünü de tanıdı bana. Kişilerin iç yaşamını aydınlatmakla görevliydim, onlara bir yahudi ruhu üfleyerek." Gerçekte Jéhouda, öyküyü dinsel açıklamalarla ağırlaştırmıştır. Romanın bir bölümü, **İsaac Perlmutter, Revue Européenne**'de ve Strasbourg Heissler yayınevinde Jéhouda'nın karışmasından önce yayınlanmıştır. Bu metin onun katkısını değerlendirme olanağını sağlar. Jéhouda, Isaac'ın din değiştirmesi koşullarını geliştirmiş, İstrati'nin adi bir soytarı saydığı Yusuf'u idealleştirmiştir. Sonu, Yusuf'un duaları ve yakınmalarıyla bozulmuştur. İstrati'nin tasarladığı haliyle bu öykünün gücü ve anı olarak değeri çok daha fazlaydı. Bu "işbirliği"nin sonuçlarını önceden tahmin eden Rolland, 3 kasım 1926 da İstrati'ye bundan vazgeçmesini öğütlemişti.

Paris, Menton ve Cenevre arasında mekik dokuyarak geçiriyordu. Sağlığı çok bozulmuştu. Ekim sonunda zatürreeye yakalandı ve Montana-sur-Sierre'de tedaviye gitti.

★

İstrati Montana'dan ancak ocak 1927 başlangıcında, kışın sonunu, Anna ile Rosenthal'in kendisini beklediği Menton'da geçirmek üzere, ayrıldı. Jean Reiss'in Sapins otelinde, *Bakar*'ı kaleme aldı ve *Nemurire* (Ölümsüzlük)yi fransızcaya çevirdi.

Vâdedilmiş altı cildi tamamlamak için Rieder'e daha iki cild teslim etmesi gerekiyordu: *Kodin* ile *Mihail*. *Mihail* (Arkadaş)ı yazmak için Panait, ilk edebi çalışmalarını yaptığı yere, Hautil'e döndü. Fakat o eski ateş sönmüş gibiydi artık. Orada, dört yıl önce yazmış olduğu sayfaları, Rolland'ın düzeltmeleriyle dolu o eski yazısını karıştırırken cesaretinin tüm kırıldığını hissediyordu.

> "Ah, ben ölmüş, bitmiş bir adamım! (...) iki dürüst kadın arasında kalmış, benim gibi bir serseri için her zaman daha ağır gelen sorumluluklar altında ezilmiş, (...) herşey bana boş, herşey yararsız geliyor: aşk, sanat, yaşam. Bu mücadele! (...) Ve bir tek isteğim var artık: İbrail'e gitmek, yanağımı anamın mezarına dayamak, Dimi dayımın bana anlatacaklarını dinlemek... (23)"

(23) Rolland'a, 10 mayıs 1927.

Kaygılarından kaçmak istercesine, çılgın hızlı bir yaşam sürmektedir. Gittikçe bir yerde durmaz olmuştur, durmadan kentten kente koşmakta, bir kişiden ötekine, bir düşünceden ertesine geçmektedir.

Haziran 1927 de, P.E.N. Kulübün çağırılısı olarak Bruxelles'de, Romanya'daki baskıya karşı İnsan Hakları Birliği toplantısına katıldı. Elçilerle, bakanlarla ve "Pen"cilerle iki gün süren yemekler ve şölenlerden sonra, eski başkaldırıcılığı gene onu yakaladı ve kaçmak zorunluğunu duydu. Konuşmasının kazandığı başarı, yararsızlığını gizleyemiyordu. Bu adamların bütün yapabildiği, alkışlamaktan öteye gitmiyordu. Orada, Romanya'da ise, cinayetler bütün şiddetiyle süregitmekteydi.

28 temmuzda Paris'e dönmüş, birkaç gün sonra dostu, Romen benker Ciprut ile birlikte Hollânda'ya bir yolculuk yapmış ve bu yolculuk sırasında ilk kez yazar A.M. de Jong ile (24) tanışma olanağını bulmuştur. Bu büyük bir dostluğun başlangıcı oldu. De Jong daha sonra yorulmak bilmeyen Panait ile birlikte yapılan bu hareketli yolculuğun öyküsünü yazacaktır (25).

Eylülün ilk günlerinde, İstrati Meudon'da Bilili ile bir daireye yerleşiyor, orada yılın sonuna kadar

(24) De Jong ona ilk kez aralık 1926 da yazmış, felemenkçeye çevirmekte olduğu Angel Dayı'nın bazı bölümleri üzerinde açıklamalarda bulunmasını istemişti.

(25) "Ontmoetingen met P. İstrati", **Notenkraker**'de, temmuz-ağustos 1933.

Baragan'ın Dikenleri'ni (26) yazmak niyetindedir.

Bununla birlikte, 10 eylülde İstrati yakında S. S.C.B. ye gideceğini haber veriyor: İhtilâl'in onuncu yıldönümü şenliklerine çağırılıdır. Kendine bile itiraf etmediği değişiklik isteğine mi uyuyor, üzerndeki bir sürü yükümlülükten kaçma olanağını mı yakalıyor? Olabilir.

(26) Baragan'ın Dikenleri Grasset tarafından yayınlanmıştır.

5.

S.S.C.B.'YE YOLCULUK (Ekim 1927 — Şubat 1929)

"... Fakat, bizi en çok şaşırtacak olan, İstrati'dir. Ondan her onbeş günde bir kısa mektuplar ve arasıra da uzun bir mektup alıyorum. Hemen hemen her zaman, şaşırtıcı şeyler yazıyor. Pek büyük bir hızla gelişmekte. Hava gibi özgür, herşeyi görebiliyor, herşeyi görüyor, herkesle, konuşuyor, hem de onların kendi dilinde; herkesle ayni düzeye inmesini biliyor. Gözleme başlayalı bir yıl oldu. Sovyetlerin Asya'sını ziyaret ederek bir yıl daha geçirmek niyetinde. Yargısına varmak için o zamana kadar susmaya kararlı. Eğer o güne dek yaşayabilirse (çünki sağlık durumu berbat, kendine hiç bakmıyor), çok ilgi çekici bir tanık olacaktır (1)."

15 ekim 1927 gecesi, bir araba, Grenelle soka-

(1) R. Rolland'dan Claude Le Maguet'ye, 1928 ûoel'inde. Bu mektup, 29-30 ocak 1966 tarihli **Journal de Genève**'de yayınlandı. Claude Le Maguet (Jean Salives): 1914 de İsviçre'ye sığınmış fransız tipograf, **La Feuille** dergisinin yazıişleri sekreteri olmuştu.

ğındaki S.S.C.B. elçiliğinden sessizce ayrıldı; son bir kez yazgılarını birbirine yaklaştırarak, İstrati ile Rakowski'yi, bu gözden düşmüş elçiyi (2) götürmekteydi. Christian ile Panait yirmi yılı aşkın bir zamandanberi tanışıyorlardı. Daha 1905 de, İstrati bulgar şiveli bu konuşmacının ateşli davranışına hayran olmuştu. İki adam Paris'te tekrar görüşmüşlerdi. Bir gün İstrati, Rakowski'den, İhtilâl'in onuncu yıldönümü törenlerine çağırılı olduğunu haber almıştır. Aynı zamanda, Rakowski de, hükümeti tarafından geri çağırıldığından (3), S.S.C.B. ye dönmek zorunda bulunuyordu. Bunun için yola birlikte çıktılar.

"— Christian!

— Ne var?

— Rusya'da düş kırıklığına uğrayacak mıyım?

— Belli olmaz... Eğer sadece düzeye bakarsan, düş kırıklığına uğrarsın. Eğer görmesini bilirsen, anlarsın.

— O halde?

---

(2) Christian Rakowski (1873—?). Bulgar asıllı olan bu rus politikacısı ve diplomatı, romen uyruğundaydı. Romen sosyalist hareketinin öncülerinden biri oldu, bolşevizmi benimseyinceye kadar. 1919 da Ukrayna halk komiserlerinin başkanı, sonra Paris'e elçi oldu. Troçki taraflısı muhalefetteki faaliyetleri yüzünden gözden düştü. Astragan'a sürüldü. 1938 de, Moskova davasında 20 yıl hapse mahkûm edildi.

(3) Resmi ağızlara göre, onun geri çağırılmasını güya Fransa istemiş.

— Eserimizi seversin.
— Görmeyi başaracağımı sanıyor musun?
— Sanıyorum. (4)"

★

İstrati hiçbir zaman komünist partisine üye olmadı. Gerçi *S.S.C.B. dostları* asbaşkanı, *Balkanlarda beyaz tedhiş kurbanlarının savunması Komitesi*'nin üyesidir; komünist seçim kampanyasına katılmış (5), zaman zaman *Humanité* gazetesine yazılar yazmıştır. O çağda birbirine meydan okuyan iki güç arasında, hiçbir zaman orta yerde kalmamıştır. İstrati gene de "çağının insanlarının kargaşası içinde gerçeği bulup çıkarmakta (6)" zorluk çekmektedir. Gerçi kapitalist sistem için duyduğu sadece "tiksinti"dir ama, bütün iktidarı işçilerle köylülerin eline bırakmayacak kadar "insanların kötülüğü"nün kurbanı olmuştur. İşte böylesine kararsızlıklar içinde Rusya'ya hareket etmiştir, orada bir yeryüzü cenneti bulacağını hiç de beklemeyerek.

Moskova'ya varışından kısa bir süre sonra, *Humanité*, birinci sayfasında, P. Vaillant-Couturier'den, İstrati'nin pek olumlu düşüncelerini kapsayan makaleler yayınlamaya başladı:

---

(4) İstrati tarafından "Dünyayı gezen bir serserinin notları ve röportajları", **Monde**, 16 haziran 1928, de değinilen konuşma.

(5) 30 mart 1928 de 1000 frank vermişti.

(6) R. Rolland'a, 6 haziran 1925.

"Batı'ya on yılımı verdim. Hiçbir yerde uman ve seven kişilere rastlamadım. Burada, herşey genç bir ulusun inancını, güvenini atılımını dile getirmekte. Burada iki gün içinde yirmi yaş gençleştim. (...) Kendimi, gecelerini içtenliğin çayı, peyniri ve siyah ekmeği çevresinde geçiren o eski İstrati gibi buluyorum. (7)"

Sol basın için, bu apaçık bir solu benimseyiş demektir.

Moskova'da, Lenin'in ölümünden üç yıl sonra, siyasal hava bozulmaya yüz tutmuştu. Troçkist muhaliflere karşı kitle halinde baskı hareketlerine başlanmıştır. Kasım 1927 de Troçki merkez Komite'sinden çıkartıldı; Alma-Ata'ya sürülecekti. Joffé kendini öldürdü. Rakowski ise Astragan'a sürüldü.

Askeri geçit töreni günü, muhalefet başkanları kalabalığa hitap etmeye ve milislerin müdahalesini sağlamayı denediler. Leningrad'da gerçek bir sokak çatışması oldu.

O günlerde, Fransa'da, bu durum hakkında pek az şey biliniyordu. Muhalefet hareketinin genişliği İstrati'ye kendini göstermekte gecikmedi.

Bununla birlikte Moskova'da bir bayram havası hüküm sürmekteydi. Ekim ihtilâlinin yıldönümüne on bin kadar çağırılı akın etmişti. Kongreler, söylevler, şölenler, resmî ziyaretler birbirini kovalıyor-

(7) P. Vaillant-Couturier. "P. İstrati ve Fr. Jourdain Moskova'da", **Humanité** gazetesi, 31 ekim 1927.

du. İstrati bütün bu şenliklerin sovyet işçilerine neye malolduğunu düşünmekten kendini alamıyordu. *S. S.C.B. dostları*'nın evrensel kongresinde, söylevlerin, boşuna vaadlerin ardında, yabancı temsilciler arasında hiçbir eyleme geçiş istemi sezemiyordu (8).

Tercümansız yapabilmek ve karşısındakilerin güvenini kazanabilmek amacıyla, rusça çalışmaya başlamıştı.

> "Bununla birlikte, size şunu söyleyeyim ki, şu andan itibaren, diye yazıyordu 25 ekimde R. Rolland'a, orada, bu yeni dünyada belirmeye başlayan *çalışma ruhu*'ndan tamamen habersizler. Bizim eskimiş insanlıkta bu eşsiz kışkırtıcının soluk gücünü anlamış olabilen ziyaretçi pek az."

Bir ay sonra, mektuplarının havası değişti: bir kez daha, insanın, daha iyi bir dünya için giriştiği uğraşısındaki güçsüzlüğü ve zayıflığı onu düş kırıklığına uğratmış olmaktaydı.

> "Burada da, orada da, hep o müstebit, kafasız, bölüntücü yola gelmez politikacı (9)."

★

Çağrılılar kalabalığı arasından bir kişi kendini gösteriyordu: Nikos Kazancaki. İstrati, hastalanıp

(8) "Bir Kongrenin çevresinde", **Humanité** tarafından reddedilen bu makale, aralık-ocak 1928 Clarté dergisinde yayınlanacaktır.

(9) R. Rolland'a, 16 kasım 1927.

yatağa düştüğünden, onu kendi yanına çağırdı. Ve bu, Girit'li ile Kefalonya'lının unutulmaz karşılaşması oldu (10).

"Söyler misiniz bana, en çok sevdiğiniz nedir?"

Panait, ruhunun derinliklerinden karşılık verdi:

"Herşeye inanmasını severim ben..."

Nikos'un tüm etkisinde kalmıştı, kültürünün genişliğinin ve düşüncesindeki disiplinin. Bir an için yeniden Mihail'e kavuştuğunu sandı. Nikos'a gelince, heyecanla, karmakarışık konuşan, "kargaşalığa bir uyum vermesini beceremeyen" bu arkadaş karşısında, ona lûtfedermişçesine bir duyguyla karışık bir yakınlık besliyordu.

Kasımda ikisi de bir grup resmi çağırılı ile birlikte Kafkasya"ya gittiler. Dönüşlerinde bir süre için Rusya'dan ayrılmaya karar verdiler, "bolşevizme olan çıkar gözetme kaygısından uzak bağlılıklarını" yabancı ülkelerde ilân etmek amacıyla (11). Aralık sonunda, Rusya'da üç ay kaldıktan sonra, Odessa'-

(10) Bu karşılaşmanın P. İstrati tarafından anlatılan hikâyesi, Aldatan Işık kitabında ve **Monde**'un 23 haziran 1928 sayısındadır; Kazancaki tarafından ise **Gréco'ya Mektup**'ta anlatılmıştır.

(11) **Aldatan ışık (Vers l'autre flamme).** Hareketlerinden önce Stalin'e bir mektup yazarak gezilerinin nedenini açıklamışlardı: "Size açık kalpliliğimizi kanıtlamak için, şimdi Yunanistan'a gidiyoruz, S.S.C.B. de gördüklerimizden duyduğumuz sevinci haykırmak üzere. Sonra yaşamak, savaşmayı öğrenmek üzere buraya döneceğiz." (Vers l'autre flamme, c. I, sy. 120.)

dan Yunanistan'a gitmek üzere *Çiçerin* gemisine biniyorlardı.

★

31 aralık 1927 günü, Pire'ye inerken Panait onbeş yıllık anıların kokusunu büyük bir zevkle içine çekmekteydi. O eski serserinin gölgesi hâlâ heybesi sırtında, midesi boş, Akropol'ün oralarda dolaşıyor mu acaba? (12) Bugün, içini binbir istek yakmakta. Babasının ana yurdunu, Kefalonya'ya tanımak, o hiçbir şeyini bilmediği baba ailesi hakkında bilgi edinmek. Ege denizi adalarını gezmek, kayıkçılarla birlikte yemek yemek... Bu zevklerin hiçbiri ona bağışlanmayacaktır.

Halbuki Yunanistan'ın ona verilecek pek güzel yılbaşı armağanları vardı: Atina basını onu selâmlamaya, kutlamaya gelmişti, ülkenin en önemli gazetesi olan *Elefteron Vima*'ya çağırmışlardı. Daha ertesi gün, işler bozulmaya yüz tuttu. Istrati, başkent dolaylarında bulunan verem hastahanesi *Sotiria'yı* ziyaret etti. Burada hastalar rüzgârların kol gezdiği barakalarda çürümekteydiler. İlâç milâç yoktu. Yiyecek yetersiz. Düşünceleri yüzünden

(12) "Atina yazı masamın altında kıpırdıyor. Licavitos, penceremin önünde, doruğundaki harabeleri dikmiş. Bir lâterna, yapıları ışığa boğan o güzel yunan aydınlığını haykırıyor. Lâterna ile aydınlık bende acı anılar uyandırıyor. Atina'da, **Minerva** gibi otellere inmediğim ve günde 200 drahmiyle yaşamadığım günlerin anılarını; harabeler arasında midem bomboş ve yüreğim dopdolu dolaştığım günlerin anılarını, o yürek ki her zaman mideye üstün gelmiştir." (Bilili'ye 31 aralık 1928.)

suç işlemiş sayılıp da haksızlığa uğrayarak çürümek üzere, acı çekmek üzere atılmış kişileri ziyaret etmek için de *Syngros* cezaevine gitti. Hastalara, barakalarından çıkıp Atina'nın kişizadelerinin yaşadığı banliyödeki villâlara yerleşmelerini öğütledi. Komünist tutuklulara ise, insanlar arasında haksızlık kalmayıncaya dek onların yanında savaşacağına söz verdi.

Alhambra tiyatrosunda verdiği bir konferans az kalsın sokak savaşı haline geliverecekti. Kamuoyu telâşlanmaya başlamıştı bile: İstrati Moskova'dan para alıyor, onu hemen tutuklayıp ülkeden kovmalı. 15 ocak 1928 günü, İstrati, Kazancaki ve konferansın düzenleyicisi profesör Glinos'a karşı bir kovuşturma açıldı. 23 ocakta, resmi makamlar ülkede kalış iznini uzatmaya yanaşmadılar ve kendisine, Yunanistan'ı hemen terketmesini bildirdiler.

Buna rağmen İstrati gene de Yunanistan'da bir ay daha kalacaktı, Kifissia'da, Yunanlı yazar Nazos'un evinde. *Baragan'ın Dikenleri*'ni işte orada tamamlamış ve Grasset'ye göndermiştir.

Bu arada, daha önce Fransa'da kalmış olan kadın arkadaşları Bilili ile Elena Samios (14) da Panait ile Nikos'un yanına gelmişlerdi katılmışlardı. Şubat sonunda Panait ile Bilili Pire'den ayrıldılar.

---

(13) Kitabın birinci bölümü Meudon'da, ağustos-eylül 1927 de, S.S.C.B. ne hareketinden önce yazılmıştı.

(14) Sonradan N. Kazancaki ile evlenecek olan genç yunanlı gazeteci.

Bir daha hiç göremeyeceği bir ülkenin kıyıları uzaklaşırken Panait, o eski serserinin artık büsbütün öldüğünü biliyordu. Akropol'ün basamaklarında ölmek lüksünü de, Pire sokaklarında keyfince gezinmek lüksünü de artık hiç tadamayacaktı. Buna başka bir acı duygu ekleniyordu, artık vatansız olmak duygusu; Yunanistan'dan kovuyorlardı onu; Romanya'da ise tutuklanmakla tehdit ediliyordu.

Yunanistan olayların İstrati'nin inancını yeniden alevlendirmiş, ona, bazı politikacıların işledikleri hatalara rağmen komünist eserini savunma kararını verdirmişti (15). Bilili ile mart ayını Odessa'da, nisan ayını Yalta'da geçirdi, sonra birlikte Moskova'ya doğru yola çıktılar, 1928 mayısının başlarında oraya vardılar. Victor Serge'in tutuklandığını öğrendiler (16). Ekim ihtilâli törenleri sırasın-

(15) De Jong'a, 20 şubat 1928: "Komünist olmayabilirsin (ben, ne olduğumu kendim de bilmiyorum!) fakat bizlere hakim olan, bizleri kötüye kullanan o suçlular güruhunun iğrenç saldırılarına karşı Sovyetler Birliğini savunmalısın..."

(16) **Victor Serge Kibalşiş** (1890-1947). Victor Serge'in rus ihtilâlinin iziyle damgalanmış olan yazgısı, daha yakından tanınmaya değer.

1881 de Aleksandr II ye karşı girişilen suikastten sonra, işe adı karışmış çok sayıda Rus ülkeden kaçtılar. Kibalşiş'ler de bunların arasında idi, sonunda Bruxelles'e yerleşmişlerdi. Victor Serge 1890 da işte bu kentte doğdu. Okula hiç gitmedi, U.L.B. de anatomi hazırlayıcısı olan babasının yönetiminde, dağınık bir öğrenim gördü, buna onbeş yaşında son verip sırasıyla fotoğrafçı çıraklığı, yazıhane hademeliği, desinatörlük yaptı... Anarşizm çok geçmeden bu ateşli delikanlıyı kendine çekti. 1913 de Bonnot'nun çetesiyle belli belirsiz ilişkileri yüzünden iki yıl hapse

da İstrati, Victor Serge ile Leningrad'da tanışmış ve dost olmuştu. Gerçi evet, Victor bir muhalifti ama muhaliflerin de yaşama hakkı yok muydu? İstrati, şahsen tanıdığı Gepeu sekreterine başvurdu. Birkaç gün sonra Victor Serge salıverildi. Panait sevincinden uçuyordu: Sovyetler Birliğinde adlet, boş bir sözcükten çok daha fazla bir şey ifade ediyordu demek!

---

hüküm giydi. 1915 de salıverilince Barselona'ya gitti, orada anarşist önder Segui ile ilişki kurdu. 1917 de Fransa'ya dönüşünde bir kampa alındı, sonra hapsedildi, sonra başka bolşevik zanlılarla birlikte bir grup rus soylusu karşılığında değiş tokuş edildi. 1918 de Petrograd'a geldi, bolşevik partisine katıldı ve III ncü Enternasyonal'de çalıştı. Fakat, Lenin'in ölümünden sonra, Serge için güçlükler birbirini kovaladı. Troçki'yi ve sol muhalefeti tuttuğundan, 1927 de komünist partisinden çıkartıldı; 1933 de tutuklanıp Sibirya'ya sürüldü. Batı'da lehine sürdürülen bir kampanya sonucu özgürlüğüne kavuştu. 1936 da Victor Serge'e Belçika'ya, sonra Fransa'ya girme izni verildi, 1940 da Fransa'dan ayrılıp Meksika'ya gitti ve orada 1947 de bir kalp krizi sonucu öldü. Yaşamının sonu böylece sürgünde geçmiş bulunuyordu; IV üncü Enternasyonal'de savaşırken, Troçki ile de ilişkilerini kesmişti. Victor Serge, yazarlığa, politika eylemi kendisine yasaklandığı zaman başlamıştır. Eseri 1928 den sonra gün ışığına çıktı: **Ville conquise** (Ele geçirilmiş Kent), **Les hommes dans la prison (Cezaevindeki adamlar), Destin d'une révolution (Bir ihtilâlin kaderi), L'Affaire Toulaev (Tulaev davası)**... Bunlar, sayfalara rastgele serpiştirilmiş olan, adsız insanlar kalabalığıdır, onlar olmazsa tarih de olmazdı. Düşüncelerin ifadesi, anlatım yolu çokluk beceriksizcedir ama eser gene de sürükleyiciliğinden bir şey yitirmez. Victor Serge'in yaşantısı gerçi kuşkusuz kitaplarından çok daha zengin, çok daha hayranlık uyandırıcıdır ama insan onun eserini de sever ve bu eserde o inatçı mücadele yaşantısının bir yansımasını bulur.

Bekovo'da, Moskova'nın kırk kilometre kadar yakınında, İstrati ile arkadaşı, ormanın ortasındaki bir *daça*'da üç oda kiraladılar ve orada üç ay geçirdiler. 28 mayısta İstrati, sovyet hükümetinin yayınevi olan Gossizdat'ın yazıhanesinde Maksim Gorki ile karşılaşacaktı (17). Kolları şarap şişeleri ve yiyeceklerle dolu, heyecanlı, kekeleyen İstrati, kendini görünürde soğukkanlı, kendine hakim, rusçadan başka bir dil konuşmayan bir adamla karşı karşıya buluverdi. Görüşmeleri bir çeyrek saatten fazla sürmemiş ve ancak bir tercüman yardımıyla konuşabilmişlerdi. Eskiden onu böylesine büyüleyen o adam, yazarlık yaşantısı kendisininkine benzetilen o Gorki bu muydu gerçekten? İstrati kendisini Rolland'a daha yakın duydu ve şaşırdı. Mutlu muydu yoksa düş kırıklığına mı uğramıştı? Kim bilir? Gerçekten bir insanın mı elini sıkmış, yoksa eski bir idealin canlanmış kişiliğini şöyle bir görmekten öteye gitmemiş miydi nerden bilebiliriz?

Yavaş yavaş, muhaliflerle temas ettikçe İstrati, sovyet rejimi konusunda kuşkulara kapılıyordu:

> "Bazılarıyla, hoşnutsuzlarla bir arada bulunduğumda, onları eleştirilerinde öyle mantıklı görüyorum ki, öfkeyle haykırmaktan kendimi alamıyorum; ve akşamı ötekilerle, resmi kişilerle geçirdiğimde, karşıma öyle iddialarla

(17) Bu karşılaşma Rolland'a yazılan 5 haziran 1928 tarihli mektupta ve 16 haziran 1928 sayılı Nouvelles Littéraires'deki: "Visite à Gorki" makalesinde anlatılmıştır.

çıkıyorlar ki, neredeyse kuşkulandığım için onlardan özür dileyesim geliyor. (18)"

Bu duraksamalarla birlikte fransız dostlarını şaşırtan bir sessizlik sürüp gidiyordu. Fransa'da, onun hakkında çeşitli söylentiler ortada dolaşmaktaydı. Yunanistan'a yaptığı yolculuğu S.S.C.B. den bir kaçış olarak yorumlamamışlar mıydı?

Kazancaki ile kadın arkadaşı da onların yanına gelmişti. Bütün Rusya'da denizde ve karada parasız yolculuk etme olanağını sağlayan serbest-gezi kartlarıyla donatılmış olarak, Sibirya ve Mançurya'dan geçip Japonya'ya kadar uzayacak, iki yıllık bir yolculuk tasarlıyorlardı. 1928 ağustosunda başlayan bu gezi altı ay sonra yarıda bırakılacaktı. Volga'yı Astragan'a kadar inmişlerdi. Oradan Gürcistan'a, Ermenistan'a ve Karadeniz kıyılarına gittiler. Elena Samios'u dinleyelim :

"Yol çantasının ağırlığı altında iki büklüm, başlıbaşına bir hamal gerektiren fotoğraf makinesiyle ve öteberisi altında ezilmiş, bir elinde portatif Remington yazı makinesi, ötekinde alüminyum bir testi, Panait, Panaitaki, sevgili *haydut*'umuz (...). Yanıbaşında Girit'li Kazan yürümekte, Panait ile ayni yeşilimtırak kurşuniyi giymiş, Atina'daki bir kadın terzisinin elinden çıkmış giysiler (19)."

---

(18) **Vers l'autre flamme**, c. I., sy. 151.

(19) İspanyolcadan çev. E. Samios, **La verdadera tragedia de P. Istrati.**

Neyle geçinecekler peki? İstrati eserlerinin rusçaya çevirisinden ve Ukranya'da *Kira Kiralina*'ya esinilerek çevrilmiş filmden telif ücreti almıştır. Kazancaki ile İstrati film senaryoları yazmışlar, bunlara *Vufku* (20) bol para vermiştir. Ayrıca Rieder de aylıkları ödemeyi sürdürüyor. İki arkadaş birlikte *Kızıl yıldıza doğru* başlığını taşıyacak bir röportaj yazmayı da tasarlıyorlar. Az rakam verilecek, az kalem tartışması ama bol bol fotoğraf belgeleri! Fransa'da, İsviçre'de, Holânda'da, İsveç'te, bu makaleleri ülkelerinin basınında yayınlatmalarını istedikleri dostlarına böyle haber veriyorlar (21).

★

"Ben turist olarak içeriye sızmış değilim (...), yaşadım, yani: kendimi insanlara adadım (...) Bu ortaklıktan hemen hemen her zaman sarhoş olduk.

Oh, sizler, sizler ki benden söz aldınız ve-

(20) Sinema şirketinin adı.

(21) Bu makaleler onlara gelir sağlamayacaktı çünki hiçbiri yayınlanmadı. Bazı gazeteler onları basmaya cesaret edemedi, bazıları ise 1929 şubat ayında İstrati'den, her türlü yayını durdurmalarını isteyen bir mektup aldılar. E. Bendz İstrati ile Kazancaki tarafından imzalanmış üç makalenin daktilo edilmiş kopyelerini saklamış. Bu arada, Gepeu sekreteri Ghersen'a yazdığı 4 aralık tarihli mektubunda İstrati şöyle diyordu: "Gazetelerde Kazancaki ile benim imzamla çıkabilecek tüm yazılar bana ait değildir, hepsi onun kaleminden çıkmıştır."

ya siz ki kendiliğimden söz verdim, geri dönmek ve sizler için bir izba yapmak sözü: belki de sizleri bir daha hiç göremeyeceğim! Herşey düşten ibaret. Ama bütün yaşantı da bu değil mi zaten? (22)"

Hayır, böylesine yolculukların sarhoşluğunu artık hiç tadamayacak, Moskova ile Astragan arasında, Gürcistan ile Ermenistan arasında rastladığı kişileri artık hiç göremeyecek. Kazan'da, Mihail'in doğduğu kentte, dostunun gölgesini boşuna arıyor, hattâ kendi yaşantısı gibi onun da bir düş olup olmadığını kendi kendine soracak kadar (23).

Ekim ayını Gürcistan'da, Borjom'da geçirdiler. Sıtmaya yakalanıp zayıflamış, siyatiğin kıskıvrak yakaladığı İstrati ancak 53 kilo gelmekteydi. Kifissia'da tamamladığı *Baragan'ın Dikenleri*'nden beri, *Monde*'da ve *Les Nouvelles Littéraires*'de yayınlanan birkaç makale dışında hiçbir şey yazmamıştı. Rieder ondan, Adrien Zograffi'nin serüveninin devamını isteyip duruyordu. İstrati'nin yazmak gelmiyordu elinden. Bundan da acı çekiyordu, sessizliğe bir türlü boyun eğemiyordu.

Kazancaki'nin, bu uyanık ve istemi güçlü adamın, İstrati'nin düşüncesi üzerinde felce uğratıcı bir etki yarattığı da akla gelebilir. Panait "canavar" adını verdiği bu arkadaşın kişiliği altında ezilmiş-

(22) Vers l'autre flamme, c. I. sy. 59.

(23) Rolland'a gönderdiği 6 eylül 1928 tarihli bir kartpostaldan.

lik duymamış mıdır acaba? Zaten birbirlerine karşı çıkmakta, birbirleriyle kapışmakta, birbirlerini yaralamakta gecikmeyeceklerdir.

16 aralık 1929 günü, İstrati Rieder yayınevinden telif haklarını alır almaz yolculuğa devam kararıyla Moskova'ya döndüler.

★

İstrati çok geçmeden yolculuğa devam etmekten vazgeçti. 12 ocak 1929 da Georges Ionesco'ya, ay sonundan önce Paris'e döneceğini haber verdi:

> "Bu gerekli, birkaç nedenle; orada yoksulluk, çalışma olanağı yok, ağız berbat, donanım berbat. Hattâ ruh yönünden de, Rusya'dan bıktım artık, şimdilik. Biraz uzaklaşmam gerekiyor, 15 ay burada kaldıktan sonra."

İstrati, sözcülük görevini unutmamıştır. Batı'da, bildirisini bekleyenlere ne demeli? Sosyalist eser ondan sevinç çığlıkları koparıyorsa da, aksaklıklarını da açıklaması gerekmez mi? Ama duraksıyor, çünkü açık sözlülüğünün burjuvaziyi, Sovyetler Birliğine karşı silâhlandırma tehlikesi yaratacağını bilmektedir. Bu duraksamalarla bocalarken Gepeu'nun sekreteri olan Gherson'a 4 ve 16 aralık 1928 de iki mektup yazmıştı (24). Büyük bir saflıkla ona, re-

(24) Bu mektuplar Capatana tarafından 1941 yılında **P. İstrati ou l'homme Qui n'a adhére à rien'de** (Hiçbir şeye

jimin haksızlıklarını "açıklamış" ve bunlara çare bulma yollarını göstermişti. Gherson'a S.S.C.B. konusundaki kitabını, ancak onun onaylamasından sonra yazacağına dair söz veriyordu.

İstrati'nin bu mektupların —anlaşılan cevapsız kalmış— kopyelerini gösterdiği dostları, onun "Sibirya'ya lâyık" olduğu karşılığını veriyorlardı! Tam bir ay bitip tükenmek bilmeyen tartışmalarla geçti. Victor Serge (25) bu "doğuştan tutucu"yu duygulanarak anıyor. Ona diyorlarmış ki: "Panait, yumurta kırılmadan omlet yapılmaz. İhtilâlimiz v.b." O da şöyle karşılık veriyormuş: "Pekâlâ, görüyorum ki, yumurtaları kırmışsınız, ya omlet nerede?"

İstrati bir gün gelip de dünyaya, kendisini boğan o içten sözcükleri haykırabilme umudunu tüm yitirmiştir :

> "Beslediğim umutlardan, yoksulluk içinde geçen bütün bir yaşamdan geriye hiçbir şey kalmadı, hiçbir şey. Bir paçavrayım ben artık. Yalnız her zaman bildiğim dostluğa ilişilmedi. Dünyaya gelince, benimle olsun, bensiz olsun, o kendi yolunda gidecekti. Hattâ onu da Ber-

---

katılmayan adam) de yayınlanmıştır. İstrati'nin programı kararlı bir biçimde troçkistti:

— Muhalefeti tedhişçi yollarla altetmeye çalışmaktan vazgeçmek.

— Parti içinde eleştirme hakkını kabul etmek.

— Partide ve sendikalarda gizli oy sistemini koymak.

(25) Victor Serge **Mémoires d'un révolutionnaire** (Bir ihtilâlcinin anıları), sy. 300.

nard'ın diyeceği gibi, cehennemin dibine yolluyorum (26)."

Boş sözlerden, gevezeliklerden usanmıştı, artık bir tek isteği vardı: Fransa'ya dönmek. İşte Russakov meselesi o zaman patlak verdi. 1 şubat 1929 da Victor Serge İstrati'ye bir gün önce, Leningrad Pravda'sında yayınlanmış bir makale gösterdi. (27) Victor Serge'in kayınbabası, basit bir işçi olan Russakov, bu makalede proleterya düşmanı olarak ilân ediliyordu. Tutuklanması ve başkalarına örnek olacak biçimde cezalandırılması isteniyordu. İstrati hemen hareketini erteledi (28).

Gerçekte neler olup bitmişti? Russakov ailesi komşularının kıskançlığını çeken geniş ve güzel bir dairede yaşıyordu. Aylardanberi genç bir komünist kadın bu daireyi ele geçirmek için uğraşmakta, girişimlerde bulunmaktaydı. Russakov yalnız bir muhalifin kayınbabası değildi ayni zamanda kendi de anarşist düşünceleriyle tanınmıştı. Çok geçmeden sözler büsbütün batıcı olmaya başladı. Bu genç komşu kadın Russakov'a hakaret etti, Victor Serge'in

(26) G. Ionesco'ya, 12 ocak 1929.

(27) Troçki'nin bu gazete hakkındaki düşüncelerini almak yerinde olacak: "Lenin gelinceye kadar, başyazarları Stalin ile Kamenev olan Petrograd Pravda'sı, her zaman sınırlı bir zekâ, görmezlik ve fırsatçılık anıtı olagelmiştir." **(Hayatım adlı eserinden).**

(28) Russakov meselesinin hikâyesi İstrati tarafından **Vers l'autre flamme**'da anlatılmış, ona bütün bir bölüm ayrılmıştır. E. Samios **La verdadera tragedia'da de P. İstrati**'de ve V. Serge **Bir ihtilâlcinin anıları**'nda bundan söz etmiştir.

karısını tokatladı ve kendisine kötü muamele edildiğinden yakındı. 1 şubatta sendikadan çıkartılan, fabrikadan kovulan Russakov artık iş bulamaz olmuştu.

Victor Serge, Pierre Pascal (29), İstrati ve doktor Nikolaenko (30) Leningrad Pravda'sına ve Kalinin'e telgraflar gönderdiler. Sıfırın altında 30 derecelik bir soğukta İstrati oradan oraya başvurdu. 6 şubatta her türlü başarı umudunu yitirmiş halde, Lefèvre'e, de Jong'a, Bendz'e, Kazancaki ile kendi imzasını taşıyan makaleleri yayınlamamalarını yazdı:

> "Bugün olsa, Rusya hakkında yazdığım makaleler bu havada olmazdı. İşlere altı ay öncesine oranla başka bir gözle bakıyor, içyüzünü biliyorum artık (31)."

Kazancaki Sibirya ve Mançurya'ya yolculuğunu tek başına sürdürüyordu. Dönüşünde acınacak bir kişi olan Azad'ın, Panait'in acıklı serüvenlerini hatırlattığı düşsel ve allegorik romanı *Toda-Raba*'yı yazacaktır.

Russakov sorunu üzücü bir biçimde son buldu. İlk davanın sonunda, 1929 yılı nisan ayında, sanıklar beraat ettiler. Fakat mahkeme beraat kararını temyiz etti ve 10 mayıs 19 dan 12 mayıs 1929'a ka-

(29) P. Pascal, Moskova'ya yerleşmiş fransız yazar, sonradan Sorbonne üniversitesinde doğu dilleri profesörü olmuştur.

(30) Nikolaenko uzun yıllardanberi Russakov ailesinin dostu olan bir hekimdi.

(31) Bendz'e, 6 şubat 1929.

dar süren yeni bir dava kürek mahkûmiyetiyle son buldu: Russakov'a üç ay, karısına iki ay, Serge'in karısına da bir ay Serge'in ailesine karşı resmi makamların beslediği düşmanlık bundan daha açık bir biçimde ortaya belirtilemezdi.

Rusya'dan dönen, artık o eski Panait değildi: onda bir şeyler kırılmıştı. Otuzbeş yıl sonra Pierre Pascal şöyle yazıyor:

> "İstrati'nin teoricilikle, marksistlikle hiç ilişkisi yoktu: tepeden tırnağa duygu idi o, insanların mutluluğunu istiyordu, adalet, doğruluk, eşitlik, özgürlük istiyordu... Pek çabuk anladı ki bütün bunlardan Rus ihtilâli hiçbir şey getirmemiştir. Russakov meselesi, onun düş kırıklığına uğramasının —birçok nedeninden— sadece bir tanesidir. (32)"

(32) Bana yazılmış 5 mayıs 1965 tarihli mektup.

6.

S.S.C.B.'DEN SONRA (1929 ve 1930)

"Senin bir 1927 den önceki, bir de o tarihten sonraki olmak üzere iki yaşamın olduğunu söylemek doğru değil midir? ve, biraz gerilere gidip de yeni edindiğin deneyime göre konuşmak, yaratmak isteyeceğin zaman, kim bilir bunun, senin en iyi yönünün bir ürünü olmayacağını? Fakat acele etme. Bekle ki olgunlaşsın, dur hele; ve gene bekle ki tarih birazcık yol almış olsun (1)."

İstrati'nin Paris'e dönüşü, günün olayıdır. Ionesco'nun bodrum katında dostlar, tanışlar, gazeteciler durmadan gidip gelmektedir. İstrati gülüyor, şakalaşıyor, sorulara cevaplar veriyor. Fakat acı bir çizgi alnını kırıştırmıştır. *Nouvelles littéraires* ve *Monde*'a verdiği demeçte, sözcüklerini tartıyor öfkesini frenliyor, hayranlık ve eleştiriyi ayarlamaya çabalıyor, derin düş kırıklığına hiç değinmiyor. Ancak akşam, Georges Ionesco ile Adrien de Jong'un yanında, kendisini kapıp koyverme hakkını bulabiliyor.

(1) V. Serge'den İstrati'ye, 14 mart 1930.

"Ben yitmiş bir adamım. Benim için herşey bitmiştir artık. Artık hiçbir şeye inanmıyorum." Sovyetler Birliğine dayandırılmış olan bütün umutları yıkılmıştır. Elinde ne çare kaldı ki? Bir kitap yazmak, boğazını sıkan sözcükleri haykırmak.

"Ama Panait seni yanlış anlayacaklardır, seni alaya alacaklardır! Burjuva sınıfı eğlenecektir seninle."

"Varsın eğlensin, artık başka şey beklediğim yok zaten. Ama gelecek, benim haklı olduğumu kanıtlayacaktır."

İstrati'nin Victor Serge'den aldığı mektuplar da onu yatıştıracak nitelikte değildir (2). Fransız troçkistleri Maurice ve Magdeleine Paz ile Boris Suvarin ile mektuplaşmaya başlıyor. Troçki'nin dostları, Büyükadaya sürülmüş "ihtiyar" için Avrupa'da bir barınak aramaktadırlar. Şubat 1929 da İngiltere ona vize vermeyi reddetmiştir. Resmi ağızlardan ikinci bir red cevabıyla karşılaşmamak için, Holânda'da zemin yoklaması yapılmaktadır. De Jong, Panait'in gizli işler çeviren biri gibi geldiğini görüyor; Meclis'teki bir sosyal —demokrat üyeden, hükümetin tutumunun ne olacağını sorup öğrenmeyi kabul ediyor. Bakanların çoğu ona sığınma hakkı vermeye hazır görünüyorlar, yeter ki Troçki Ho-

(2) Bu mektuplaşmanın acıklı bir niteliği vardır; burada, dostlarının sayısı günden güne azalan, peşine düşülmüş bir adamın dramı hissedilir. 3 nisan 1930 tarihini taşıyan bir kartpostalde şöyle yazılıdır: "Kuşatılmışım, rahat bırakılmıyorum, durumum her an dayanılmaz hal alabilir. Artık bütün direniş gücümü yitirmek üzereyim. Pek kritik bir dönüm noktasında bulunuyorum."

lânda'da hiçbir politik eyleme girişmesin. Bununla birlikte, Troçki tarafından IV üncü bir Enternasyonal'in kuruluşunun vaktinden önce ilânı üzerine, bu kararlarından cayacaklardır.

Gerçi kuşkusuz, Troçki'nin acıklı sonunda İstrati'nin oynadığı rol pek geçici ve sonuçsuz kalmıştır. Politik öğretileri, bunların diyalektiğini bilmeyişi onun Troçki'nin düşüncelerini benimsemesini engellemiştir. Fakat dostluk onun içgüdüsüyle bu büyük ve yenik düşmüş adama doğru itmektedir.

> "Troçki, partiyi kaybetmiş bir adam, bir sürgündür. Haklı olup olmadığını bilemem. Yalnız bildiğim şu ki, Türkiye'de güvenlikte değildir, hastadır, izlenmekte ve mutsuzdur. Bunun içindir ki ona yardım etmek isterim."

Gene dostluk adına, Rolland'dan, Francesco Ghezzi'nin (3) salıverilmesini isteyen bir telgraf yazmasını rica edecek ve E. Vandervelde'den, Victor Serge'e bir pasaport sağlamasını isteyecektir.

Haziran başında, İstrati Villeneuve'de, Romain Rolland'da birkaç gün kaldı. Ona, S.S.C.B. hakkındaki kitabı *"Vers l'autre flamme* — Aldatan Işık'ın bir bölümünü ve ayrıca Gepeu'ya yazmış olduğu iki mektubu okuttu. Çok şaşıran ve üzülen Rolland, İstrati'ye, hiçbir şey yayınlamaması için yalvardı :

> "Bu, bütün Rusya'ya indirilecek bir balyoz darbesi olacaktır. Bu sayfalar kutsaldır, *Ebedi*

(3) Rolland'a yazdığı 24 mayıs 1929 tarihli mektuptan. Ghezzi İstrati'nin Moskova'da tanıştığı bir italyan komünisti idi.

İhtilâl'in arşivlerinde, onun Altın Kitab'ında saklanmaları gerekir. Onları yazdığınız için sizi daha da çok seviyor ve sizi *sayıyoruz*. Ama *yayınlamayınız* onları. (4)"

Bu görüşmeden sonra İstrati, kitabını yayınlamaktan vazgeçmiş gibi görünmektedir.

"Ve basta (5). *Vers l'autre flamme* hiç yayınlanmayacaktır. Bu açıdan, ölmüşüm ben."

İsviçre'den dönüşünde, kendi kendini bulabilmek, düşüncelerini apaçık görebilmek umuduyla Colmar'da bir süre kaldı. "İki yıldanberi ucunu kaçırmış bulunduğu Ariadne'nin yumağını yeniden yakalamaya (6)" çalışacaktı, Adrien Zograffi'nin o yaşantısını. Bunun yeni bir dönemini yazmaya kalkıştıysa da hemen bıraktı: *İnanç arayıcıları* (7). On gün içinde, birinci cildin, *Braila doklarında*'nın 76 sayfasını yazdı ama hiçbir zaman tamamlamayacaktır (8).

Büyük ve önemli bir olay: temmuz başında, İstrati, *Vers l'autre flamme*'ın herşeye rağmen yayın-

(4) Rolland'a yazılmış ve İstrati tarafından 21 haziran 1929 da J. Stanesco'ya gönderilen bir mektup bölümü. İstrati, Stanesco'ya şöyle yazıyordu: "Buraya onun elinden çıkmış ve ben yaşadığım sürece hiç kimsenin bilmemesi gereken bir bölümü alıyorum. "Rolland'ın bu mektubunun kaybolduğu anlaşılıyor.

(5) Yeter.

(6) De Jong'a yazdığı mektuptan, 16 haziran 1929.

(7) İstrati tarafından J. Cabanel ile bir görüşmesinde değinilmiş başlık. (**Triptyque,** nisan 1920).

(8) Bu tamamlanmamış el yazısı metin Marga İstrati'dedir.

lanacağını bildiriyordu. Üç cild halinde: birincisi 15 ekimde, ikincisi 1 kasımda ve üçüncüsü 15 kasımda basılmış olacaktı.

"Bu, bütün Avrupa'da kıyametler koparacaktır, çünki bu cildler, tıpkı başlıklarının belirttiği gibidir: ateş ve alev!" (9) Budapeşte'den gönderdiği 20 ağustos 1929 tarihli bir kartpostalde ise (10) Rolland'e: "Dostum, ortalığı kırıp döktüm ben" demektedir.

Bu tutum değişikliği niye? Elimizde belge bulunmadığı için varsayımlarla yetinmek zorundayız. Sağlık ve para yönünden sıkıntı içinde, S.S.C.B.'ye yaptığı geziden doğmuş vicdan huzursuzluğundan işkence çekmekte olan İstrati herhalde Adrien Zograf'fi'nin yaşantısını sürdürmeye kendinde güç bulamıyordu. Oysaki iki yıldanberi Rieder ondan yeni bir eser istemekteydi. İstrati'nin paraya ihtiyacı vardı. O sırada, mayıs ayında Montana'dan beraberinde getirdiği, ağır hasta bir dostunu evinde barındırmaktaydı. Para sıkıntısı kitaplarını İngiltere'de, Birleşik Amerika'da, Holânda'da, İsveç'te ve Danimarka'da çevirtmek için gösterdiği ısrarlardan da (11) anlaşılıyor.

Başka bir etken de çıkmıştır ortaya. İstrati önsözünde bunu bize apaçık belirtiyor:

---

(9) De Jong'a, 15 temmuz 1929 tarihli mektubundan.

(10) O sırada İstrati, Romanya yolundadır.

(11) 11 temmuzda Bendz'e ve 15 temmuzda da Jong'a yazdığı mektuplara göre.

"Bu *Aldatan Işık* başlığıyla yayınlanan üç kitap ortaklaşa yazılmıştır ama, ayrı ayrı. Eğer bunları yalnız kendi adımla yayınlıyorsam, bu bir kez, ancak geçici bir süre içindir; sonra da, onları iki elimle imzaladığım içindir, oradaki düşünceleri kendime maletmek amacıyla değil, daha çok kişi tarafından okunmalarını sağlamak amacıyla."

Bugüne kadar, ancak birkaç kişi kitabı yazmakta ortak olanların adlarını biliyordu. Gerçekte İstrati yalnız birinci bölümü kaleme almıştır. İkincinin yazarı Victor Serge, üçüncününki ise Suvarin'dir (12). S.S.C.B. de kalmış bulunan Victor Serge için, böyle bir yazıyı kendi adıyla yayınlamak fazlasıyla tehlikeliydi. Suvarin ise hiç kuşkusuz İstrati'nin adından yararlanırken, bir yandan da yayının bütün sorumluluğunu onun yüklenmesini yeğ buluyordu.

Birinci cild İstrati'nin heyecanlı kaleminden doğmuştur: oldukça tutarsızdır, S.S.C.B. ye gezisinin hikâyesiyle başlar, Russakov davasının uzun bir incelemesine girişir. İkinci ve üçüncü cildler ise troçkist muhalefetin sesini duyururlar: bu, Stalin dönemindeki sovyet rejiminin bir eleştirisidir. Victor Serge, daha ılımlıdır. Suvarin ise en iyi belgelere dayananıdır: 1924 ile 1927 arasında sovyet basınını inceden inceye elden geçirmiştir. Havası sert-

(12) Serge'in yazdığı metin rus sınırını Bilili'nin koynunda aşmıştı. İstrati, kalem arkadaşlarının adlarını de Jong ile Rolland'a açıklamış bulunmaktaydı.

tir: Stalin rejimini acımasız bir biçimde mahkûm etmektedir (13).

1929 yılında olduğumuzu unutmayalım. Lenin'in imgesi henüz bütün belleklerde canlıdır. İhtilâl'in soluğu hâlâ güçlü esmektedir. Sol için, S.S.C.B.'ye ve ihtilâline ilişkin olan her şey, bir zafer ve yücelik halesiyle çevrilidir. Muhaliflerle Stalin'ciler arasındaki mücadele hakkında bilinenlerdir ki? Stalin'in kendisi de, henüz pek iyi tanınmamakta ve bir triumvira (üçlü) içinde, alçakgönüllülükle yer almış bulunmaktadır. Bürokratik. Sonra da diktatörce iktidarı becerikli bir biçimde gizlenmiştir.

Basının tepkileri gelmekte gecikmedi. Sol, İstrati'yi "anarşist taslağı", "romantik burjuva", "romen Siguranza'sına satılmış" olarak niteledi. Sağ gazeteler ise onu, eleştirisinde sağlamlıktan yoksun oluşundan ötürü kınadılar. Rolland onu artık politikayla uğraşmamaya davet etti:

> "Siz bir dostsunuz, bir eliaçık kişisiniz, bir sanatçısınız. Hepsi bu kadar. Bu da az değildir. Fakat insan kendi sınırlarını bilmesi gerekir. (14)"

Ona hararetle, *Mihail* ve *Nerrantsoula (Sokak Kızı)*ya dönmesini salık veriyor. Fakat uzun soluk-

(13) Bu üç cildin üç ayrı kişiliğin ifadesi olduğunu pek az eleştirmen anlamış bulunuyor. Léon Werth **(Vient de Paraître.** nisan 1930) ve Maurice Wullens **(Les Humbles,** nisan 1930) yalnız birinci cildin İstrati'ye ait olduğunu söylemişlerdir.

(14) 24 ağustos 1920 tarihli mektup.

lu yeni bir edebi esere başlayamayacak kadar bitkin olan İstrati, açık mektuplarla, bildirgelerle, kendi yaşantısından öykülerle yetiniyor.

★

İstrati Rusya'dan kırgın dönmüştür. *Vers l'autre Flamme* onun üzerine sonsuz bir düşmanlık çekmiş bulunmaktadır. Ağustos 1929 dan ağustos 1930'a kadar, ruhi kargaşalığını artıran düş kırıklıkları birbirini kovalıyor.

1929 yılı ağustos ayının sonunda 6 ağustosta bir madenciler grevinin resmi makamlarca vahşi bir biçimde bastırıldığı Lupeni'de (15) bir soruşturma yapıyor: burada yirmi kadar madenci kurşuna dizilmiş, başkaları da yaralanmış veya tutuklanmıştır. Sosyalist *Lupta* gazetesinde, İstrati gerçek bir iddianame sayılabilecek sekiz makalelik bir seri yayınlıyor (16).

Paris'e dönüşünde, komünist basın, 1 ekim 1929 tarihinde N.R.F. de "Russakov davası"nın yayınlanması üzerine kükremeye başlıyor (17).

---

(15) Romanya'da güney Karpatlarda madencilik kenti.

(16) 25 eylülden 2 ekim 1929'a kadar.

(17) "Russakov davası" Vers l'autre flamme"ın birinci cildinin son bölümünü meydana getirir. İstrati, yanlış yorumlanan bu tümüyle ayrı bölümü yayınlamakla hata etmiştir. 20 ekim 1929 da Rolland ona şöyle yazıyordu: "Bütün düşünceniz konusunda yargıya varmak için kitaplarınızı okumayı bekliyorum. Fakat N.R.F. deki makalenizde yayınladığınız düşüncenizi açıkça onaylamıyorum, ve bu kararımdan da hiç caymıyorum. Size karşı

S.S.C.B.'ye yaptığı yolculuğun bir başka sonucu daha: Panait ile Bilili arasındaki anlaşma tehlikeye düşmüştür Panait Paris'te kalırken, oldukça güzel sesli Bilili, Viyana'da şan dersleri alıyor. Ona, Viyana'lı bir hekim ile olan ilişkisinden söz ediyor. Kozma'nın kıskançlığı uyanıyor gene. Ve Paris ile Viyana arasında durmadan telgraflar, acı dolu mektuplar gidip gelmeye başlıyor. Uzaklık ve yazma zorluğu, anlaşmazlıkları daha da ciddileştiriyor. Sık sık, kâh gülünç, kâh acınacak parlamalarla bu acıklı oyun, bu can çekişme tam bir yıl sürecektir.

Bilili Panait'ten Viyana'ya, yanına gelmesini yalvarıyor. Öte yandan Boris Suvarin/de sol basında aleyhine açılan kampanyaya karşılık vermediğinden ötürü onu kınamaktadır. Bütün bunlara o bitip tükenmek bilmez para sıkıntıları ve yeni siyatik krizleri de ekleniyor. Kasım 1929 da İstrati Viyana'ya, kadın arkadaşının yanına gidiyor. Aralık sonunda dostlarına anasının anılarıyla içi burkulan, Noel'in yaklaşmasıyla eski vicdan huzursuzlukları başkaldırmış haylâz bir çocuğun kaleminden çıkma hüzünlü kutlama mektupları geliyor (18).

Ocak 1930 da İstrati eski heyecanına yeniden kavuşmuşa benziyor. Mısır'da bir "konferans-kon-

---

beslediğimiz sevgi bundan asla etkilenmiş değildir. Bütün işlediğiniz hataların tutkulu karakterinizden ileri geldiğini pekâlâ bilmekteyiz. İşte size değer kazandıran da bu cömertçe tutkunuzdur. Fakat ayni zamanda sizi tehlikeye de atıyor çünki gözlerinizi kör ediyor ve çevrenizde felâketler yaratabiliyor."

(18) De Jong'a 27 aralık, Bendz'e 25 aralık 1929 tarihli mektuplar.

ser" turnesi tasarlıyor, bu delice serüvene Bilili ile dostu de Jong'u da birlikte sürüklüyor. Fakat ne yazık! İskenderiye'de resmi makamlar İstrati'ye karaya çıkış izni vermiyorlar:

> "Altı kez Mısır'a girmişimdir, *elimde en ufak bir kâğıt bulunmaksızın.* Bu kez ise tamamen kusursuz bir pasaportla geliyorum, inmemi yasaklıyorlar (19)."

Trieste'ye geri gönderiliyor, orada İtalyan polisince tutuklanıyor fakat ertesi gün fransız konsolosunun müdahalesi sayesinde salıveriliyor. Paris'e dönüşünde fransız uyruğuna geçmeye kalkışıyorsa da, kısa bir süre sonra bu girişimlerden de vazgeçiyor. *Nouvelles littéraires*'e bu öfkeli sayfaları gönderiyor: "Toprağımı çaldılar benden! (20)"

Çevresi boşalmaya başlamıştır. Eski dostlarının kendisini terkettiğini hissediyor. İki yıl sonra, *Maison Thüringer* (Uşak) e yazdığı önsözde şöyle diyecektir :

> "Rusya'dan dönüşümde en büyük dostlarımdan ayrılmıştım. Ve Mısır beni kovar, İtalya ise Trieste'deki zındanlarına atarken, nazik komünist çobanlar, işçi Avrupa'sına, sınıfıma, benim kâfir olduğumu bildiriyorlardı (...) Ve

(19) Rolland'a, 4 şubat 1930.

(20) **Toprağı sevdiğim için (Pour avoir aimé la terre)** 22 şubat 1930.

bunu rahat rahat, keyiflerince başardılar, bana insanın yeryüzünde nekadar yalnız olduğunu kanıtlayan bir sessizliğin ortasında (21)."

14 mart 1930 da ise sadık dostu de Jong'a şöyle yazıyordu:

"Bu olay bana, hiç dostum olmadığını veya pek az dostum olduğunu kanıtladı. Bana yapılan haksızlığı onarmak için hiç kimse yerinden kıpırdamak zahmetine katlanmadı. Torrès lâfazanın, hokkabazın biri. Rolland çok ihtiyatlı. Ötekiler ise beni tanımıyorlar (...). İşte O alçak edebi sınıfın görüntüsü."

Zavallı İstrati! Ne umuyordu acaba? İnsanların gerçekten, başından geçen o acınacak serüvene içerleyeceklerini mi sanıyordu? İşte onu, romen cezaevleri suçsuz kurbanlarla dolup taşarken kendi kişisel âkıbeti konusunda kaygılandıklarından ötürü Fransızları kınayan o 1925 yılının Panait'i ile açık çelişmeye düşmüş görüyoruz.

15 mart 1930, ilk bildirisinin yıldönümünde, Romain Rolland ona, tüm ilişkilerini kesen bir mektup yazdı: *Vers l'autre flamme*'ın pek sevdiği ve yakını olan bir kadına karşı iftiralarla, dedikodularla kapsadığını görmüştü. İstrati özür dilemeye yanaşmadığı için Rolland da dostluklarına son verdi.

Bundan sonra İstrati'nin bir tek isteği vardır: Batı'dan ayrılmak, o aşağılık "edebiyatçı sınıfı" ile

(21) **Maison Thüringer**, sy. 14.

ilişkilerini kesmek. İbrail'de, daha sade bir insanlık bulmayı, çocukluğunun pınarından içmeyi umuyordu. 17 martta N. Konstantinescu'ya gelişini haber verdi (22). Onbeş güne kadar İbrail'de olacaktı. Hiç kimseye bir şey söylemesinlerdi. Başını dinlemek, yalnız kalmak istiyordu; "Sereth ırmağının ağzında geçecek" bir roman yazmayı tasarlıyordu Baldovineşti'de. Gerçekte, üç ay sonra, Muids-sur-Nyon'da kaleme alacağı *Tsatsa Minnka* (Minka Abla)yı düşünmekteydi.

Mayıstan eylüle kadar, seyircinin gözünde, tutarsızlıklarla dokunmuş gibi görünecek çılgınca bir dönem yaşadı: bu, Bilili dramının sonu oldu.

Üç yıl sonra, olaylar ve tutkular yatışınca, nihayet kavuştuğu dostu Nikos'a açılacaktır:

> "Senden Tverskaya'daki Passage otelinden ayrıldığım günden bugünedek yaşantımın ne olduğu konusunda *ayrıntılar* verebilmek mümkün değil. Fakat sana kabataslak, yani anlamsız yönünü, iskeleti çizebilirim, sen de ona et ve kanı eklersin.
>
> "(...) Dinle, Nikos, beni öldüren Rusya olmuştur. Orada Bilili ve düşlerimle birlikte sağlığımı, da yitirdim, hattâ onu ötekilerden de daha çok."
>
> "(...) Bir yıl süren uzun bir can çekişme; bu sürede Bilili beni, bütün görünür kanıtlara

(22) Anarşist düşünceli bu İbrail'li berber, İstrati'nin eski bir dostu idi.

rağmen, ötekinden vazgeçtiğine, yalnız beni istediğine inandırmayı başardı.

"Onu iki kez Romanya'ya getirdim, herşeyi terketmeye ve gelip İbrail'de yaşamaya hazır olduğunu bana söyledi, ve beni burada başımızı sokacak bir ev yaptırmaya zorladı. Önce Baldovineşti'de, Dimi dayımın evinin çevresinde bir çiftlik kuracağım diye varımı yoğumu yitirdim, daha doğrusu borçlandım, buraya 150.000 ley (5000 altın frank) harcadım; sonra, domuz yetiştirmek istemeyen dayıçocuklarım ve bolşevizmimi öne süren resmi makamlarca tarafından kovulunca, İbrail'in içinde, eski bir anarşist —palavracı dostun toprağına şirin, küçücük bir ev yaptırdım ve oraya da 300.000 ley gömdüm!

"Ve tam Bilili'ye herşeyin hazır olduğunu haber vereceğim sıradadır ki bana... âşığı olan o doktoru gönderdi, evlenmek üzere bulunduklarını bildirmek için.

"O zaman tam oniki saat aklımı yitirdim. Doktor da hemen koşup haberi ona yetiştirdi, bu defa Bilili çıldırdı. Âşığı olacak o doktoru bana, İbrail'e gönderdi bu kez yanında, eski bir dost olan bir hastabakıcı kadın ile birlikte. Eski dost, Bilili'ye telgrafla hemen herşeyi toparlamasını bildirdi, Viyana ekspresine bindik, zavallı doktor ise İbrail'de kalıyordu, iyi niyetini konutlamak ve bolşevik zanlısı olarak tutuklanmak için!

"Viyana'da Bilili'yi harekete hazır halde bulduk ve üçümüz o gece hemen yola koyulduk ama yolda Bilili, Cenevre'de kendisine soğuk duş rejimini uygulamak istediklerini öğrendi; o zaman da çılgın kadın, hastabakıcının bütün çırpınmalarına aldırış etmeksizin eşyamızı Nyon'da indirtivermesin mi?

"Nyon'un üzerinde, Muids'de, aşağı yukarı bir buçuk ay kadar kaldık, orada ben *Minka abla*'yı yazdım, Bilili ise bana... ikimize karşı duyduğu aşkı açıkladı, Viyana'ya bir daha dönmemeye hazır olduğunu, bundan sonra sığınak olarak Prag'ı seçtiğini bildirdi. 1930 ağustosu sonunda, yazdıklarımı yayımcı Mornay'ye götürmek için Cenevre-Aix-les-Bains otobüsüne bindim. Ve işte son olarak beni orada kucakladı.

"2 eylülde, Prag'da yerleşmemiz için gereken parayı toplamak amacıyla Paris'te on gün oraya buraya koşuştuktan sonra, ve hiçbir şeyden kuşkulanmıyarak Cenevre'ye döndüğümde elime bir veda mektubu tutturmasınlar mı?

"Bilili diyordu ki, düşünüp taşınmış, böylesinin daha iyi olacağı, ortak yaşantımızın olanağı bulunmadığı kararına varmış.

"(...) Bana bir morfin iğnesi yaptılar, başıma inen bu darbeye dayanabileyim diye...

"Aklım gene yerinden oynadı ve bir akşam gözlerimi... Bellinzona'da açtım, sırtımda bir yol çantası, bir tek yedek çamaşırım olmaksı-

zın ama yarım düzine kocaman mühür mumuyla!

"Sonunda İbrail'e döndüm, haykırmak, için.

"Tam bir ay haykırdım, sonra, günün birinde, Tuna'nın karşı kıyısında oturan uzak akrabalarımdan birinin evinde çok güzel bir kız ilişti gözüme. Hemen ırmağı aştım ve annesine Bükreş'teki kızına, hemen İbrail'e gelmesini, çünki kendisini istediğimi yazmasını söyledim. Zavallı kadın bağırdı çağırdı: "Fakat benim kızım ancak 22 sindedir, sen ise 46 yaşındasın! Üstelik öğrenimini tamamlamak, Bükreş üniversitesinden fizik ve kimya diplomasını almak zorunda o."

"Ne zararı var? Bu öğrenci benim çağırıma karşılık verdi ve herşey göz açıp kapayıncaya kadar olup bitti. Temmuz-ağustos 1931 de Paris'e ve Côte d'Azur'e yaptığımız şahane bir geziden sonra nisanda onunla evlendim (23).

"Tabiî ki hepsi bu kadar değil... (24)"

(23) Söz konusu olan, Margareta Izescu'dur.
(24) Kazancaki'ye, 14 ocak 1933.

7.

"HİÇBİR ŞEYE BAĞLANMAYAN ADAM" (1930 — 1935)

"... Ve tam şu anda pencerenin önünde, balkonda büyük bir kavga olmakta, *tek bir serçe* ile başka on serçe arasında; birinci serçe hepsini kovmayı, sindirmeyi başardı, bir yığın ekmeğe tüm sahip çıkabilmek için; oysaki bu kadar ekmeği ne yiyebilir, ne gömebilir. Ah, ya ben ki, yeryüzünde adalet isteme uğruna kahroldum, ne budalaymışım meğer! (1)"

Bunlar çılgınlık yıllarıdır. Kalabalıkların haykırışları, milliyetçilik sesleri yükselmektedir. Tutkular alabildiğine kapıp koyverilmiştir. İnsan ya Mussolini'den yana, ya ona karşıdır, S.S.C.B. nin ya dostu, ya düşmanıdır. Savaşın korkunç hayali yıldan yıla büyümektedir.

İstrati bütün bu kaygıları, bu umutları duyacaktır. Romanya ona bencil bir burjuvazi, Fransa ise bilinçsiz bir burjuvazi görünümü sunmaktaydı. İtalya, Yunanistan ve Mısır onu kovmuştu. S.S.C.B. acı bir düş kırıklığından ibaret kalmıştı. Bıkkın

(1) İstrati'den Kazancaki'ye, 14 ocak 1933 tarihli mektuptan.

ama umutsuzluğa kapılmamış olarak, insanda hiçbir toplumun haklı göstermediği bir umut aramaktaydı. Düş kırıklığını açıklamasından, düşmanları dedikodu konusu çıkartacaklardı. Dünün dostları da, düşmanları da zayıflığını açığa vuran bir insanı kirletiyorlardı. Artık karşılıklı konuşma olanağı kalmamıştı. Yarın bir şiddet ve savaş çağı olacaktı. Bir İstrati'nin kopardığı yaygara hiçbir işe yaramayacaktı.

Kişisel özgürlük ve adalet kavramını nasıl korumalı? İçinde gelişen, kaygı, korku çağının en güç, en dayanılmaz tutumundan başka bir şeye götüremezdi: *hiçbir şeye katılmayan adam* tutumundan. Bir kez belirlendikten sonra, bu tutum yaşantısının sonuna kadar onun tutumu olarak kalacaktır. Kendini "ebedi muhalif" olarak görmek istiyordu, her tür örgüt ancak örgütcülerin çıkarını sağladığına göre, hiçbir siyasal sistem ile bağdaşmayan insan olarak.

Temmuz 1932 de akciğerlerinden ciddi hasta olan İstrati, Moldavya Karpatlarında, Neamtz manastırı keşişleri yanında tedavi görmeye gitti (2). Aylar boyunca yatağa çivilenmişti. *Uşak* (Maison Thüringer) in metni ocak ayında Robertfrance'a gönderilmiş bulunuyordu; *İş Bulma Kurumu (Bureau de placement)* üzerinde çalışmaya başlamıştı. İşte o zaman, *Uşak*'a bir önsöz yazmaya karar verdi. Bü-

(2) Bazı fesat kişiler bunu dine bir dönüş olarak görmek istemişlerdir! Romanya'ya özgü o, keşişlerin adalar veya küçük evler kiraladıkları manastırlarda kalma adetinden habersizdiler.

yük büyük sayfalar üzerine, heyecanını belirten el yazısıyla, önsöze ayrılmış paragraflar ile *Günümüzün sanatları ve insanlığı* (3) konulu bir konferansa ilişkin notlar birbirine karışıyordu.

Yazgım nedir acaba? Kimim ben? Nasıl bir insan, nasıl bir sanatçı olabilmişim? "Sosyal ideal kalmadı. Sanata inancım kalmadı. Dostum kalmadı (4)." Hayır, İstrati artık eserinin sanat değerine inanmaz olmuştur. Masalcı "kaval"ının kırıldığını biliyordu.

> "Şimdi, işte şaşırtıcı olması gereken fakat benim soğuk bakışlarla seyrettiğim Adrien Zograffi'nin yaşantısı önünde, kollarımı sarkıtmış duruyorum (...) Bir kör gibi sendeliyor, ilk sözcüğünü bile bilemediğim bir gramerin bütün kurallarına kafamı çarpıyorum. (5)"

Bununla birlikte, bir bildiri dudaklarını yakmaktadır. Bu, "eserimin en ciddi, en dürüst bölümü" olacaktır. Ve dostu olan okuyucuya sen diye seslenerek:

> "Sokakta yeni bir insanın, bir sefilin doğduğunu görüyorum. Hiçbir şeye inanmaz olmuş, fakat yaşamın güçlerine tam bir inancı olan bir sefil. (...) Ona şöyle diyorum: bütün demokrasilere, bütün diktatörlüklere, ve bütün

(3) **Deutscher Kulturbund** ondan, 1932 yılında Almanya'da bir konferans turnesine çıkmasını istemişti.

(4) Maison Thüringer'in önsözü, sy. 16.

(5) Ay. e. sy. 10-11.

bilimlere inandıktan sonra ve her yerde düş kırıklığına uğratıldıktan sonra, son toplumsal adalet umudum da sanata ve sanatçılara bağlanmıştı. (...) Kimin için olursa olsun kahrolmaya yanaşma. Kavuştur kollarını! Herşeyi baltala! Bu baylara söyle, her yüzyıl icad ettikleri ve hepsi birbirine benzeyen bütün o vatanlar uğruna gitsinler onlar ölsünler. (...) Ve eğer canın genede birisi veya bir şey için kahrolmak isterse, bir orospu uğruna, bir dost köpek uğruna veya tembelliğin uğruna kahret kendini.

Yaşasın hiçbir şeye katılmayan adam! (6)"

Yaşasın hiçbir şeye katılmayan adam! Bu haykırış, binlerce okuyucuda yankılandı. Basın, Uşak'ı ve özellikle "güzel ve dokunaklı önsözünü" olumlu karşıladı. İstrati, yeni kitabının ancak önsözü yönünden değer taşıdığını biliyordu. "Artık beni okumamalısınız (siz, iyi dostlar). Artık yalnız geçimini kazanmak uğruna yazı yazan bir sakattan başka bir şey değilim ben (7)."

Nisan 1933 de İstrati, *Nouvelles littéraires*'e, Uşak'ı burjuvaziye bir övgü olarak gören Magdeleine Paz'ın (8) bir makalesine yazdığı cevabı gönder-

(6) **Maison Thüringer**'in önsözü.

(7) İstrati'den J. —R., Bloch'a, 17 aralık 1932 tarihli mektup. 14 ocak 1933 de, Kazancaki'ye şöyle yazıyordu: "Maison Thüringer'e yazdığım önsözümü oku. (...) Onu sana göndereceğim, ama yalnız önsözü için."

(8) 11 mart 1933 tarihli **Monde**'da yayınlanmıştı.

di (9). Cevabı "hiçbir şeye katılmayan adam"dı (10). Herşeye, herşeye, hattâ engelin her iki yanında sürdürülen o, fazla iyi örgütlenmiş teknik çalışmaya bile "katılmayı reddettiğini" ilân etmekteydi.

Bu makale nedeniyle aldığı çok sayıda mektup arasından, François Mauriac'ın bir mektubu ona dindar yardım elini uzatmış oldu. Panait hemen cevabı yapıştırdı: "Kabul! 'Bütün yollarda, çetin yaşamı ve dinkurbanlığını paylaşarak' mücadeleyi kabul etmeniz şartıyla. Hacı harmaniyesine bürününüz, aziz dostum, ben de peşinizden gelirim. Ama eğer bana "zavallı bir ıstavroz"dan başka bir şey sunmıyorsanız, o zaman, hayır efendim!

Her yandan mektuplar yağıyordu: Mısır'dan, Filistin'den, Polonya'dan, Çekoslovakya'dan, fakat özellikle Fransa, Belçika ve İsviçre'den. Çoğu saf, hepsi dokunaklı mektuplar. Akıllı olsun, ahmak olsun, inançsız olsun, dindar olsun her yaşta ve her toplumsal koşuldaki insanlar, birinin kendilerini anladığını seziyorlardı. Kimi İstrati'yi ancak bir tek makalesinden tanıyorlardı, kimi ise *Kira*'yı okumuşlardı.

İstrati bireye nasıl bir çözüm yolu sunuyordu? Umutsuz bir özgürlük istiyordu o. Haykırışı ne kadar boşuna olursa olsun, gene de ayni inanç ateşiyle yanan insanları çevresinde toplamıştı. Hiçbir

(9) Nouvelles littéraires, iyi düşünür burjuvazinin dergisi değil midir? İstrati için bunun önemi yok, dostu Frédéric Lefèvre onu iyi karşıladıktan sonra.

(10) 8 nisan 1933 de yayınlandı.

şeye katılmamak, fakat bu, herşeye katılmak demektir! Toprağı ve insanları sevmek demektir, siyasal, toplumsal ve dinsel anlaşmazlıkların üzerine çıkarak. Bu don Kişot'lar için sağduyulu kişilerin küçümsemesinin ne önemi var, ayni kavgada birbiriyle sıcacık birleşmiş olmanın duygusu onlara yettiğine göre? Eski bir maden işçisi olan Flémalle-Haute kitaplık memuru, İstrati'ye şöyle yazıyor:

> "Köyüm hakkında sen hiçbir şey bilmeyebilirsin ama burada bizler, seni tanıyan ve sevenler düzinelerleyiz. Eserini okuyan ve tanıyan, burada yüzden fazla insanız, maden işçileri, demirciler, makine işçileri, makinistler, duvarcılar, camcılar, her tür sefil. (...) Şunu bil ki yalnız olman hiç de kolay değil (12)."

İstrati mutludur. Kitapları hiçbir zaman okuyucusuyla ona böylesine arasında sıkı bir ilişki kuramamıştı, *Kira* zamanında bile.

★

Yaşamının son üç yılı hastalıkla kararmıştır. Ciğerler ciddi olarak hastadır, kalp de hastalığa boyun eğmektedir. İstrati'ye doktorlar ölüme mah-

(11) "Yarı kapalı bir mektuba açık cevap", 22 nisan 1933 tarihli Nouvelles littéraires'de. O yaz ayni dergide iki makale daha çıkacaktır: "Adhérer ou ne pas adhérer", 29 temmuz 1933 ve "Lettre à Romain Rolland", 2 eylül 1933.

(12) Vandermaesen'in mektubu, 22 ocak 1934.

kûm gözüyle bakıyorlar. Birkaç kez (13) Bükreş'te ki Filaret hastanesine yatıyor; temmuz 1932 den şubat 1933'e kadar Neamtz manastırında dinleniyor; orada kendisine Marga, ocak 1933 tarihli mektubunda Kazancaki'ye yazdığı söz ettiği sözünü ettiği öğrenci, genç eşi bakmaktadır.

Temmuz 1933 de kendisini ölmek üzere sanan dostlarını pek şaşırtarak, Panait, karısı ile birlikte Paris'e geldi (14). De Jong onları, Utrecht dolaylarında, Bilthoven'deki köşkünde ağustos ayını geçirmeye çağırdı. Ağustos sonunda Paris'e dönünce İstrati, "arap saçına dönmüş işlerini" (15) bir düzene koymaya çabaladı. Rieder ile ilişkilerinde çıkarlarını gözeten dostu Jacques Robertfrance'ın ölümündenberi yayımcı ile ilişkileri gittikçe bozulmaktaydı. İstrati Gallimard yayınevine geçmeye çalı-

(13) Mart ve haziran 1932 de, şubat 1933 den mayısa kadar.

(14) İstrati Fransa'ya gelmeden az önce, haziran 1933 de, Victor Serge'in Ural'larda Orenburg'a üç yıl sürgüne hüküm giydiği öğrenilmişti. Fransa'da bir **Victor Serge için Komite** kurulmuştu; üyeleri arasında Duhalel, Victor Margueritte, J. —R. Bloch, Vildrac, Guéhenno da bulunuyordu. Gide ile Rolland da katıldıklarını bildirmişlerdi. Paris'te İstrati, Victor Serge'in salıverilmesi için yapılan mitingde hazır bulundu. Hollânda'da, radyo-Hilversum'da "Victor Serge sorunu" konusunda bir kısa konuşma yaptı. **Bir ihtilâlcinin anıları** adlı kitabında Serge, hayatının kurtulmasını "Fransa'da adı çevresinde inatçı bir savaşın sürdürülmesine borçlu olduğunu" yazar. 1936 da salıverildiği zaman ise kendisine vize veren yalnız Belçika olmuştu.

(15) Georges van Raemdonck'a (de Jong'da iken tanıştığı Belçika'lı bir ressim), 4 eylül 1933 tarihli mektuptan.

şıyordu. Boğucu sıcak ve bomboş bir Paris'te sonu gelmek bilmeyen girişimler. "Telefonlar sağır. Telin ucunda, sekreterler"den başka kimse kalmamış (16)."

Kessel bu dönemde ona rastlamıştı :

> "O yorulmak bilmeyen ve uyumlu masalcı sesi artık soluk soluğa kalıyordu. Derin bir yıpranma yüz kemiklerini ortaya çıkarmıştı. Fakat hep o canlı ve tatlı ateş, bakışını aydınlatmakta, hep o hüzünlü ve yumuşak gülüş dudaklarında dolaşmaktaydı (17)."

En ufak bir tasarı hazırlarken artık gizli bir hüzüne bürünmekteydi: her gezi, dönüşü olmayan bir yolculuk haline gelebilirdi. Şu kenti, şu yüzü bir daha görebilecek miydi acaba? Fakat yaşama bunca tutkun birinde hüzünden söz etmek doğru olur mu ki?

> "Herşeye rağmen, her dakika alev almaya, sıçramaya hazırdı, derinliğinde gizlediği bu ateş, işitilmemiş bir şeydi! (18)"

Rolland ona "sönmeyen ateş" adını takmamış mıydı? Varlığının sıcaklığını ve yoğunluğunu ansımak için, bunu sadece sözlerle ifade zorunda kalınca dostları, en yakıcı sözleri seçerler: ateş ve alev.

---

(16) Georges van Raemdonck'a, 22 ağustos 1933.
(17) "Le pèlerin du coeur", 2 nisan 1934 tarihli **Le matin**'de.
(18) "Karşıki eskici-Le gnaf d'en face", sy. 49.

Sonbaharda, Nice'de İstrati sevgili Akdenizine yeniden kavuştu. Otel odasında, masalcının kişiliğinin çekimine kapılan eski ve yeni tanışları geçit yapıyorlardı. Rahatsız edici kişiler hemen uzaklaştırılıveriyordu ama Panait kalbine uygun gelenleri alakoyuyordu: Matisse, Marinetti, Desthieux, Marie Paol...

> "Yatağına uzanmış, ateşli hastalık ile savaşırken, yakınlarını sorguya çekmeden durabildiği anlar pek az oluyordu: "Söylesene bana... Açıklasana bana... Nasıl oluyor da?... Ne demek oluyor bu?... Anlamak istiyorum." (19)."

Yorulmak bilmeyen bir merak onu yaşama doğru çekiyordu. Her sabah, hep ayni heyecan ile, güneşin deniz üzerinden doğuşunu görmekteydi; sonra, kendi ocağı üzerinde kendi türk kahvesini kendi eliyle hazırlıyordu. Akdeniz ile vedalaşmakta olduğunu seziyor muydu acaba? Son kitabına çalışmaktaydı: *Akdeniz,* bunun birinci cildi: *Gün Doğusu,* ikincisi *Gün Batısı* adlarını taşıyordu (20).

★

(19) J. Desthieux, "La mort de P. İstrati-P. İstrati'nin ölümü", **Mercure de France**'ın mayıs 1940 sayısında.

(20) İstrati Rolland ile barışmıştır; **Akdeniz. Günbatısı**'nın el yazısı metnini ona armağan etmiştir. Kader ağlarını örmüş bulunuyor: İstrati son ve ilk eserlerinin (Kira'nın) metinlerini Rolland'a vermiştir.

1931 den 1935'e kadar, fransızca ve romence makalelerinden başka, İstrati, *Uşak, İş Bulma Kurumu* ve *Akdeniz*'in iki cildini yazmış oluyor. Bu kitapların öncekiler kadar iyi olmadığını kendisi de bilmektedir. Hastalığı, düş kırıklıklarına rağmen ve hattâ sanat konusundaki boş umutları dağılmış bile olsa, yenilmişliği kabul edemiyor bir türlü ve son bildirisini vermekten vazgeçemiyor. Ne yazık ki bu amacı, *Uşak* ve *İş bulma Kurumu*'nda bir tezli roman niteliği kazanmıştır. Rolland onu, "çoğunlukla kalın ve süzülmemiş bir natüralizmden" ötürü kınıyor. (21)

Tuhaf bir utangaçlıktır, bir yazarın zayıflığı veya gerilemeye yüz tuttuğu kolay kolay kabul edilemez nedense. Yapıtını yaşantısıyla karşılaştıralım: o eşsiz masalcı yeteneği önce serseri ruhlu yazarın dostlarını büyülemiş, sonra en iyi yapıtlarıyla açılıp çiçeklenmiş, ve sonunda da, özgür yaşamın sarhoşluğu türküsünü çağıran, deniz ile güneşin göz kamaştırıcı kavuşmasını anlatan *Akdeniz. Gündoğusu*'nun rastgele bazı sayfalarında, zaman zaman, yeniden fışkırmıştır.

Fakat masalcının sesi kısılmaktadır artık; şiir sönmüştür; damar kurumuştur. İstrati, ölüm halindeki bir Adrien'in serüvenini uzatmaktadır. Rolland'ın ona dediklerine kulak verelim:

> "Biliyor musunuz ki (evet, biliyorsunuz) Adrien'in bütün bu serüveni tüm o serseri ruhlu

(21) Rolland'dan İstrati'ye, 18 aralık 1935.

bağımsızlık meraklılarının, o toplumun yularını boynuna geçirmeye yanaşmayıp da sonunda ona en alçaltıcı bir biçimde boyun eğmek zorunda kalanların, hattâ üstelik onu kabul edenlerin, geriye dönüşü olanaksız iflâsını dile getirmekte, kanıtlamaktadır! Gerçekte siz bu serseri ruhlu kişileri en kötü düşmanlarından da daha acımasız bir biçimde mahkûm etmektesiniz (22)."

★

Mart 1934 de, İstrati Romanya'ya döndü. Haziran ayının sonundan itibaren Rieder 70.000 franklık bir borcu öne sürerek ona aylık vermeyi kesmişti (23).

"İşte gelecek 10 ağustosta tamamlayacağım yarım yüzyıllık yaşıma karşılık aldığım armağan: ya ülkenin sanatsever zenginlerinin birinden, ya da kıraldan sadaka istemek zorunda kalacağım (24). Ve benim gibi bir adam için

(22) Rolland'dan İstrati'ye, 5 ocak 1935.

(23) Birkaç ay sonra, iflâs eden Rieder yayınevi Presses Universitaires de France yayıneviyle birleşecektir.

(24) 9 mart 1935 de İstrati, yardımını istemek için kıral Carol'e yazdı. Karşılığında da bütün eserlerinin mutlak mülkiyet hakkını Kıral Carol II Tesislerine bağışlamayı öneriyordu. Kıral, istediği paranın ona verilmesini emrettiyse de emirleri yerine getirilmedi.

istemek her nekadar güç bir iş ise, almak da bambaşka bir iştir, oldukça kuşkulu bir iş (...) Hayır, yaşam bana, herkes gibi yaparak başarıya ulaşma olanağını sağlamıştır. Ben ise kendi bildiğimce davrandım ve işte buralara geldim. Gene de, yirmisekiz yıl (12 den 40 yaşıma kadar) kol işçisi ve on yıl (40 yaşımdan 50 yaşıma kadar) kafa işçisi olarak çalıştıktan sonra, iki vatanımı, artık pek fazla ömrü kalmamış bir adamı besleyebilmesi gerekirdi. Arap, *Maleş!* der, zararı yok. Penceremin dışında yaşam sürüp gidiyor, çirkinlikleriyle ama ayni zamanda da sevinçleriyle (25)."

İstrati, içinde bulunduğu yalnızlıktan acı çekmektedir. Fransa'da, "hiçbir şeye katılmayan adam"ın mektuplarının yeniden uyandırdığı ilgiden sonra, adı yavaş yavaş unutulmaya başlamıştır. Yeni kitapları artık dünkü kadar başarılı olamamakta, okunmamaktadır. Fransız dostları, bu "doğulu soytarı"ya, birkaç yıl için Paris edebiyat dünyasını kamaştıran bu göktaşına karşı hatır olsun diye yakınlık gösterdikten sonra, uzaklaşmışlardır.

11 aralık 1932 de J. —R. Bloch ona şöyle yazıyordu:

"Öte yandan, aramızda, gözlerimizi kamaştırmak ve bizleri küçültmek için oynamaktan zevk aldığın o doğulu soytarı rolüne kendini kaptırmış olmandan ötürü dolayı seni kınamak

(25) Bendz'e, 18 temmuz 1934 tarihli mektuptan.

mümkün mü? Biz seni, sende bulunan ve bu gösterişli arabesklerinin ardında seçebildiğimiz o gerçek niteliklerin için sevmiştik."

Panait ise kendisini anlamadıkları karşılığını veriyor. Paris'te, edebiyata yeni atıldığı yıllarda, kendisini bir davaya bir insana tümüyle vermek istiyordu. Fakat hiç kimse gelip ondan yardım istemedi ki: ne Bazalgette, ne Bloch, ne Rolland bir gece kapısını yumruklamaya, ona şöyle haykırmaya gelmediler ki:

"Gel, kardeş! dinle beni, bu gece beni dinlemene ihtiyacım var. Batıda dostluk, aileden sonra, eserden sonra, huzurdan sonra geliyor. Hepsi bu, azizim Jean-Richard. Daha öteye gitmenin hiç gereği yok. Daha ötede hepimiz ayniyiz, her birimizin içinde ya bir "soytarı" ya başka bir şey gizli (26)."

Romanya'da daha iyi mi anlaşıldı, daha mı çok değeri bilindi? İstrati orada da yalnız kalmıştı. Fakat dostluğa böylesine tutkun bir insan için yalnızlık söz konusu olamaz. İnsanları kendisine çekerdi o, bir bakışıyla avucunun içine alıverir ruh, larının derinliklerine kadar incelerdi onları. Ama gene de yeni bir Mihail bulamamıştır. Romanya'nın edebi yaşamına katılamıyordu çünki edebiyatçı derneklerini pek küçümserdi. Bükreş'li edebiyatçılarla birlik olup anlaşamayacak kadar bireyci idi. Bunun-

(26) J. —R. Bloch'a, 17 aralık 1932 tarihli mektuptan.

la birlikte, romen yazarları arasında, dostları yok değildi: öykücü M. Sodaveanu, romancı L. Rebreanu, G. Mihail-Zamfirescu, kadın şair O. Cazimir...

1930 da vatanına dönen İstrati, demokratik yayın organları olan *Adevarul* ile *Dimineata*'ya yazmak istedi. Fakat bu yayınların yöneticileri onun, Rosenthal'in kovulması üzerine yazmış olduğu "Moravuri literarogazetareşti" adlı makalesini bağışlamamışlardı. Geriye bir, ona her türlü ifade özgürlüğü tanıyan, merkez sağcı gazete *Curentul* kalıyordu. *Curentul*'ün siyasal eğiliminden hiç hoşlanmamakla birlikte İstrati'nin arasıra bu gazeteye yazdığı olmuştur. Canımın istediğini yazıyorum ya, diyordu kendi kendine, hangi gazetede olursa olsun, ne önemi var? Bu kanısından ne yanlış anlaşılmalar doğmamıştır ki!

★

İstrati'nin ömrünün son yılları Romanya'da geçti. Kendi içine kapandı. Neamtz'da ve Filaret'de derin düşüncelere dalarak uzun saatler geçirdi. Bükreş'e döndüğünde İstrati, bir aile yaşamı sürmeyi denedi. Serseri ruhlu, kozmopolit, sonunda kök salmak istiyor gibiydi. Dünyayı gezip dolaştıktan sonra İstrati, kendi yakınlarına, dönüyordu. Yurdunun geleceğini kuracak olan, onlardı. Romanya onların emeğiyle, onların onuruyla kalkınacaktı, şu veya bu siyasal formülün dışarıdan ithal edilmesiyle değil.

İstrati Romenlerin, başarıları için gerekli kaynakları ancak kendilerinde bulabileceklerini sezmişti. Bu umuda milliyetçilik adı verilebilir ama o, Romanya'yı, sorunlarını kısa ömürlü askerî fetihlerle çözmeye iten milliyetçilik ile karıştırılmamalıdır.

Ölümünden kısa bir süre önce, şubat 1935 de, sol basında yükselen sesler, İstrati'yi faşist ve yahudi düşmanı olmakla suçladı. Bu kampanya ne demek oluyordu? Neye dayandırılıyordu? Bazı makalelere ve bazı kişilerin tanıklıklarına bakılırsa, bugün bile süregelen acı bir yanlış anlaşılmaya. (29)

Bu suçlama, en çok iki gerçek olaya dayandırılıyordu: İstrati'nin *Cruciada rominismului* dergisine yazı yazmasına (aralık 1934 den nisan 1935'e kadar) ve Francis Jourdain'e yazmış olduğu ve 17 ocakta *Curentul*'da ve 1 şubat 1935 de *Monde*'da yayınlanan açık mektuba.

1934 sonbaharında bir grup genç tarafından çıkarılmaya başlanan *Cruciada rominismului* dergisinin yazarları arasında. Demir Muhafız Birliği'nden kovulmuş öğrenciler bulunduğu gibi (30) sosyalistler ve partisiz gençler de vardı. Solcu olsun, romen basını için İstrati, "bitmiş"ti. Bunun için başka bir çaresi yoktu: ya susacak, ya da sesini "ne

(29) Fr. Jourdain, "D'un Haidouk", **Europe**, ocak-şubat 1956; A. Mandel, "Mort d'un mage", **L'Arche**, mayıs 1966.

(30) Mihail Stelescu, **Cruciada**'nın kurucularından biri idi, Demir Muhafız Birliği'nden, birlik başkanı Codreanu'nun politikasına karşı çıktığı için uzaklaştırılmıştı.

solda, ne sağda" olmak isteyen bu *Cruciada* (31) aracılığıyla duyuracaktı. Zaten hiçbir zaman İstrati, düşünce veya eylem özgürlüğünden vazgeçmemiştir. "Çıkar gözetmeyen yardımını ancak bir şart ile vadetmişti, o da Cruciada'nın faşizme de, komünizme de, yahudi düşmanlığına da eşit uzaklıkta kalması" şartı idi (32).

"Hiçbir şeye katılmayan adam" idealini sürdürerek, hiçbir baskı altında kalmaksızın düşüncelerini ifade edebileceği bir kürsü bulması onu mutlu ediyordu. O dergide İstrati'nin imzasını taşıyan, faşist veya yahudi düşmanı niteliğinde bir makale aramanız boşuna olurdu (33).

> "Kesin tutumum şudur: hiçbir şeye katılmamak. Ne demektir bu? Şu demektir: artık hiçbir düşünceye, hiçbir partiye, hiçbir kişiye inanmıyorum ben. (...) Bu mutlak tutum insan yaşantısında muhtemel bir düzelmeye de inanmaz olduğum anlamına gelmemelidir. (...) Sosyalizme geçişimden, şuna kesinlikle inanmış bulunuyorum ki, kapitalist sistem saçmadır, insanlıkdışıdır, toplumdışıdır ve uluslar arasındaki mücadele insanlığa zararlı varlığını daha

(31) Öteki yazarlar gibi İstrati de makalelerine karşılık para almamıştır. Bununla birlikte, onun dergiye yazması, tirajı 5000 den 15000'e yükseltmiş bulunuyordu.

(32) **Cruciada rominismului**, 28 şubat 1935.

(33) Dergide faşizmi öven bir makale çıktığı zaman İstrati, şiddetli bir itiraz mektubuyla (28 şubat 1935) dergiye yazı yazmaktan vazgeçeceği tehdidini öne sürmüştür.

da sürdüren bir oyalamacadan başka bir şey değildir (34)."

"Ben yahudi-taraflısı değilim, fransız taraflısı veya türk-taraflısı olmadığım gibi, çünki uygar bir insan olmak için bu gibi sıfatları gereksinmiyorum. (...) Bu ülkenin başına gelenlere hep hükümetlerin yol açtığını ve onların da Yahudilerden veya Macarlardan değil katıksız Romenlerden oluştuğunu hatırlatmak çocukça bir davranış olacaktır (35)."

"Bana itiraz edebilirsiniz: Ama yahudinin iyisine de pek az rastlanıyor." diye. Ben de size şu cevabı verebilirim: 'İyi Romenlerin sayısı onlardan daha çok değil ki' (36)."

Gerçi S.S.C.B. de uğradığı düş kırıklığını gizlemiyordu ama Lenin'e, Troçki'ye, "katıksız" ihtilâlcilere karşı duyduğu hayranlığı da açıkça belirtiyordu.

"(Ben ebedi muhalifim diyordu;) en katıksız reformcu bile her zaman çalışma arkadaşlarının ihanetine uğramıştır" (37). İstrati, Troçki'den aldığı dersi unutmuş değildi.

"Lenin monarklar arasında en katıksızı yani kendisi için hiçbir şey istemeyen, herşeyi in-

(34) "Nation et nationalisme... à la droite", 25 aralık 1934.
(35) "Lettre ouverte... à la droite", 25 aralık 1934.
(36) "Qui propaga l'antisémitisme?", 14 mart 1935.
(37) "Nation et nationalisme", 17 ocak 1935.

sanlık için istemiş olan fedakâr insan olmuştur (38)."

Romence yazılmış olan bu makaleler o dönem Fransa'sında okunmadı. 1941 de Ion Capatana tarafından çevrilip yayınlandıysa da pek az okuyucu bulabildi (39).

İstrati'nin varlığı Cruciada'ya sosyal bir yönelim vermişti; gençlerin bazıları tarafından bir yol gösterici sayılıyordu. İstrati'nin ölümünden sonra, derginin yöneticisi Mihail Stelescu Demir Muhafız Birliği üyeleri tarafından öldürüldü; dergi de lejyonerlerin eline geçti ve yayınlanmaz oldu.

★

İstrati'ye karşı fransız komünist basınında, onun tarafından Francis Jourdain'e yazılmış inanılmaz bir açık mektup üzerine şiddetli bir kalem tartışması açıldı. (...) Bu tartışmaya, 1 şubattan itibaren Monde'da. Barbusse-Jourdain, Vildrac, J. —R. Bloch gibi eski dostları da şiddetle katılmışlardır. Barbusse'ün talebine karşı, bilinçsiz saydığım bir dostun böylesine alenen idamına katılmayı reddettiğimi cevabını verdim (40)."

---

(38) "Plates-formes, idées", 31 ocak 1935.

(39) Ion Capatana bütün bu makaleleri **Ma croiszade ou notre Croisade'da** ve **P. İstrati ou l'homme qui n'a adhéré à rien'**de fransızcaya çevirmiştir. Capatana'nın Soutraine (Oise) de bir el matbaası vardı. Buraya aldığımız çeviriler Capatana'nın çevirileridir.

(40) R. Rolland'ın Günce'sinden (temmuz 1934-haziran 1935).

Gelelim Francis Jourdain'e yazdığı o açık mektuba. Ocak 1935 de, Jourdain, komünist eylemlerinden ötürü tutuklanmış ve açlık grevine başlamış olan profesör Constantinescu-Jassy konusunda bir soruşturma yapmak üzere Roman'ya gelmişti. İstrati onu, hiç bir şey anlamadığı Romen sorunlarına karıştığı için kınıyor. Ayni zamanda da "iki yahudi komünist ile ilişki kurduğu, böylelikle "yabancılar"ın veya "Yahudiler"in kendilerini koruyan ve ekmek yediren Devlet'in temellerini baltalamak için hiçbir fırsatı kaçırmadıklarını göstererek milletler arasında iyi geçinme düşmanlarının eline daha çok silâh verdiği için" üzüntüsünü bildiriyor. Gerçi yazının havası oldukça beceriksizdir ama ileri sürülen kanılar haklı çıkmıştır. Bu geliş, ırk ve politikadan doğan kinlerin parçaladığı bir ülkede etkili olmaktan çok yersiz ve gösterişli bir davranış olarak nitelenebilirdi.

Bu kötüleme kampanyasının öncülüğünü yapan, Barbusse yönetimindeki *Monde* dergisi olmuştur. Moskova'nın tüm gözünden düşmüş bulunan dergi pek yakın bir zamanda ortadan kalkmak tehlikesiyle karşı karşıya idi. Yoksa Barbusse, *Vers l'autre flamme*'ın yazarını lekelemek yoluyla kendini bağışlatma amacını mı güdüyordu.

Yaralanmış, gücenmiş, öfkelenmiş İstrati, dostlarına yazdığı birçok mektupla kendini haklı çıkarmaya çabaladı. Bunlardan biri Charles Chautems tarafından *Essor*'da yayınlandı (41).

(41) L'Essor, (Cenevre), 15 haziran 1935.

"Halbuki ben hep o sizin tanıdığınız adam olarak kaldım, tıpkı tıpkısına onun gibi. Düşmanlarım bunu bilir çünki size gönderdiğim bu dergide —tam bağımsızlığımı koruyarak ve herşeyi söyleme ve işime gelmeyeni yalanlama hakkımdan hiçbir zaman vazgeçmemek şartıyla yazılar yazdığım bu dergide— her hafta benim sözlerimi de yol arkadaşlarımın sözlerini de okurlar ve bütün bu sözler beyaz üzerine siyahla şöyle der: biz millî bir, ekonomik istekler, uygar eğitim ve toplumsal mücadele hareketiyiz. Kapitalizme, baskıya ve şiddete karşıyız..."

Bu hakaretler kampanyasına göğüs gererek, yazdığı makaleleri, fransız gazeteleri basmayı reddetti. Bu makalelerden biri, "Zamanımızın bir tanığının siyasal vasiyetnamesi" (42) şöyle son buluyordu:

"Ağır hasta olduğumdan, ve örgütleyicilerinden başka kimsenin yararına işlemeyen her tür örgütü, ne olursa olsun, kınadığımdan, her tür şiddetten, her tür yabancı düşmanlığından ve her tür yahudi düşmanlığından uzak her tür millî harekete ancak manevi yardımda bulunabileceğimi bildirmiştim. Gözümde "sol" ve "sağ" sözcüklerinin artık hiçbir anlam taşımadığını da belirtmiştim. "Diktatörlük" ve "demokrasi" sözcüklerinin de öyle!"

(42) **Cruciada**'da 20 mayıs 1935 de yayınlanmıştır.

"Ama şimdi şu aşağıdakileri ekliyorum —ve burada sovyet galerisinin hoşuna giden son bir davranışta bulunacağım— katıksız fransız düşünürleri komünist dehşetine katıldıklarına ve onu dünyaya zorla benimsetmek istediklerine göre, ben de kendi vatandaşlarıma, faşist dehşetine katılma hakkını tanıyorum ve bu iki dehşetten ikincisinin daha az insanlıkdışı ve işçi sınıfının sorumluluğunu hiçbir zaman yaratmayan sistem olduğunu söylüyorum çünki faşizm, komünizm gibi "halk adına" veya "proletarya adına" yönettiğini hiçbir zaman iddia etmez."

Panait İstrati'nin kalem tartışmasındaki bütün beceriksizliği şu birkaç satırda kendisini açığa vurmaktadır. Kalem tartışması duru bir ana düşüncenin emrinde, sert bir kalemi gerektirir. Burada ise, bir hoşnutsuzluk, acı bir düş kırıklığı, düşmana tehlikeli silâhlar sağlamakta. Dinleyin bakın, İstrati faşist değil mi? Kendisi söylüyor. Metni değiştirip niteliğini bozmak bile gerekli değil: beceriksizce sonuçlar çıkarmak için başlangıcını gizlemek yeter bile. Fırsat da kaçırılmayacaktır.

İstrati'yi bunaltmak, yenmek kolay olacaktır. Rolland'ın onu temize çıkarmak için öne sürdüğü gibi, gerçekten bilinçsiz miydi? Biz buna inanmıyoruz. Sözlerinin kendi aleyhine yöneltileceğini biliyordu. Stalin'ci komünist rejimin Romanya'ya uymayacağına inanmış İstrati ne faşist, ne ırkçı olan bir milliyetçiliği desteklemeye hazırdı. S.S.C.B. de

Stalin diktatörlüğünü tanımıştı ama elinde onu alman veya italyan faşizmiyle karşılaştırma olanağı yoktu. Faşizm hakkında hiçbir şey bilmemesi onu belki de faşizm ile komünizmin eşdeğerde oldukları sonucuna varmaya fazla kolaylıkla yöneltmişti. Victor Serge, İstratinin düşüncesindeki bu gelişimden zaten çekiniyordu. Birkaç kez onu uyarmış, "istemese de ihtilâle yardımcı olmaya" yöneltmeye kalkmıştır:

> "Özellikle, aziz dostum, bu yeni deneyimin acılığının yargını yanlış yola sokmasına ve ihtilâle bağlılığını zedelemesine izin verme. Öyle bir dönemde yaşıyoruz ki bazen ihtilâle rağmen ve çok zaman da bize ettiklerini hiç dikkate almaksızın ona hizmet etmek gerekiyor. Geleceğe ve tarihe daha yukarıdan bakmalıdır (43)."

Fakat İstrati'de bir Victor Serge'in ihtilâlci sertliği, direşkenliği yoktu. O kendi mantığını izliyordu, tutkulu insan mantığını. Ne sağda, ne solda olmak, komünizmden de faşizmden de eşit uzaklıkta kalmak, yoksa bunun olanağı yok muydu? Kendi istemi dışında, İstrati sağın oyununa gelmişti.

★

İlkbahar yaklaşıyordu. Hasta yatağında, Panait artık ulaşabilmekten umudunu yitirdiği bu 1935

(43) V. Serge'den P. İstrati'ye. 6 kasım 1929.

ilkbaharının ilk tomurcuğunun patlayışını görmek isteğiyle tutuşuyordu.

"İşte geldi, o güzelim ilkbahar. Her gün odam, karın yıkamış olduğu güneşle doluyor. Sokak çocukları ise Nerrantsoula'nın uçurtmalarını hazırlamaya başladılar bile (44).'

"Ah, seninle birlikte, Menton'da deniz kıyısında bir sıraya oturup o sayısız kutularında bulduğum 16 meteliklik hattâ 10 meteliklik sigaralardan tüttürmeyi ne kadar da isterdim!

"Eğer işler yeniden yoluna girerse, ben doğru Nice'e sıvışıyorum, hem de bu kez tek başıma. Bazı hayvanlar gibi, inimden uzakta gebermek istiyorum (45)."

Fakat o ilkbahar, ölümü yenemedi, o ki kediler gibi dokuz canlı olduğunu söyleyerek övünürdü! Panait İstrati 16 nisan 1935 de, saat sabahın üçüne doğru, sevgili Akdeniz'ini bir kerecik daha göremeden öldü. Morfin uykusunda iken öldü. Sabahın ikisinde, kendisini biraz daha iyi hisetmişti. Karısına ertesi gün "uslu olacağına", biraz yemek yiyeceğine, ateşini yükseltmeyeceğine söz vermişti...

Köylü usulü, bir kağnı cenazesini Bükreş sokaklarından Bellu mezarlığına kadar taşıdı (46). Rutubetli ve serin bir ilkbahar sabahı idi; cenaze töreni

(44) J. Desthieux'ye, 18 ocak 1935.

(45) De Jong'a 16 şubat 1935.

(46) 7 haziran 1933 de kaleme aldığı vasiyetnamesinde İstrati, dinsel tören yapılmaksızın gömülme isteğini belirtmişti.

kalabalık oldu. Cenaze evden ayrıldığı sırada yaşlı bir köylü, endişe içinde haykırıyordu: "Papaz nerede? papaz nerede? Yeğenim Panait'i böyle gömemezler!" Bu, tahtadan bir haçı yüreğinin üzerine bastırmakta olan Dimi dayı idi. Mezarın başından en son o ayrıldı.

8.

SONSÖZ

Ne tuhaf yazgı! kırk yaşında, bütün işlere girip çıktıktan sonra ün kazanıvermek; sırasıyla romen asıllı fransız yazar ve fransızca yazan romen yazar olarak el üstünde tutulmak; kendisine ün sağlayan ülkede unutulmuş, bugün kendi anavatanında "itibarına yeniden kavuşmuş"tur. Sol tarafından alkışlanmış, sağ tarafından ıslıklanmış, sonra sağ tarafından selâmlanıp sol tarafından yuhalanmıştır; hiçbir zaman benimsenmemiş, her zaman yanlış anlaşılmıştır. Fransa tarafından evlâd edinilmiş, Mısır, İtalya, ve Yunanistan tarafından kovulmuş, Romenler ona Yunanlı, Yunanlılar ise Romen gözüyle bakmışlardır, halbuki o, doğuştan kozmopolitti.

Bu ateşli yaşantıyı meydana getiren dolambaçları ve çelişkileri anlamaya çalışalım. İstrati'yi tanımış olanlar, onun dostu olanlar, onu olağanüstü bir insan olarak tanıtırlar. Hayır, bu masalcı başkalarına benzemeyen bir "yazar", başkalarına benzemeyen bir insandı çünki onun yüreğinde bir serseri yatıyordu. Marthe Ionesco bir dostuna şöyle yazıyordu (1):

(1) Jean Stanesco'ya, 14 şubat 1955.

"Onu iyi tanımış olan bizler, hepimiz gerçekten biliyoruz ki hiçbir zaman hiçbir şeye katılmak da, hiç kimseyle birlik olmak da istememiştir. Kendi düşüncelerine, kendi doğruluk idealine bağlı kalmış, iç dürüstlüğünden başka hiçbir şeye dayanmamış, önem vermemiştir.

"(...) Gerçekten de, kim bu, her türlü normun dışında kalan, gerçekten olağanüstü adamı, hiç durmadan için için kaynayan ve bu yüzden hiç ayni kalmayan, hep değişen, incelenmesi güç ve bunu denemeye kalkışmak için bile yakından tanınmış olması gereken yanardağı doğru olarak "benliğinin" her yönüyle anlatabilmiş olmakla övünebilir?

"Herhalde, aziz dostum, eğer bana sözünü ettiğiniz gibi, İstrati konusunda bir inceleme yazmaya kararlı iseniz, haksız yere suçlandığı bazı olayların, bazı hatalı yorumların düzeltilmesi gerekecektir. Ionesco diyor ki (2) İstrati Romain Rolland'a da, Rusya'ya, işçilere de tükürmüş; eminim ki bunları söylerken ya kendi düşüncesini aşmıştır, ya onu yanlış çevirmiştir, ya da, belki bunları anlatan bir yorum hatasına düşmüştür. Bütün öfke patlayışlarına, bütün dil sürçmelerine rağmen, onun Romain Rolland'ı ne kadar sevdiğini ve saydığını biliriz, rus halkının çaba ve atılımını sevdiğini ve

(2) J. Parry'nin "Karşıki eskici-Le gnaf d'en face" makalesine değiniyor, **Europe**'un eylül 1952 sayısında.

son gününe kadar işçilerin dostu olarak kaldığını da biliriz.

"(...) Bunu, aziz dostum Jean, söylemelisiniz çünki gerçek budur. İstrati zaman zaman zavallı bir adam olmuştur, özellikle mutsuz bir adam olmuştur, oynak, fırtınalı, anlaşılması güç yaradılışının kurbanı olmuştur ama geniş yürekli bir insan ve büyük bir öykücü idi, bunu söylemek gerekir."

İstrati'nin yaşantısı boyunca karşılaştığı sayısız insan arasında, yazgısında rol oynamış olanlar üzerinde bir an duralım. İçgüdüsüyle İstrati, çok zaman kendinden daha dengeli ve daha kültürlü insanların dostluğunu arardı. Mihail bunların birincisi olmuştur. Ondan sonra Romain Rolland'ın kişiliği kendini gösterir. Rolland, İstrati'ye kendi kendini buldurmuş, ona sanatçı ve yazar olarak görevini çizmiş, Panait'e kendi kendine doğma gücünü verecek olan sözcükleri bulmuştur. Panait hernekadar zaman zaman bu ustanın çekimserliğine, ihtiyatlılığına karşı isyan etmişse de, ona saygı duymaktan hiçbir zaman geri kalmamıştır. Kazancaki ile İstrati'nin dostluğu ancak S.S.C.B. deki gezi süresinde yaşayabilmiştir. Bu, iki doğulu hikâyecinin karşılaşması olmuştur. Batı kültürüyle beslenmiş bir doğulu olarak Kazancaki'nin, İstrati'yi etkisine alan güçlü ve iyi kurulu bir düşüncesi vardı. Victor Serge ona Stalin rejimini yargılamayı öğretmiş, si-

yasal bir eğitim vermeye çalışmıştır; bütün zayıf yanını, bütün duygusal tutkularını sezerek Serge onu uyarmaya boşuna uğraşmış, İstrati'nin bazı hatalar yapmasını gene de önleyememiştir.

Dostlukla İstrati'nin hayranlık duymaya, sevmeye, acı çekmeye ihtiyacı vardı. Kazancaki onun pek çok şeyler ifade eden şu sözcüklerini aktarıyor:

> "Dost olacağız, dost olacağız çünki şimdiden yumruğumu suratının ortalık yerine indirme ihtiyacıyla kıvranmaya başladım bile. Çünki bilmen gereken bir şey vardır: ben yumruk indirmeksizin dostluk duyamam kimseye.
>
> Mutlaka arasıra kavga etmemiz, birbirimizin yüzünü gözünü dağıtmamız gerek, anlıyor musun? Muhabbet, sevgi, yakınlık budur işte (3)."

★

Fırtınalı bir çağın tanığı olarak İstrati, insana ve yaşama olan inancına bağlı kalmıştı. Bütün etiketleri, bütün öğretileri reddetti. Bahtsızlığı —ve büyüklüğü— eşsiz bir masalcı olmakla asla yetinmeyişidir. Acı çeken ve ezilen bir insanlığın sözcüsü olmak istedi. Siyasal düşüncesi temelden, sürekliiikten yoksun kaldıysa da, politika gene de yaşantısında büyük bir rol oynadı. Romanya'da doğmakta olan sosyalizmi, S.S.C.B. de stalinizm ile

(3) **Letire au Greco,** sy. 420, Plon, 1961.

troçkizmi tanıdı. Ömrünün sonunda, faşizmden de, komünizmden de eşit uzaklıkta olmasını istediği bir romen milliyetçiliğinin savunucusu oldu. Uğradığı ağır düş kırıklığına rağmen, Lenin ile Troçki'nin hayranı olarak kaldı. Atılgan, eliaçık, dost davranışlı, tutkusunun mantığını izleyen bir insan olarak mücadeleye her zaman gözü kapalı atıverdi kendini. Politika makinesi de onu ezdi.

Bu yaşantının, bu zengin ve fırtınalı yaradılışın çelişkileri pek çoktur. İçinde daima herşeye facia niteliği verme isteğiyle, İstrati, yaşamını eşsiz ve acıklı bir masal haline getirmekteydi. Yazgısının altında ezildiği mi, yoksa yazgısının üzerine mi gittiği bir türlü anlaşılmayan o insanlardan biriydi. Bütün serserilik yılları boyunca yazar olma düşleri kurmuyor muydu? Her zaman para sıkıntısı çeken, yayınevi sahibinden veya bir dostundan her zaman avans para isteyen biri olmasına rağmen, sanat eserlerini parayla destekleyenlere karşı çıkıyordu. Son ekmek dilimini yemiş, son kuruşunu harcamış, de Jong'a artık Rieder'in kendisine aylık vermeyeceğini yazıyordu; ayni zamanda da ona bir kedi sergisinde pek güzel bir siyam kedisi satın aldığını bildiriyordu.

Kuşkusuz İstrati bütün ömrü yaşantısı boyunca pek çok hata işlemiştir. Bizim amacımız onun kişiliğini idealleştirmek değildir, bir ermiş veya bir kahraman olarak tanıtmak da değildir. O ne bir "büyük adam", ne bir "büyük yazar" olmuştur; sadece tutkulu bir kişi, insanlığın bütün zayıflıkları-

na eğilimi olan, kendi düşlerinin oyuncağı bir kişiydi; insanın tanımak isteyeceği, tanımakla mutluluk duyacağı bir kişiydi.

SON

İÇİNDEKİLER

Sunu ... 5

Önsöz ... 9

Kronoloji ... 13

Panait Istrati ile Tanışma ... 19

1. Gençlik (1884-1916) ... 22
2. İsviçre'de (1916-1920) ... 54
3. Bir Fransız yazarının doğuşu (1921-1924) ... 66
4. Üne kavuştuğu yıllar (1925, 1926, 1927) ... 103
5. S.S.C.B.'ye yolculuk (ekim 1927 - şubat 1929) ... 117
6. S.S.C.B.'den sonra (1929 ve 1920) ... 136
7. "Hiçbir şeye katılmayan adam" (1930-1935) ... 151
8. Sonsöz ... 175

Kendi önemli yazarlarımızın çoğundan fazla tanınmıştır bizde Panait İstrati. Hemen bütün eserleri dilimize çevrilmiş olan bu büyük yazarın hayatı da eseri kadar meraklı bir romandır diyebiliriz. Romanyalı bir köylü kadınla kaçarken jandarmalarca vurulup öldürülen bir kaçakçının çocukları olan Panait, ilkokulu bitirir bitirmez hayatını kazanmak zorunda kalmış, meyhaneci çıraklığından tutun da badanacılık, şipşak fotoğrafçılık ve traktör şoförlüğüne kadar en ağır işlerde çalışmış, cebinde beş parası olmadan dünyayı dolaşmıştır. İşte Bn. Jutrin bu kitapta, bu gerçekten büyük adamın eserini meydana getirmek için vermek zorunda kaldığı insanüstü savaşı anlatıyor. Bu kitabı da İstrati'nin romanları kadar seveceğinizden eminiz.

8 Lira